Ahmet Yücekök
Türk Devrim Tarihi

100 SORUDA DİZİSİ : 52
Birinci Baskı : Kasım 1984
\ Kapak : Sait Maden

DOC. DR. AHMET YÜCEKÖK
100 SORUDA TÜRK DEVRİM TARİHİ

Ebook Düzenleme: Nirvana13

I. Bölüm

GİRİŞ
ve
OSMANLI'DAN KALAN MİRAS

Soru 1 : Atatürk ilkeleri ve «Muasır Medeniyet» düzeyi arasındaki etkileşme nedir?

Cumhuriyetçilik, Laiklik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik gibi temel kavramlarda özünü bulan Atatürk ilkeleri, hayata aktarıldıkları sahalarda, yok olmaktan kur-tulan bir toplumun «Muasır Medeniyet», yani çağdaş uygarlık düzeyine geçişine en büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın askeri zaferle sonuçlanması ve düşmanın yurt topraklarından çıkarılması, kuşkusuz, böyle bir uygarlık düzeyine geçişin yollarını açacaktı. Ama, toplumsal gelişmesi çağdaş Batılı toplumlardan çok gerilerde kalmış, arkaik ve yaşama gücünden yoksun bir imparatorluğun döküntülerinden de uygar ve çağdaş bir toplum yaratabilmek için askeri başarı kesinlikle yeterli değildi.

Bir kere, yıkılan Osmanlı devletinin toprakları üzerinde yaşayan insanlar, «tasada ve sevinçte ortak» insanların oluşturduğu bir millet olmanın koşullarına sahip değildiler. Yükselme çağında «askeri fütuhat» gelirine dayanan, Batıdaki sanayi devrimi ve teknolojik gelişmeyle birlikte bu üstünlüğünü yitirip gerilemeye ve zayıflamaya başlayan bir imparatorluğun «millet» olamamış bu insanları, içinde yaşadıkları geri kalmışlık koşullarından dolayı zaten kaderci, bağnaz, hiyerarşik despotizme alışık bir kültürün tutsağı idiler. Sanayi devrimini tamamlamış batı ülkeleri ise, gelişme süreçleri içerisinde kendi girişimci sınıflarını yaratabilmişler, ortaya çıkan toplumsal zenginlikleri emekçi kitlelerle paylaşım yollarını ulusal demokratik siyasal hayatlarında aramaya çoktan başlamışlardı. Farklılaşmış ekonomik ve sosyal çıkarlara sahip toplumsal sınıfların «karar alma» ve «iktidar olma» olayını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecek sayısız toplumsal ve demokratik kurum, bu ülkelerde siyasal meşruiyetini çoktan sağlamış bulunmaktaydı: Belediyeler, sendikalar, baskı grupları, siyasi partiler, kitle iletişim ve haberleşme örgütleri çağdaş bir uygarlığın yaşatılması ve insanca paylaşılması amacıyla toplumsal modernleşme içerisinde yerlerini almışlar ve demokratik, parlamenter ve çoğulcu bir düzenin meşru ve vazgeçilmez kurumları haline gelmişlerdi.

Sanayi devrimini başlatamayan ve geri bırakılmışlığı giderek sanayileşmiş ülkeler için bir avantaj haline gelen Osmanlı İmparatorluğu ise, bazı küçük bölgeler dışında, pazar için üretim yapamayan, kendi ürettiğini kendisi tüketen kırsal ekonomik boyutlar içine hapsolmuş, bunun sonucu olarak da bağnaz, tekdüze bir yaşantısı olan, iktidarın paylaşılamadığı hiyerarşik bir siyasal despotizme mahkûm bir toplum olmanın dışına çıkamamıştır.

Batıda gelişen sanayi ve üretilen mallar, bir süre sonra, ulusal pazarların taleplerini aşmaya başlayınca dış pazar arama çabaları «emperyalizm» olgusunu güçlendirmiş ve silah zoruyla açılan deniz ötesi pazarlar arasına çökmekte olan Osmanlı düzeni de dahil olmuştur.

Bu nedenle Kurtuluş Savaşı sonucu dış düşmanların ülke topraklarından gitmesi, «Muasır Medeniyet»e ulaşma başarısının ilk adımı olmakla birlikte yeterli bir adımı değildir. Ulusal girişimci sınıfları yetişmemiş, sanayileşe-meme nedeniyle yeterli ihtisaslaşması ve işbölümü olmayan, bu nedenlerle farklılaşmış ekonomik ve sosyal görüşlere sahip sınıfları oluşmamış bir toplumda çağdaş Batılı uygarlık düzeyinde bulabileceğimiz davranışları, tutumları, vaziyet alışları ve bütün bu siyasal oluşumları etkileyen ve biçimleyen demokratik, çoğulcu kurumları bulmamız olası değildir. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra verilmesi gereken en önemli savaş, az gelişmişliğin ekonomik, siyasal ve kültürel kıskacından sıyrılmak ve sanayileşmeye, ekonomik kalkınmaya dayanan bir atılımla çağdaş, laik, demokratik ve çoğulcu bir toplum yapı-sına kavuşmaktır. İşte Atatürk ilkeleri de bu savaşta yalnızca birer amaç olarak değil, aynı zamanda birer araç olarak bu toplumsal harcı karacak ve güçlendirecektir. Örneğin «Devletçilik» anlayışı, olmayan bir ulusal girişimci sınıfı ekonominin motorunu oluşturacak güç haline getirmek için devletin koruyucu

yaklaşımını sağlamak amacıyla kullanılacak; Halkçılık anlayışı, henüz paylaşacak hiçbir şey üretmemiş bir toplumda, var olan toplumsal grupların barış içinde dayanışmasını sağlayacak; Laiklik, eğitimde, hukukta, siyasette, akılcılığı, anlaşılabilirliği, kolay ve süratli uygulamayı sağlayarak toplumsal bütünleşme ve kaynaşmanın gerçekleşmesine yardımcı olacak; Cumhuriyetçilik, halk için ve halk tarafından sür-dürülen bir idare anlayışı yaratarak, toplumun bizzat siyasal etkileşme ve karar alma sürecine katkısını sağlayacak, ve bütün bunlar tarafından ortaya çıkarılan ve yaratılan «millet» olma abidesinin sosyal ve kültürel harcı olarak «milliyetçilik» toplumda doğal yerini alacaktır.

Soru 2 : Amaçlanan «Muasır Medeniyet», bir mo-dernleşme tanımı olarak yalnızca Atatürk ilkeleri ile gerçekleştirilmiş sayılabilir mi?

İlk sorunun cevabında da belirtildiği gibi, Atatürk ilkeleri, yalnızca varılmak istenen ve «Muasır Medeniyet» olarak tanımlanan bir gelişmişlik ve modernleşme düzeyine ulaşmayı hedef alan amaçlar toplamı değildir; Atatürk ilkeleri, aynı zamanda, toplumsal kalkınmanın ve modernleşme sürecinin hangi sınırlar içerisinde, hangi kalıplar ve davranışlarla örgütlenerek yürütüleceğini belirleyen ulusal direktiflerdir.

Yıkılan Osmanlı toplum düzeninden toplumsal, ekonomik ve kültürel olarak olumlu çok az bir miras elde etmiş olan genç Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme sürecine neredeyse sıfırdan başlamak durumundadır. Sahip olduğu geçmişe dayalı siyasal ve kültürel mirası ise, kendisine bu çağdaşlaşma, laikleşme ve demokratikleşme süreci içerisinde yardımcı değil, tam tersine, büyük ölçüde ayak bağı olacak niteliktedir. Yüzyıllarca kapalı pa-zar ekonomisi ve kırsal yaşantının tekdüze kalıpları içerisinde bin türlü acı ve meşakkatle yaşamış, hurafelerle, haksızlıklarla, yoklukların en acımasızları ile yoğrulmuş Türk insanı, elbette uzun ve köklü toplumsal birikimler isteyen bir Cumhuriyet yaşamına uzak ve yabancıdır. Genç Türk toplumunun yönetim biçimi Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir ama o Cumhuriyeti yaşatmak ve kollamak için, bir avuç devrimciyle Kurtuluş Savaşı'nın asker-sivil bürokrat kadrosu dışında, tek bir toplumsal güç yoktur. Bu nedenle, çağdaş, laik ve çoğulcu topluma uzanan cumhuriyet süreci, toplumsal dinamiklerin ve taleplerin dışında başlatılmış ve toplum, sosyolojik olarak Atatürk inkılâplarına sahip çıkacak bir birikime kavuşana dek, Cumhuriyeti kuran ve yaşatan kadrolarca korunmuş ve muhafaza edilmiştir. Tepeden gelen bu kıskançça korumanın dışında ise bu cumhuriyet yapısının, bu yeni emeklemeye başlayan ve modernleşme sürecinin daha en başındaki oluşumun, doğal olarak, yani Türk toplumunun toplumsal destek ve talepleriyle, ayakta kalması, yaşaması mümkün değildir. Onun için denilebilir ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen sosyal-ekonomik ve siyasal atılımlar, gerçekleştirilen toplumsal kurumlar, geri kalmışlığın belirlediği sosyolojik' durumu bakımından bu kurumlara ve ilkelere yönelik hiçbir gereksinimi olmayan halk kitlelerine karşı Atatürkçü güçler tarafından muhafaza edilmişlerdir. Bir başka deyişle, inkılâpları, millete karşı, devlet kollamak zorunda kalmıştır.

Ama her zaman olduğu gibi, değişen toplumsal koşullar, gelişen ekonomi ve sosyal düzen, o inkılâplardan yarar görenleri giderek toplumda bir çoğunluk haline getirmiştir. O zaman, inkılâpların bekçiliği belirli grupların imtiyazı ve görevi olmaktan çıkmış ve giderek, farklı çıkarlara sahip olsalar da, Atatürk ilkeleri geniş kitlelerin vazgeçemeyecekleri toplumsal kurumlar haline dönüşmüşlerdir. İşte ülkemizde uzun zaman gerçekleşemeyen çok partili siyasal hayata, ancak toplumsal talebi fazla-laştıran bir sosyal ve ekonomik gelişme aşamasına gelindiği zaman toplumun kendiliğinden sahip çıkmış olması gibi, Atatürk ilke ve inkılâpları da zorunlu ve tepeden inme olarak başlattıkları sosyal ve siyasal rollerini, bir süre sonra, yine toplumsal gelişmenin hazırladığı yeni siyasal ve sosyal taleplerin doğrultusunda, bu sefer, halka ve topluma mal olarak devam ettirmişlerdir.

Böylece, denilebilir ki, Atatürk ilkeleri toplumsal mo-dernleşmeyi «Muasır Medeniyet» yolunda dinamize eden bir düsturlar grubudur. Kalkınmanın ideolojik motor gücü olarak bu ilkelerin yarattığı çalışma ve üretim iklimi, kuşkusuz kalkınma sürecinin önemli bir unsurudur. Çünkü bu ilkeler, geri bir toplumun barış içinde ve hedefinden sapmadan sürdüreceği bir tempoyu yaratıp muhafaza etmede etkili olmuşlardır.

Ama şurası da apaçık bir gerçektir ki, o günkü toplumun ürünü olamayacak kadar ileri ve çağdaş olan o ilkeler, Türk toplumu aradaki sosyal ve ekonomik farkı kapatarak o ilkeleri gerçekten yararlı bulduğu için benimsemeye başlayıp yaşamının vazgeçilmez kurumları

haline dönüştürünce, gerçekten yaşayan ve sosyolojik meşruiyete sahip ilkeler haline dönüşmüşlerdir. Bu nedenle bugün Türkiye'de Atatürk İlkelerinin yaşaması için yalnızca siyasal ve yasal kurallar değil, çok daha etkili ve görkemli olarak, Türk halkının büyük çoğunluğunun sosyolojik desteği vardır.

Soru 3 : Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk ilkeleri ile Türk halkı arasında bir «sosyolojik kopukluk» var mıydı?

Daha önceki cevaplarda kısaca değindiğimiz bu durum, tamamıyla geri kalmışlıktan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı toplumundan devralınan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel miras, kesinlikle üzerine cumhuriyet mimarisi kurulabilecek bir nitelik taşımamaktaydı. Batıda çok karmaşık ve yoğun biçimde ihtisaslaşmış ve sınai açıdan işbölümüne ayrılmış toplumların siyasal yapısı olan parlamento ve çok partili siyasal yaşam, o dönemde henüz Türk toplumunun talep edebileceği, gereksinim duyabileceği sistem olamazdı.

Bu nedenle Atatürk'ün ve arkadaşlarının muhalifleri, daha başlangıçta, halka yabancı gelen birtakım ilerici düşünce ve yaptırımları «taklitçilik» olarak nitelemişler ve III. Selim'den bu yana tepeden inme gelen bütün yeniliklere yabancı kalmış Türk halkının büyük çoğunluğunu da bu inkılâp hareketlerine karşı kolayca kışkırtmışlardır.

Geniş halk kitlelerine toplumun sosyo-ekonomik ko-şullarından ötürü yabancı kalan, halk çoğunluğuna bir şey kazandırmak şöyle dursun sömürü düzenini büsbütün hızlandırmış gözüken, yararlı şeyler olabilecekleri toplum tarafından benimsenmeyen, topluma anlamsız gelen ve inançlarına ters düşen, birtakım şeyleri tepeden inme olarak zorla kabul ettiren «Cumhuriyet-batılaşma» hareketinin, toplumdaki egemen değerlerle nasıl tezata düştüğünü Mehmet Akif şöyle haykırıyor: «Dini taklit, dünyası taklit, adabı taklit, kıyafeti taklit, kelamı taklit, hulâsa herşeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kaabil değil, hakiki bir heyet-i içtimaiye vücuda getiremez, binaenaleyh yaşıyamaz.» (1)

Sosyolojik ve ekonomik birikim yokluğu dolayısıyla Cumhuriyetçilikten de, Batıcılıktan da kültürel bir kopukluk duyan Türk halkının büyük çoğunluğu, daha başlangıçta, kendisine ekonomik ve toplumsal hiçbir şey ifade etmeyen Atatürk ilkelerine de kayıtsız kalabilmiştir. Bu kayıtsızlık, Atatürk'ün ve arkadaşlarının muhalifleri tarafından gereğinden çok sömürülmüştür.

Bu şekilde sürekli ve yoğun bir muhalefet cephesi yaratan tatmin olmamış kitleler, Atatürk devrimlerine ve tek parti devrinin batıcı, laik, cumhuriyetçi, asker-bürok-rat aydınlarına büyük düşmanlık beslemişler, zaman zaman örgütlenen fakat başka gayelere yönelmiş muhalefet hareketlerine derhal damgalarını vurarak yozlaştırmışlar, gayelerinden saptırmışlardı. Örneğin tek partili dönemde devletçiliğin belirlediği ekonomik yapıya karşı yeni burjuvaziyi temsil eden liberal bir muhalefet olarak beliren (2) Terakkiperver Parti (1924), Serbest Fırka (1930) hareketlerine, laik-cumhuriyet düzenine tepki gösteren güçler hakim olmuş, iki parti de rejim tarafından kapatılmak zorunda kalınmıştı. Halkın, bürokratların yararına çalıştığı ileri sürülen tek parti devrinde CHP, Eşref Edip tarafından «Frenk meşreplerin partisi» olarak ilan edilmekteydi (3). Gerçekten de halkın gözünde CHP iktidarı, her şeyi ile bu topluma yabancı olanların, âdeta yeni bir sınıfın iktidarıdır. «Halk bu yeni sınıfı, Ankara Palas'ın yanındaki yıkıntıdan, çullar çaputlar içinde, onlar kürkleri ve frakları ile dans etmeye gelirken ancak görebilmek-tedir.» (4)

Soru 4 : Bu «sosyolojik kopukluk» hangi tarihi ne-denlerden kaynaklanmaktadır?

(1) Sebilürreşad Dergisi, sayı 27.

(2) Atatürk, (Ed. Uluğ İğdemir, Enver Z. Karal, Salih Omurtak, En ver Sökmen, İhsan Sungu, Faik R. Unat, and Hasan Ali Yücel.) Translated by Dr. Andrew J. Mango, Ankara Üniversity Press, 1963, Ankara, s. 192.

(3) Çetin Özek, 100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar, Gerçek Ya yınevi, İst. 1968, s. 168.

Bu «kopukluğun» sosyolojik nedenlerine yeterince ve anlamlı bir biçimde değinebilmek için Osmanlı toplum düzenine, bu düzenin ekonomik ve siyasal yapısına eğilmemiz gerekmektedir. Çünkü genç Türkiye Cumhuriyeti toplumu, tarihin bir kesitinde köksüz olarak dünyaya gelmiş bir topluluk değildir: bu toplum, tam tersine, kendinden önceki toplulukların sosyal mirasını hataları ve sevaplarıyla taşımaktadır. İşte bu sosyal mirasın niteliği, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin değerlerini, kanaatlerini ve davranışlarını belirlediği

içindir ki Türk toplumunun yakın tarihine eğilmek, bu tarih içinde toplumun yapısal nite-liklerini ortaya çıkarmak önem kazanmaktadır.
Osmanlı beyliği, bir Selçuklu uç beyliği olarak oluşmuştur. İlk atılımlarını da kendisi gibi beyliklerle ortaklaşa bir biçimde gerçekleştirmiş, tarihin gelişimi içerisinde diğer doğu monarşilerinde görüldüğü gibi, Osmanlı beyliği de çevresinde çözülen, ekonomik ve toplumsal çöküntüye uğramakta olan diğer beyliklere ve devletlere egemen olarak Anadolu'da kök salmıştır.
Osman Bey, diğer savaş ortakları ile birlikte beyliğini kurup güçlendirdikten sonra, ortaklarına da uç beyi ya da benzer mansıplar vererek genel egemenliğini sağlamıştır. Merkezde Sultan ve çevresinde beyler (dirlik sahipleri) ile meydana gelen bu ortaklığın temel uğraşı, savaştır. Kazanılan arazi ve ganimetler, belli paylar halinde dağıtılacaktır. Tımarlı sipahi kurumunun ana ilkesi, bu dağıtımdır.
(4) Dr. Turhan Tokgöz, Yön Dergisi, 6.6.1932'den İsmail Cem zikre-diyor. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Kültür Dizisi II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 277.

Tımarlı sipahi, her ortak gibi, yönettiği yerin vergisini alarak, öngörülen oran içerisinde savaşta devletin karşılaştığı uğraşa katılacaktır. Bu katılma asker ve silahla olmaktadır. Bütün ortaklar devlet denilen gücün gölgesi altındadırlar. Devlet; varlık, servet demektir. Devlet gücünü elinde tutan Sultan, bu varlığı ya da serveti koruyabildiği sürece ortakları ona biat edeceklerdir. Böyle bir sistem, Sultan ve tımarlı sipahi arasındaki zıtlığı da beraberinde getirmektedir. Nitekim, daha Osman Gazi'den itibaren, özellikle I. Murat döneminde, devlet gücüne sahip olan Sultan, kendini ve de hanedanını ortaklarından gelebilecek tehlikelerden korumak için, bu ortakların gücünü kırma yolunda tedbirler almıştır; bir yandan dirlikleri küçültür ve sayılarını çoğaltırken, diğer yandan da kendine bağlı, topluma yabancılaştırılmış (devşirilmiş) bir ordu derlemiş, böylece kendi egemenliğini sürdürecek iktidar dengesini elde etmiştir (5).
Böyle bir denge sonucu Osmanlı toplumunda kendi dışında gelişecek herhangi bir sosyal güce devletin olanak tanımama katılığı, toplumun sosyal ve ekonomik düzeninin değişmez kalıplarının da ana nedeni olmuştur.
Osmanlı devletinin daha sonraki çağlarda geri kalmışlığının bütün nedeni sanayi devrimini gerçekleştirme-mesinde yatar. Osmanlı devletinde, sanayileşmemenin sonucu, hem batı devletlerindeki parlamenter rejimi sağlam temellere oturtan, çatışan sınıfların belirlediği bir toplumsal düzen gelişmemiş, hem de batıda sanayileşme sonucu oluşan ve giderek antitezini de oluşturacak olan bir burjuva sınıfı ve kültürü Osmanlı devletinde gerçekleştirilmemiş, tam tersi olarak kaderci ve geleneksel bir kültür yapısı varlığını sürdürmüştür.
(5) N. Dinçer, T. Çavdar, İ. Börtücene, Türk Bürokrasisinin Ekonomik - Toplumsal Yapı İçindeki Yeri ve Rolü, Basılmamış inceleme, Ankara, s. 94.

Soru 5 : Osmanlı toplumu sanayi devrimini niçin gerçekleştirememiş ve niçin evrensel modernleşme modelinin dışında kalmıştır?
Sanayi devrimini ilk gerçekleştiren İngiltere'de bu yolda ilk gelişim, tarımda feodal bir düzenden hızla kapitalist bir düzene geçiş süreciyle başladı (6). Kâr amacı ile ve.pazar için üretim yapan İngiliz çiftçisinin, bu ekonomik hareketlilik sonucu, yalnızca statüsünde bir değişiklik sağlanmakla kalmadı; pazar için yapılan bu üretim, toprak burjuvazisinin yanı sıra, bir ticaret burjuvazisi de yaratmaya başladı. Tarım gelirleri fazlası ve ticari gelirler şehirlere akmaya başlayınca şehirlerdeki sanayi kol-larında da bir canlanma görüldü. Feodal düzenden kapitalist üretim düzenine geçilince eski düzende sahip oldukları yerleri kaybeden ve şehirlere akmaya başlayan köylü yığınları da canlanan sanayi kollarında kullanılacak ucuz işgücünü meydana getirdiler. Böylelikle tarımdaki patlamayla başlayan ve ticaretle gelişen ekonomik hareketlilik, özellikle, tarımdan gelen sermaye aktarmaları ile sanayileşme sürecini başlatmış oluyordu.
Osmanlı toplumunun bu gelişme modelini uygulaya-mayışının ana nedenleri kendi toplumsal bünyesinde yat-maktadır.
İdare edenlerle tabi olanlar, yani saray ve kapıkulu ile halk ikileminin sosyal yapıyı belirlediği (7) Osmanlı devletinde ekonomik düzen, sermayenin belirli ellerde toplanıp oradan kapitalist bir üretime sıçrayabileceği nitelikte değildi. Askeri bir bürokrasinin hakim olduğu

güçlü bir devlet olan Osmanlı devleti, gücünü sürdürmek için kendisiyle rekabete kalkacak bağımsız her gelişime karşı idi.

(6) İngiliz Sanayi Devrimi için bkz. R. Mantoux, The Industrial Revolutian, Harper and Row, New York 1962, ve T.S. Ashton, The Industrial Revolution, Altlone, London, 1960.

(7) Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, «Tanzimatta İçtimaî Hayat». Tanzimat,
Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 640-41.

Toprak rejimi bunun en güzel örneğidir. Çıplak mülkiyeti devlete ait topraklar, karşılığında Osmanlı ordusuna asker hazırlamak kaydıyla, devlete en üstün şekilde hizmet etmiş kişilere veriliyordu. Bu toprağı işleme hakkı ve mirası baba ölünce oğluna geçmiyordu (8). Böylece sermaye birikimi olsa bile kısa bir süre sonra dağılıyor, üretim biçimi etkilenmiyor ve kapitalistleşmiyordu. Halbuki Avrupa'da gerçekleşen sermaye birikimi devlete kafa tutmaya başlayan özgür ticaret merkezleri, şehirler kurarken, siyasal iktidarlar burjuva diye adlandırılan yeni bir sınıfın, yani sermayeci sınıfın, eline geçiyordu. Osmanlılarda ise devlet, saray-bürokrasi egemenliğini sürdürmek için kendinden bağımsız gelişecek her unsuru ezerek, yalnızca gelişebilecek burjuvaziye set çekmiyor, o burjuvazinin yaratacağı üretim ilişkilerinin topluma kazandıracağı sanayileşmeyi ve teknolojiyi de öldürmüş oluyordu.
Osmanlı devleti, üretim ilişkileri denetimini yalnızca tarım kesiminde tımar sistemiyle yapmıyordu; buna benzer bir kontrolü sanayi üzerinde de kurmuştu. Bir tarikat olan ahilik sistemi içerisinde tutulan sanayi kolları, başlarındaki şeyhler ya da kâhyalar aracılığı ile, merkezi hükümete bağlı bulunuyorlardı. Üretim miktarlarını denetlemeden narh koymaya kadar devletin sanayi üzerinde geniş bir etkisi bulunmakta idi. Çırağın, kalfanın ve ustanın bükülmez bir hiyerarşik ortamda tam disiplinli, birbirine bağlı olması yanı sıra bu devlet denetimi bağımsız rekabetçi bir sanayi gelişmesini de engellemekteydi. (9). Öte

(8) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, «Osmanlı Devrinin Toprak Meseleleri». II. Türk Tarih Kongresi ve Sencer Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, 1987. Devlet aygıtının üretim ilişkilerindeki tutucu rolü için ayrıca bkz. T. Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, S.B.F Yayını, No: 428.

(9) Ömer Celâl Sarç, «Tanzimat ve Sanayiimiz», Tanzimat, Maarif Matbaası, İst. 1940.

yandan tarımdaki tedbirler de zaten bir tarım burjuvazisinin gelişmesini olanaksız kılıyor ve sanayileşmenin ilk gereği olan tarım fazlasının sanayie kaydırılması da bu nedenle gerçekleşemiyordu. Osmanlı Devleti aynı sıkı denetimi ticari hayatta da uygulamaktaydı. Ticaret burjuvazisinin oluşumunu epeyce erteleyen bu denetim yalnızca ithalattan değil, fakat Osmanlı tacirinin yapacağı ihracattan da vergi almaya kadar uzanıyordu. Bu ihracat vergisi, örneğin zeytinyağında % 33'e kadar çıkabiliyordu. Bazı maddelerin ihracının kesinlikle yasaklanması bir yana izin verilenlerde bile tüccarı usandıracak kırtasiye kayıtları bulunmakta idi (10).
Osmanlı devletinin üretimde ve ticaret hayatındaki bu kıskanç denetimi sonucu saray ve kapıkuluna rakip olabilecek her sosyo-ekonomik gelişme daha doğum anında yok edilmiş ve batıda devlet toplumun değişen ekonomik yapısı ile güçlenen sınıfların eline geçerken, Osmanlı Devleti, egemenliği kapıkulunun tekelinde tutan ve paylaşılmayan bir iktidar olarak kalmıştır. Batıdaki burjuva patlayışı sonucu devlet iktisaden egemen güçle-lerin mülklerini koruyan bir jandarma görünümüne bürünürken Osmanlılarda devlet burjuva toplumuna set çeken ve bu nedenle topluma sanayileşme yeteneği vermeyen bir baraj olmuştur,
Osmanlı devlet barajı tarihi akıma ters düşen tutumunu sürdürürken batıda gelişen sanayileşme ve teknoloji, hammadde kaynakları ve mal satacağı pazarlar arama işine çoktan başlamıştı. Ulusal sınırlar içerisinde

(10) Yusuf Kemal Tengirşenk, «Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti», Tanzimat, Maarif Matbaası İstanbul, 1940. Ahmet Yücekök, «19. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşme-leri», S.B.F Dergisi, Cilt 23, No: 1. s. 381-426. F. E. Bailey. British Policy and the Turkish Reform Movement, Cambridge, Massachussetts, 1942. V. J. Puryear, International Economics and Diplomacy in the Near East, Stanford University, London, 1835.

prangalanmak istenen üretim geliştikçe üst yapı olarak beliren ulusal sınırlara isyan etmiş ve emperyalizmin zorlamaları bütün geri kalmış toplumların gümrük kapılarında kendini hissettirmeye başlamıştır.
Böyle bir ortamda batı teknolojisinin üstünlüğünü savaş meydanlarında da kabule mecbur bırakılan Osmanlı devleti, fütuhat gelirlerinden de olunca, toprak rejimini değiştirmek zorunda kaldı: Miri topraklar, hazineye para getirsin diye, mültezimlere kiralanmaya başladı.
16. yüzyılın başında, 537 milyon akçelik vergi gelirinin yüzde 50'den biraz fazlası Sultanın, yüzde 12'si vakıfların, geriye kalan bölümü de sayıları 37 bine ulaşan tımarlı sipahilerindi. Tımarlı sipahilere kalan vergi gelirleri bölgelere göre değişmekteydi. Bu 37 bin tımarlı sipahi seferde 70-80 binlik bir orduyu meydana getiriyordu. Aynı yüzyılın sonlarına doğru devlet gelirleri 2,5 milyar akçeye ulaşmasına rağmen, bu gelirlerin yüzde 25'i merkezi yönetime kalmaktaydı. Bunun açık anlamı şuydu: Devlet toprakları genişlemiş, fakat merkezi yöneti-me kalan gelir, oran olarak, azalmaya başlamıştı (11). Yani fütuhatın optimal noktası aşılmıştı. Bundan sonra savaşın Osmanlı devlet örgütü açısından «rantabl» olduğu ileri sürülemez. Herhangi bir işletmenin ekonomik durumu sarsılınca, bundan ilk zarar görecekler küçük ve de güçsüz ortaklar olacaklardır. Nitekim, 1580'lerden sonra tımarlı sipahinin yitikliği başlamıştır. Bir yandan Sultanın güç kırmayı öngören politikası yüzünden dirlikler küçülmüş, diğer yandan ekonomik durumun bozulması, bu kurumu âdeta ölüme terketmiştir. Tımarlı sipahiler yerlerini ağır ağır yozlaşan dengenin önemli bir öğesi olan mültezimlere bırakmışlardır.
Böylece mültezimler giderek tarımsal ekonomiyi ele geçirdiler. Üretilen malları daha çok dış pazarlara satmak istiyorlardı. Çünkü sanayileşmiş Avrupa devletleri, sanayi ürünlerini daha ucuza mal edebildikleri için, Osmanlı hammaddelerine Osmanlı sanayicisinden

(11) N. Dinçer, Op. Cit., S. 94-95.

daha fazla fiyat veriyorlardı. Onların istediği de hızla büyüyen sanayilerine ve sanayi ürünlerine pazarlar bulabilme idi. Böylece içerden ve dışardan yapılan baskılar sonucu 1838 ticaret sözleşmeleri imzalandı (12). Osmanlı İmparatorluğu artık iyice emperyalizmin yörüngesine girmişti. İndirilen gümrük tarifeleri ile yalnız devlet gelirlerinden önemli bir kısmını kaybetmekle kalmamış, fakat giderek büyüyen batı sanayii karşısında Osmanlı sanayii korunma duvarlarından yoksun bırakılmış ve zaten cılız olan varlığı tamamen çökmeye terkedilmiştir. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen güçler, serbest ticaret koşullarının yarattğı bir tüccar sınıfı ve göbeği ile dış kaynaklara bağlanmış toprak mültezimleridir. Tanzi-matla birlikte yüksek bürokratları da aralarına alan bu yiyici bozuk-düzen koalisyonu, sanayileşme şöyle dursun, ülkenin bütünlüğünü koruyamamış ve ülke yabancı yardımlarla ayakta durur olmuştur (13).
Soru 6 : Atatürk ilkeleri gibi ilerici ve batıya yöne-lik atılımlarla toplum arasındaki kopukluk bir «kültür ikileşmesi» ile de açıklanabilir mi?
Yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız Osmanlı sosyo-ekonomik gelişme süreci, anlaşılacağı üzere, iç ve dış etkenler nedeniyle, sanayi devrimini gerçekleştirici bir atılımı olanaklı kılamamıştır. Böylece Osmanlı toplumu Batı Avrupa'dan geri kalmış ve bu geri kalmışlığını batıdan kopya etmeye çalıştığı birtakım kurumlar ile gi-

(12) A. N. Yücekök «19. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşmeleri» S.B.F. Dergisi, Cilt 23, No: 1. s. 381-426 F. E. Bailey, British Policy and the Turkish Reform Movement, Cambridge, Mass. 1942.
(13) D. C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü, (Çev. H. A. Kuyucak) İstanbul, 1940, s. 23.

derme çabasına düşmüştür. Batıda sanayi devriminin doğal sonucu olarak beliren siyasal ve sosyal kurumları, bu kurumların yaşaması için gerekli toplumsal temellere sahip olmayan Osmanlı toplumuna tepeden inme getirme çabaları, iğreti bir modernleşme süreci, yozlaşmış bir toplum düzeni ve halkın büyük kısmının siyasal kültür ve yaşantısına ters düştüğü için bir kültür ikileşmesi yaratmaktan öte gidememiştir (l4).
Bu kültür iyileşmesi ise Osmanlı toplumunda uzun süreden beri var olan bir başka çatışmayı, merkez-çevre çatışmasını, yoğunlaştırmış, ulusal devletin merkeziyetçi, ıslahatçı ve ulusal birliği pekiştirmek doğrultusundaki kurumsal çabalarına karşı yöresel, bölgesel kültürel ve etnik çevreden kendilerine yabancı bu tür kurumlara ve davran şiara karşı koyu bir tepki gelişmiştir (15).

Batıdaki sanayileşmenin sonucu oluşan emperyalizm, yukarda da açıklandığı gibi Osmanlı toplumunu etkisi altına alınca devletin kesin egemenliği altında bulunan toplumun statik görüntüsü parçalanmış, devlet güçten düşmüş, toplumsal hiyerarşide büyük değişimler olmuştu. Fakat değişen sosyo-ekonomik koşullar, batıdan alınan iğreti kurumları toplumda yaşatacak ekonomik çıkarları sağlayacak kadar güçlü ve kapsamlı olmadıklarından, kendilerine karşı büyük bir muhalefet yarattılar. Bu muhalefet, geri kalmış bir toplumda yaygın başka değer sistemi ve farklılaşmadan doğan değişik çıkar bilinçleri olmadığından, kaçınılmaz olarak sorunları dinsel düzeyde çözmeye çalışmıştır.

(14) Bkz. Taner Timur, Türk Devrimi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
s. 53-58.

(15) Merkez - çevre çatışmasının Osmanlı ve Türk toplumsal bün yesinde ele alınışı için bkz. Ş. Mardin, «Center-Periphery Relations» A Key to Turkish Politics, Deadalus (Winter) 1973, s. 169-190 ve E. Özbudun, Türkiye'de Sosyal Gelişme ve Siyasal Katılma, Ankara, 1975 s. 19-46.

İşte böylesine bir toplumsal miras devralmış Türkiye Cumhuriyeti'nde de Atatürk ilkelerinin başlangıçta gördüğü muhalefet yine bu tür bir kültür ikileşmesini harekete geçirdiği için, bu muhalefet, Osmanlı toplum düzeninde Batılaşma hareketlerine karşı gösterilen muhalefetten farklı sayılmamalıdır.

Soru 7 : Osmanlı toplumunun kurumsal yapısı da batılı, laik, çağdaş kurumlaşmaya açık bir yapı mıydı?

Osmanlı toplumu, batı emperyalizmine açılarak ekonomik durumunda ve sosyal yapısında değişimlere uğramadan önce, değinilmiş olduğu gibi, toplumda kendinden başka oluşacak her türlü sosyal güce karşı egemenliğini kıskançça savunan bir devlet örgütüne ve kapıkulu sınıfına sahipti.

Sosyo-ekonomik düzenin bütün unsurlarını sıkı denetimi altında bulunduran Osmanlı devleti bu tutumuyla, toplumu, batı dünyasındaki sosyo-ekonomik gelişimi izlemeyecek şekilde sınırlamıştır. Üretim araçlarının ve bütün üretim ilişkilerinin devletin sınırlandırıcı denetimi altında olması, bütün ekonomik alanlarda kapital birikimini engellemiş, bunun sonucu olarak da sanayi devrimi gerçekleştirilememiş ve bir burjuva sınıfı doğamamıştır.

Ayrıca, batı toplumlarında bulduğumuz bazı kurumları bu farklılaşmama nedeni ile Osmanlı devletinde görmek mümkün değildir. Bu kurumlar, fertle devlet arasında tampon görevini yerine getiren ve «ikincil gruplar» diye adlandırdığımız kurumlardır. Bunlar arasında dernekleri, sendikaları, çeşitli baskı gruplarını, belediyeleri saymak mümkündür. Bu kurumlar ya da gruplar, «kendi otoritelerinin geçerli olduğu alanların sınırları içinde devletin hukuki yetkilerini kullanabilirler» (16). Ekonomik geliş-

(16) R. Bendix, «Social Stratification and the Political Community.» Class, Status and Power, New York, Free Press, MacMillan, 1966, s. 73-86.

menin yarattığı sosyal hareketlilik ve farklılaşma, batıda, bu gruplar ve kurumlar sayesinde devletin kayıtsız şartsız egemenliğini kırmış, ticaret ve sanayi ile gelişen şehirler kendi özel kanunlarını çıkarmak yetkisini sağlamışlar, belediyeler kurmuşlardır. İhtisaslaşmanın ve işbölümünün beraberinde getirdiği çıkar farklılaşması, aynı çıkarları ve görüşleri savunanların örgütlenmesi gereğini duyurmuş, böylelikle oluşan farklı gruplar topluma, batıda, giderek dengeci, çoğulcu bir görünüm kazandırmıştır.

İşte bu ikincil kurumların sosyo-ekonomik yetersizlikten ötürü Osmanlılarda bulunmayışı, ikincil kuruluşların batıda yarattığı değerleri, tutumları, istemleri Osmanlı toplumunda bulmamızı olanaksız kılmıştır.

Bu nedenle demokratik çoğulculuğa sahip toplumlarda kişinin kendi toplumsal çıkarlarına ve farklılaşmış değerlerine dayanan temsil organlarının benzerleri, ne Osmanlı toplumunun yönetim tecrübelerinde yer etmiştir, ne de öbür İslâm toplumlarının.

Batılaşma hareketlerine hem Osmanlı toplumunda, hem de genç Türkiye Cumhuriyeti'nde muhalefet sergilemiş olanların temel istekleri şudur: Geniş Osmanlı kitlelerinin yabancılık çekmeden katılacakları bir sistemi yaratmak için başvurulacak tek çare, siyasal sistemi toplum içerisinde İslâm dini gibi en yaygın kültür ve değer sistemine dayandırmak. Ama batıdaki temsil ve denetim kurumları, ne İslâm dininde, ne de sanayileşmemiş, farklılaşmamış bir alt yapının

kaderci ve otoriter yansıması olan Osmanlı siyasal kültüründe bulunmaktadır.
Bu nedenle, açıkça görülmektedir ki, Osmanlı toplumunun kurumsal yapısı ve o açıdan Türk toplumuna devrettiği miras, batılı, laik, çağdaş bir kurumlaşmaya açık bir yapı değildir.
Soru 8 : Modernleşme teorileri içinde «kurumlaş-ma»nın antantı ve önemi nedir?
Her toplum, temposu zaman zaman yavaşlayan, zaman zaman da hızlanan bir değişim içindedır. Değişim, eski bir duruma dönüş, önceden tasarlanmamış yeni bir duruma varış ya da istenilen bir duruma erişme sonuçlarını yaratabilir. Modernleşme bir değişim türüdür; daha önce başka bazı toplumların eriştiği ve «modern» diye tanımlanan bir duruma kendiliğinden ya da yönlendirme suretiyle geçiş sürecini anlatmak için kullanılır. Farklı anlamlar verilebilmekle birlikte, «modern» deyimi, toplumda iktisadi esaslara göre bir işbölümünün gelişmesi, toplumda yükselmenin başarı esasına bağlanması, kişisel ve geleneksel ilişkilerin yerini anonim ve örgütsel ilişkilerin alması, karar verme işlemlerinin ussallığa dayandırılması ve benzeri nitelikleri içermektedir.
Gelişmekte olan ülkelerde modernleşme, bir ölçüde kendiliğinden gerçekleşen, fakat çoğu zaman siyasal iktidar sahiplerinin toplumu «modern» olarak gördükleri yönde değiştirme çabalarıyla ilerleyen bir süreçtir. Örneğin, Türk tecrübesinde modernleşme, «modern» olarak algılanan Batı Avrupa toplumlarının siyasal, iktisadi, sosyal ve kültürel bazı niteliklerini edinmek olarak görülmüş ve bunun gerçekleştirilmesini yönetim izlediği siyasalarla başarmaya çalışmıştır.
Siyasal iktidarca izlenen modernleşme siyasalarının toplumda beklenilen ya da istenilen zamanda hemen, hatta uzun dönemde, mutlaka sağlanacağını söylemek zordur. Toplumun bazı kesimleri ya da çoğunluğu, değişim dolayısıyla maddi ve manevi kayıplara uğradıklarını düşündükleri; değişiklikten, bilinmeyenden korktukları, rahatsz oldukları; değişen ve değişmeyen arasında uyum sağlamakta güçlük çektikleri için, iktidar tarafından öngörülen değişiklikleri benimsemeyebilir. İktidarlar ise, bu değişiklikleri yerleştirmek için gerek yaptırımları, gerek ödüllendirmeleri kapsayan yöntemler kullanırlar. Ümit edilen, belirli bir süre sonra değişikliklerin iktidarların özel gayretlerine gerek kalmaksızın «durumun» bir unsuru olacağıdır.
Kurumsallaşma, topluma sunulan ya da giren bir de-ğişikliğin toplum üyelerince bilinmesi, tanınması, ona değer verilmesi, ya da kısaca, benimsenmesi anlamına gelir. İktidarların modernleşmeyi amaçlayan değişiklikleri ku-rumsallaştıkça başarı elde ettiklerini söylemek mümkündür. Değişiklikler kurumsallaştırılamadığı zaman, onları gerçekleştirmek için kullanılan maddi ve manevi kaynaklar boşuna harcanmış olur. İktidarın desteği azaldığı ya da ortadan kalktığı anda, bunlar pek az etki ile, belki de hiç iz bırakmadan, toplumsal yaşamdan silinirler. Modernleşme çabaları aksamış ya da gerçekleşmemiş olur.
Soru 9 : Laik, çağdaş ve demokratik kurumlaşma olayını bir «Muasır Medeniyet» ve modernleşme ölçüsü olarak alırsak Osmanlı toplumunun bu alanda Türkiye Cumhuriyetine bıraktığı miras, Atatürk ilkelerinin öngördüğü bu tür kurumlaşmayı sağlamaya yardımcı olacak bir birîkim sağlamış mıdır? Bu konudaki ilk Osmanlı tecrübesi nedir?
Osmanlı toplumu, batı anlamında ve batıya yönelik kurumlaşma yönünden iki önemli tecrübe geçirmiştir. Bunlardan birincisi, 1876'da başlayan birinci Anayasa hareketi, yani ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının açılması, ikincisi ise parlamento tecrübesi olan 1908 Anayasa hareketidir. Bunlardan 1876 parlamentosunun açılması ile başlayan ilk parlamento dönemi şöyle ilginç bir gelişim izlemiştir:
Batıda sanayi devrimi sonucu meydana gelen ekonomik patlama bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkilerini göstermiş ve yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı Devleti iç ve dış etkenlerin baskısıyla Avrupa emperyalizminin yörüngesine girmiştir.
Bundan sonra Osmanlı toplumunda hem üretim ilişkilerinde, hem de bunların yansıması olan toplumsal yapıda büyük değişimlere tanık oluyoruz. Osmanlı toplumu, artık kendisinden bağımsız olarak oluşacak her toplumsal birikimi ve gücü ezen, parçalayan ve iktidarı paylaşmayan bir devlete ve kapıkulu sınıfına sahip olma niteliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir. 19. yüzyılın başlarında kesinlikle beliren bu yeni düzende egemen sınıflar, artık, mültezimlik sayesinde tarımsal üretimi denetleyen eşraf ve ayan ve uluslararası ticaretin emperyalist baskılarla gelişmesi sonucu hızla kalkınan bir azınlık ticaret burjuvazisidir.

Osmanlı toplumundaki bu büyük değişimler sonucu kapıkulu sınıfı egemenliğini yitirip ikinci plana düştü. Çıkar bağları ile batıya bağlanmış yeni egemen sınıflar, kendi sosyo-ekonomik çıkarlarını tatmin edecek siyasal yatırımları gerçekleştirebilmek için, Osmanlı yüksek bürokrasisi içinde nüfuz alanları yaratmak zorunluğunu duymaya başladılar.
Batılılaşma hareketleri sonucu Osmanlı devlet yapısında «boynu kıldan ince bürokratın» yerini giderek kökleşen ve bürokrasinin üst kademelerini işgal edip tıkayan büyük bürokrat aileler aldıkça birçok yetenek sahibi üst kademelere ulaşamaz olmuştu. İşbirlikçi büyük Tanzimat bürokrasisinin dondurduğu üst kademelere terfi olanağı, yetenekli olan fakat yükselmeyen birçok küçük bürokratın statülerinde büyük kayıplara uğramalarına yol açtı. İşte batılılaşmanın getirdiği bozuk düzene ve büyük bürokrasi tantanasına ilk olarak baş kaldıran «Yeni Os-manlı» hareketinin öncüleri olarak, birer bürokrat olan, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi'yi görüyoruz.
Bunların amaçları, iktidarın tek elde toplanmasını zararlı ve «müstebit» buldukları için, kötü padişahın yetkilerini kurulacak bir parlamentonun iradesi ile sınırlamaktır. Ama bat:da gördüğümüz çoğulcu, demokratik kurumları yaşatacak sosyolojik olgunluğa erişmemiş Osmanlı toplumu bu tür bir parlamentoyu nasıl üretecek ve daha da önemlisi nasıl yaşatacaktır?
Nam:k Kemal'in ve arkadaşlarının temel çelişkisi şudur: Batıda bambaşka gereksinimlere cevap olmak üzere yaratılmış olan parlamento, henüz o değerlere ve gereksinimlere sahip olmayan Osmanlı toplumunda, ister istemez, en yaygın değer olan İslâmî değerlere ve şeriata dayandırılmak istenmiştir.
Bunun bir çelişki olmasının suçunu bütünüyle Yeni Osmanlılara yüklemek haksızlık olur. Çünkü Osmanlı toplumunda görev yapmayan ve kültür ikileşmesi doğuran batı kurumlarını İslâmî tabana oturtmak Yeni Osmanlılar tarafından kaçınılmaz olmuştur.
Statü kaybından dolayı düzene karşı çıkan Yeni Osmanlılar, sosyo-ekonomik yeteneksizliklerden dolayı yabancı ve olumsuz karşılanan Batı kurumlarını şeriata da-yandırarak sürdürmek istemişlerdi. Batıda çok başka gayelere ve sosyal güçlere dayanılarak kurulan bu kurumların şeriata dayanarak yaşayamayacağı ise bilineme-mişti.

Böylece Osmanlı toplumunda ilk Parlamento Deneyimi olan 1876 Anayasa dönemi, mutlakiyetçi monarşiyi, örneklerini Batı toplumlarında gördüğümüz farklılaşmış sosyo-ekonomik çıkarlara sahip sınıfların siyasal gücü ile sınırlayabilecek bir toplumsal gelişme düzeyinde bulunmadığı için, Tanrı hukuku ile sınırlandırmaya kalkmıştır. Belirli bir toplum yapısının siyasal ürünü olan Parlamento ise ne Tanrı hukuku ve ne de 1876 Osmanlı toplum yapısının doğal olarak üretip besleyeceği bir kurum olamaz. Bu nedenle Yeni Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen bu parlamento «ithali», yabancı bir bünyeye, o bünyenin gereksinim duymadığı bir aşının yapılmasıdır ki ilerde göreceğimiz gibi «parlamento» açısından bozgunla sonuç-lanmıştır (17).
(17) Yücekök Ahmet, N. Türkiye'de Parlamentonun Evrimi, SBF Yayını, Ankara 1983.

Soru 10 : 1876 Anayasasının siyasal koşulları ne-lerdi?
Gerek yönetimde, gerek maliyede, İmparatorluğun iç sorunları ne kadar büyük olursa olsun hiçbiri «Doğu Sorunu» kadar önem taşımaz hale gelmişti. 1875 temmuzunda Hersek'te başlayan isyan, Osmanlı yönetiminin beceriksizliği ve yabancıların entrikaları sonucu bütün Bal-kan komşularına da sıçramıştı (18). İsyanla olduğu kadar batılı devletlerin ciddi bir müdahale girişimiyle de karşı karşıya olan Osmanlı Devleti, isyan Güney Bulgaristan'a kadar indiğinde tamamen çaresiz kalmıştı. Bu arada Bulgar asileri Osmanlı milislerinin çok kan dökücü bir uygulama ile bastırmaları, Avrupa'yı büsbütün çıldırtmaya yetti. Bulgar vahşetini görmezlikten gelen tepkiler karşısında İngiltere bile Osmanlı Devletine olan geleneksel desteğini çekmek zorunda kaldı. Bu arada Selânik'te Fransız ve Alman konsoloslarının kızgın bir Müslüman grup tarafından öldürülmeleri «müdahaleyi» son aşamasına getirdi. Kriz üstüne gelen kriz ve Avrupa'da giderek artan «Barbar Türk» haykırışları, hemen harekete geçip bir şeyler yapılmasını gerektiriyordu. Böyle bir ortam doğal olarak liberal reformların Osmanlı düşün hayatı içindeki yerlerini güçlendirmişti. Bu durumda İmparatorluğun, varlığını sürdürebilmesi için, hatalı yönetim biçimini radikal bir şekilde yeniden düzenlemesi gerektiği savunuluyordu (19). Sultanın mutlakiyeti sınırlandırılmalı ve yerine anayasal bir hükümet kurulmalıydı.

Böyle bir anayasal kuruluşta, Türk-Müslüman üstünlüğü kaldırılmadan, bütün gayrı-müslimlerin katılması ve temsili gerçekleştirilecekti. Batı parlamenter kurumlarını

(18) G. Elliot, Turkey in 1876. A. Retrospect, «The Nineteenth Century and After LXİV, October, 1803, s. 552-66. W. Langer, European Alliances and Alignments, 1871-1890, New York, 1950, s. 59-75.

(19) R. Devereux, The First Ottoman Constitutional Period, John Hopkins Press, Baltimore, 1963, s. 28.

şeklen beğenen ama temelde neye dayandığını bir türlü kestiremeyen Osmanlı batıcıları, bu kuruluşların Osmanlı İmparatorluğu'na getirilmesi sonucu devletin eski gücünü «ipso facto» elde edeceğine inanmaktaydılar (20).

Aynı zamanda eşit temsil haklarına kavuşacak olan imparatorluğun gayri-müslim tebası da, kendi yönetiminden mutsuz olamayacağına göre, bir daha imparatorluktan kopmak için isyan bayrağını açmayacaktı.

1875 kışında, Mithat Paşa, İstanbul'daki İngiliz elçisine «çöküntüyü önlemek için tek çıkar yolun Sultanın yetkilerini kısmak amacıyla bakanları ulusal ve seçimle gelmiş bir parlamentoya karşı sorumlu tutmak olduğunu» söylüyor (21).

Mithat Paşa'nın aslında düşlediği, Müslüman ve gayri-müslim ayrımı yapılmadan yalnızca Osmanlılara ait olan bir imparatorluk yönetimi kurmaktı. Ama herkes gibi o da ilk yapılacak işin Sultan'ın yetkilerinin Anayasal bir sınırlamaya kavuşturulması olduğunu görmekteydi.

Ama Osmanlı toplumu kritikleri arasında şüpheci ve kötümser olanlar bütün bu «reform» gösterilerinin birer vitrin süsü olduğunu ve Osmanlıya tabi milletler lehine batı müdahalelerini önlemek için ortaya atılmış büyük yalanlar olduğunu iddia ederler. Aynı kritikler 1876 anayasasının da aynı yöntemle tezgâhlanmış aldatıcı bir görüntü, bir vitrin süsü olduğunu düşünmektedirler (22). Anayasal düzeni başlatan nedenler ve Anayasanın uygulamaya konuş biçimi, bu şüpheciliği kanıtlar görüntüdedir. Rusya'nın savaş ilan etmek üzere olduğu ve İngiltere'nin taraf tutmayacağını açıkladığı bir sırada Mithat Paşa'nın Başvezir ilân edilmesi ve son çare olarak. «müdahale»yi durdurmak amacı ile İstanbul'da düzenlenmiş olan konferansa katılan batılı güçlerin gözleri önünde, daha konferansın ilk günü, gümbürdeyen top sesleri arasında anayasa ilân edilmesi, gerçekten de yeni anayasayı göz boyayan bir niteliğe sokabilir. Bu tür davranışların geçmişte örnekleri de vardır. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu, Osmanlının Nizip'te yenilmesi ve Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa'nın desteği olmadan durdurulamayacağının anlaşılmasından az sonra ilan edilmiştir. Kırım Savaşından sonra iyi bir barış antlaşmasının gerçekleşmesi için batının Osmanlı'ya iyi gözle bakmasının gerektiği anlaşıldığında da ortaya 1856 Islahat Fermanı çıkmıştır.

(20) İbid., s. 29.

(21) Elliot, Sir Henry, Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences, London, 1922, s. 228. (22) B. Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, 1961, s. 160.

Ama Osmanlı toplumundaki bütün reformları ve Anayasal hareketleri «oyun» olarak görmek çok büyük yanılgı olur. Çünkü aranılan ve özlenen kurumlar Osmanlı toplumunda sosyolojik olarak ne kadar köksüz olursa olsun imparatorluğun kurtuluşu açısından onları içtenlikle isteyen ve savunan çok sayıda Osmanlı liberal reformcularını görmezlikten gelemeyiz.

Fakat 1876 anayasasının gerçekleşmesinde rol alan baş aktörlerden biri var ki bütün bu olayı oportünist bir biçimde sömürerek kendi siyasal yararı için kullanmıştır. O da Abdülhamit'tir.

İstanbul'daki konferans sona erdikten on beş gün sonra Mithat Paşa Başvezirlikten azledilmiş ve sürülmüştür. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı, 1876 Anayasasının 114' üncü maddesine göre kendisine verilen ve «devlet güvenliğine zarar verdiği polis rapor ve kanıtları ile bildirilenleri sultan sürgüne gönderebilir» diye tanımlanan bir yetkiye dayanarak sürmüştür (23). 1876 Anayasası ise Mithat Pa-şa'dan biraz daha dayanıklı çıkmıştır. Özellikle batılı güçlerin tepkisi düşünülerek Abdülhamit kendi Anayasacılık oyununu biraz daha sürdürmek kararını almış ve ilk Osmanlı seçimleri sonucu ilk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de İstanbul'da toplanmıştır. Tayinle gelmiş yirmi beş üyeden oluşan bir senato ve resmi baskılar, genel bir kayıtsızlık ve 1876 Anayasasına aykırı bir uygulama ile saptanan

seçmenlerce seçilmiş yüz yirmi kişilik bir meclis, ilk Osmanlı Parlamentosunu oluşturmuştur.
(23) İbid., s. 163

Bu, görüntüde liberal ve demokratik bir hava yaratan tam bir kukla parlamentodur. İlk baştaki süslü püslü törenlerin etkileri de kalkınca ortaya çıkan genel ilgisizlik, popüler destek yerine âdeta tayinle gelen temsilcilerin oluşturduğu bu kuruluşu Abdülhamit'in gözünde daha doğduğu gün ölüme mahkûm etmişti.
Gerçekten de on ay yirmi beş gün sonra Abdülhamit, Rusya ile savaş seferberliği bahanesi ile parlamentoyu dağıttığında hiç kimsenin sesi çıkmadı. Temsilciler sessiz sedasız dağılıp, memleketlerine döndüler. Başlangıç dina-mizmine hiç benzemeyen yeni Osmanlıların bu hazin sonu, amiyane deyimle, «taşıma suyla değirmenin döndürüleme-yeceğini» kanıtlaması açısından önemlidir. Parlamentariz-mi yaşatmaya da Osmanlı toplumunun soluğu yetersizdi ve yalnızca iyi niyetle parlamento batıda işlediği gibi işlemiyordu. Kaldı ki ülkede Abdülhamit gibi kötüler de vardı.
Soru 11 : 1876 parlamentosu neden yaşamadı?
1876 Anayasası 1831 Belçika Anayasası'ndan alınmadır. İşlemeyişinin ana nedeni de budur. Yani Osmanlı toplumunun Belçika toplumu olmamasıdır. Belçika tarihinden süzülüp gelen, oranın toplumsal ve ekonomik koşullarına, gereksinimlerine cevap olarak gerçekleştirilmiş ve olumlu deneyimlerle meşruiyet kazanmış bir kurumu, farklı koşullardaki bir Osmanlı toplumunda çalışabilir farz etmek büyük hayal gücü ister.
Gerçi «Meşveret»e dayalı bir Osmanlı mahalli idare geleneği olduğunu ve mahalli yörelerde eşraf ve ayan tem-silcilerinin bu usulle idarede valiye yardımcı olduklarını, buna dayanarak demokratik ve temsili yönetimin Osmanlı toplumuna çok yabancı olmadığını öne sürenler vardır (24). Ama onlar dahi «meşveretsin, demokratik bir gelenekten ziyade, «geleneksel devletin güçsüzlüğünü telafi etmek için vergi toplamaktan kamu hizmetlerinin görülmesine kadar her alanda bölge ileri gelenlerinin usulen yardımına başvurulması,» olduğunu belirtmektedirler (25).
Tarihsel ve toplumsal niteliklerine bakarak Osmanlı Parlamentosunu sınıfsal bir tabana oturtamayız. Bu nedenle ilk Osmanlı parlamentosu sınıfsal temsile değil, Osmanlı toplumundaki etnik bünyenin temsiline dayanmaktadır. Bu durum parlamentoda bir etnik çatışmaya dahi yol açmamıştır. Çünkü parlamento, dış örgütler ve kitle hareketleri ile organik bağlar içinde değildi ve olsaydı örgütler, kitle hareketleri, kitle haberleşme ya yoktu ya da cılızdı. Kaldı ki gelen temsilciler de popüler seçmen desteğine dayanan, ondan güç alan kimseler değillerdi. Âdeta tayinle temsilci olabilmişlerdi. Ortaylı, bunu şöyle anlatıyor: «Esasen buraya gelen tabi millet temsilcileri, hükümetin itimadını kazanmış kimselerdi. Bu kimseler genel bir oyla değil, geldikleri vilayetin valisinin seçimiyle âdeta tayin edilerek bu göreve gelmişlerdi. İlk Anayasamızın ilanından sonra ne bir «İntihab Kanunu» çıkarılabilmiş, ne de seçimler için gerekli hazırlık yapılabilmişti. Bu durumda Liva ve vilayet idare meclislerindeki seçimli üyeler arasında mebus seçmek uygun görülmüştür. Esasta bu üyelerin (Liva ve Vilayet İdare Meclisi Üyesi) bir seçilmiş üye olmaktan çok, vali ve mutasarrıflar tarafından âdeta tayin edilen kimseler olduğu hem ilgili nizamnameden, hem de uygulamadan biliniyor. Şimdi ise valiler bunların arasında en çok meşrebe uygun ve güvenilir kimselere mebusluk sıfatını âdeta tevcih ediyordu. Bu nedenle gelen gayri müslim mebusların da, daha önce vilayetlerde idare meclisi üyeliğini merkezi hükümetin güvenini kazanacak şekilde yapanlardan olduğu anlaşılıyor.
(24) İ. Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, 1840-1878, TO-
DAİ - Ankara, 1974. (25) İ. Ortaylı, «İlk Osmanlı Milletlerinin Temsili», Armağan, Kanun-i
Esasinin 100. Yılı. Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 171.

Nitekim vereceğimiz örnekler de bunu göstermektedir. Elimizdeki, 12 Cemazi-yelahır 1291 (27 Temmuz 1874) tarihli Dahiliye Nezaretine yazılan bir arz tezkeresinde; «Manastır Vilayeti Meclis-i İdare azasından Avram Efendinin gayreti dolayısıyla kendisine rütbe-i salise tevcihi» isteniyor. Bu Avram Efendi, Meclisi Mebusan'da Manastır-Selânik'i temsil ediyordu. Gene elimizdeki Gurre-i Cemaziyelahır 1291 tarihli (16 Temmuz 1874) bir vilayet arz tezkeresi «Suriye Vilayeti, Meclis-i İdare azasından Nikola Nakkaş Efendinin Arazi Kanunnamesini Arapçaya çevirdiği ve gayretli hizmetinden dolayı,

halihazırdaki salise rütbesinin rütbe-i saniyeye çı-karılmasını» istiyor. Göze giren bu meclis azası, ilk mecliste, bilindiği gibi, Suriye mebusu olarak bulunmuştur». (26).

1876 Anayasa dönemi, burada konumuz olmadığı için etraflıca değinmeyeceğimiz, bir sürü yasama, yürütme be-lirsizlikleri, yetki sapmaları, siyasal sorumsuzluklar ve hiç sınırlandırılmamış sultan despotizmi kargaşasında çalkandı durdu.

En arsız bitki bile bir çevreden diğer bir çevreye götürülüp dikildiğinde, eğer kendini bir önceki iklimsel çevre koşullarında bulamazsa, solar ve ölür. Halbuki çok daha hassas konumlar talep eden siyasal sistemlerde bu işi yapmak daha da zordur. Ama Yeni Osmanlılar, Osmanlı toplumunun iç ve dış koşullardan kaynaklanan büyük sorunlarını parlamentarizmle çözebileceklerine inanarak bu modele dört elle sarıldılar. Resmi gerekçeler bir yana, meşrutiyet uygulanmasına gerçekte neden son verildi; Akşin, bunu şöyle anlatıyor:

«Aslında, başta Abdülhamit, Osmanlı devlet adamlarının çoğunluğunun Meşrutiyete gönüllü olmadıklarını, pek çoğunun da buna tamamen karşı olduklarını biliyoruz. Fakat 1875-6'da olaylar öyle gelişmişti ki, Avrupa'ya «şirin» görünmekte yarar görülüyordu.

(26) İ. Ortaylı, «İlk Osmanlı Milletlerinin Temsili», Op. Cit,, s. 175.

Meşrutiyet, Osmanlı devlet adamlarının şirin görünmek uğrunda yapabilecekleri en büyük fedakârlıktı. Oysa bu devlet adamları için en büyük fedakârlık niteliğindeki bir davranış, Avrupa'nın en büyük kötülüğüne engel olamamıştı (93 savaşı). Başa en büyük kötülük geldikten sonra fedakârlık yapmakla yapmamanın bir olduğu sonucuna varıldı ve böylece Osmanlı devlet adamları, yüzyıllar boyu süregelmiş istibdadın sonucu olan doğal eğilimlerine uyarak kendilerini rahatsız eden Meşrutiyeti harcadılar.

«Abdülhamit'i Meşrutiyet'e karşı kılan özel bir neden de 93 Savaşı yenilgisinden şahsen sorumlu tutulmak korkusuydu. Bilindiği gibi, bu savaşın yönetiminde Sarayın son kertede etkin bir payı olmuş ve «Savaş Saraydan yönetiliyor» dedikoduları ortalığa yayılmıştı. Böylesine ağır bir sorumluluğun altında ezilen Abdülhamit gibi kuruntulu bir padişahın, görevini umulduğundan çok daha ciddiye alan bir meclis karşısında hiçbir zaman rahat edemiyece-ği anlaşılır. Nitekim Rus ordularının İstanbul'a yaklaşması dolayısıyla Yıldız'da toplanan şûrada, İstanbul mebusu As-tarcılar Kethüdası Ahmet Efendinin Padişah sorumluluğunu ima eder tarzda konuşması, bazı kaynaklara göre Abdülhamit'i kızdırmış (ve ürkütmüş) ve onu Sultan Mahmut yolundan gideceğini, yani, istibdada yöneleceğini açıklamaya sevketmişti.» (27)

Bunun tamamen doğru olduğunu teslim etsek dahi parlamenter düzenle yönetilmeye talip olmuş bir toplum için ne kadar sudan ve inandırıcı olmaktan uzak bahaneler oldukları gözden kaçmamaktadır. İşte bu sudan bahanelerdir ki parlamenter düzeni yaşatmak konusunda hiçbir istemi ve özlemi bulunmayan bir toplumda parlamentonun sessiz sedasız ve protestosuz kapanmasına neden olabilmişlerdir. Osmanlı toplumu Parlamentoyu yaşatacak ve onu gerekli bulacak sınıfsal bir toplum olmuş olsaydı

(27) Sina Akşin, «Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı». S.B.F. Dergisi, Cilt 25, Sayı 1. 1970, s. 19-39.

çoğulcu, açık bir toplumun gereği olarak diğer demokratik kurumlarla birlikte parlamento da ayakta kalır, halkın kazanılmış haklarını savunan bir anayasa toplumsal güçler tarafından kıskançça korunur. Sultanın yetkileri halkın üretim ilişkilerinin farklılaşması sonucu kazanılmış hak ve yetkileri ile gerçekten sınırlandırılırdı. Ama siyasi partiler bir yana burjuva dernekleri bile barındırmayacak, tekdüze, işbölümü çok sınırlı bir düzeyde gelişmiş Osmanlı toplumunda, batıdaki çok girift ve kozmopolit çıkarların üst yapısı olan parlamentonun Sultanın tek bir sözü ile süklüm, püklüm gitmesi doğaldır. Osmanlı toplumu, 1876 Ana-yasasını savunacak hiçbir sosyolojik gücü sergileyeme-miştir. Parlamentoyu Osmanlı toplumuna bir «aydınlar» eliti getirmiş, bir başka yönetici elit de işine gelmediği için kapatmıştır. Parlamentonun tabanını oluşturması gereken ve parlamentodan asıl onların yararlanması beklenen geniş halk kitleleri ise bu geliş ve gidişi ilgisizce iz-lemislerdir.

İşin en tuhaf yanı ise, sürgüne gönderilen Mithat Pa-şa'ya Brindizi'ye indiğinde sürülüşü hakkındaki görüşlerini soran Neue Freie Presse muhabirine Paşa'nın verdiği cevaptır; «Mutlak iktidara alışmış olan bir Sultanın yetkilerini devretmeye ancak yavaş yavaş alışacağını» söylemiştir Mithat Paşa (28).

Batıda kralların kafasını kimse alıştıra alıştıra kes-memiştir. Siyasal güç toplumdan kaynaklanır. Ya vardır, ya yoktur. Mithat Paşa da parlamenter yönetimi hâlâ bir lütuf olarak Sultan'dan beklerken aslında iyi bir liberalden ziyade, belki de yalnızca, Sultan'ın sadık bir tebasından başka bir şey olmadığını sergiliyordu.
Soru 12 : 1908 Anayasasının siyasal koşulları neydi?
II. Meşrutiyet'in temelinde yatan Jön Türk hareketi, dinamizmini, Yeni Osmanlılarda olduğu gibi İslâm tabanına oturtulmuş liberal bir Osmanlı parlamentarizminden değil, zaman zaman radikal boyutlara ulaşan bir Türk milliyetçiliğinden alır.
(28) R. Devereux. Op. Clt., s. 101

Bunun da ana nedeni, Abdülhamit'in Şubat 1878'de parlamentoyu dağıtmasından 1908 yılına kadar geçen otuz yıl süresince, İmparatorluğun büyük toprak kayıplarına uğramış olmasıdır. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Bosna-Hersek'le, Avusturya-Macaris-tan ile birleşmiştir. Jön Türkler'in kaderlerindeki dönüm noktalan ise 1911'de Libya'yı İtalyan'lara ve Edirne'ye kadar olan toprakları ise Balkan devletlerine kaybetmeleri ile başlar. Sözü geçen bu dönem boyunca İmparatorluk 3.000.000 km2'iik bir alanın 1.000.000 km2'sini ve 24 milyonluk nüfusun da 5 milyonunu yitirmiştir (29). Bu toprak kayıpları, İmparatorluğun çok uluslu niteliğinin büyük ölçüde azalmasına yol açmış ve Jön Türkler'in ideolojik etkisi ile hareket sosyal harç olarak Türklüğe ve Anadolu'ya yönelmiştir.
Osmanlıcılık politikasının yerini Türkçülük almış, Ar-navutların, Slavlar'ın ve Rumlar'ın gözüne şirin gözükmek gereği kalkmış, artık İmparatorlukta sayıca en önemli unsur haline gelmiş olan Türkler nedeniyle ideoloji ve siyaset «milliyetçiliğe» dönüşmüştür.
Abdülhamit tarafından 14 Şubat 1878'de kapatılan parlamento, 1 Ağustos 1908'de Sultan'ın Sadrazam Said Paşa'ya gönderdiği bir Hatt-ı Hümayun ile yeniden açıldı. Bu Hatt-ı Hümayun'da, Sultan, Anayasanın tekrar tüm anlamıyla yürürlükte olduğunu belirtiyor ve tebaasına ek olarak daha birtakım haklar ve yetkiler dağıtıyordu. Aramalar ve tutuklamalar artık yasalara dayanacaktı, bas n ve seyahat özgürlükleri devlet teminatı altındaydı, yasa önünde herkes eşitti ve özel mahkemeler lağvediliyordu.

Ne olmuştu, değişen neydi? 30 yıllık bir «istibdat idaresi», ekonomik çöküş, siyasal bozgunlar, Balkanlar'ın da elden çıkması ile tamamlanınca «ihtilâlci» akımlar ister istemez güçlenmiş, özellikle Rumeli'de sivil-asker bürokratların öncülüğünü ettiği cemiyetler «vatan ve millet» kurtarmanın yollarını aramışlardı.
(29) A. Ferouz, İttihat ve Terakki 1908 -1914, Sander Yayınları, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1971, s. 226.

Böyle bir mutlakiyetçi rejime başkaldırma, artık hem gerekli, hem de «meşru» hale gelmiş bulunmaktaydı. İşte 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti, sınırlı grupların ve sınırlı toplumsal gereksinmelerin öncüsü bir gizli cemiyet gibi değil, mutlakiyetçi Sultan'ın yönetimine karşı sanki halk iradesinin sözcüsü imiş gibi çıkmaktaydı.
Ahmad Feroz bu durumu şöyle anlatmaktadır:.
«Bu, mutlakıyete karşı savaş vermiş gizli bir cemiyet olmanın mirasıydı ve ihtilâlden sonra da Cemiyetin psikolojik yapısının bir unsuru olarak kaldı. İstibdatla mücadele sırasında çatışan çıkarlar (Türkler-Türk olmayanlar, Müslümanlar-Müslüman olmayanlar gibi) bir kenara bırakılmış, herkes Abdülhamit'e karşı birleşmişti. İttihatçılar dışında kim varsa bu fikir birliğini, Anayasa geri getirilene kadar benimsemiş geçici bir tutum olarak görmekteydi. Cemiyet ise, çağdaşlaşma ve ıslahat yoluyla İmparatorluk kurtarılıncaya kadar süreceğini düşünmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti diğer çıkarların var olmasına izin verecekti, ama karşılığında onlardan çağdaşlaşma ve ıslahatı amaç edinmelerini ve topluma karşı yükümlülüklerinin bilincinde olmalarını bekliyordu.» (30)
Bu psikoloji ile ortaya atılan cemiyet, gözüpekliğini toplumda örgütlenmiş en etkin güç olmayla birleştirince 1908 seçimlerinden başarı ile çıktı ve parlamentonun en etkili gücünü oluşturdu. Parlamentoya egemen olması ile birlikte derhal Anayasa değişikliklerine girişti. Amaçları açıktı. Abdülhamit tahttan indirilmiş olmasına rağmen re-aksiyoner bir tepkiden korkulmaktaydı. Bu nedenle Anayasa değişiklikleri sarayın yetkilerini kısıp, parlamento-nunkileri güçlendirmeyi amaçlıyordu (31). Bunun sonucu olarak Sultan'ın ve Sadrazamın yetkileri sınırlandırıldı.
(30) İbid., s. 232.

(3l) B. Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, 1961, s. 357.

Bu sefer de ortaya güçsüz bir yönetim çıkmış oldu. Bu ise bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin işine gelmemeye başladı. Islahat ve yenilikler güçlü bir yönetim gerektiriyordu. Yeni Sultan V. Mehmet ise zararsız, uyum içinde bir padişahtı. Sadrazam ise zaten cemiyetin denetimi altındaydı. Bu nedenle bir süre sonra İttihat ve Terakki, Sultan'la Sadrazamın zayıf yerine güçlü olmalarının kendi işlerine daha yarayacağı inancıyla Anayasayı yeniden değiştirmek istedi. Parlamentodaki muhalifleri ise İttihat ve Terakki'nin aslında kendisini güçlü kılacak bu baskılarına şiddetle direniyorlardı. Meydana çıkan böyle bir siyasal kriz sonucu parlamento dağıldı.
Olaylar şöyle gelişmişti: Jön Türkler'in baskısı ve
merkezi politikaları, hem Rumeli hem de Anadolu'da giriş
tikleri yoğun «Türkleştirme» hareketleri ve muhaliflerini
sindirme taktikleri sürekli huzursuzluk yaratıyor, yakınma
lar artıyordu.
Yakınmalara neden olan siyaseti Talât Bey şöyle özet-lemekteydi: «Tebamız olan gavuru bir türlü Osmanlılaştı-ramadık. Çünkü Balkan yarımadasındaki küçük devletler "ayrılmacı" politikalarını yaymaya devam ettikçe, Makedonyalı'yı Osmanlılaştırmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Balkan devletlerinin propagandası ve entrikası durdurulana kadar ve İmparatorluğu tümüyle Osmanlılaştı-rana kadar İmparatorluk unsurları arasında "eşitlik" diye bir şey olamaz.» (32).
Burada sözü edilen «Osmanlılık» aslında «Türklük»tü. İngiliz büyükelçisi Sir Gerald Lowther kendi Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e yazdığı notta şöyle demekteydi: «'Osmanlı' açıkça 'Türk' anlamına gelmektedir ve 'Os-manlılaştırma' da Türk olmayan unsurları Türk topuzuyla dövmekten öte bir şey değildir.» (33)

(32) İbid., s. 232.
(33) Z. N. Zeine, Arab-Turkish Relation and the Emergence of Arab
Nationalism, 1958, s. 75.

İttihat ve Terakki'nin yeni anayasal değişimlerle daha otoriter ve güçlü bir politika izleyebileceğinden korkanlar yoğun muhalefete başladılar. 1911 yılının başlangıcında «Hizb-i Cedit» partisinde toplanan muhalefet, 10 maddelik bir muhtıra yayınlayarak daha demokratik ve anayasal özgürlüklere uygun bir yönetim talep etti. Osmanlı gelenek ve göreneklerine uygun, etnik eşitliğe yönelik bir uygulama istediler. 1911'de bütün muhalefet «Hürriyet ve İtilaf» adlı yeni bir partide toplandı. İttihat ve Terakki, artık güçten düşmüş görünüyordu.
Ama İttihatçılar çok süratli hareket ettiler. 1912 Ocağında parlamento dağıldı ve seçimlere gidildi. İttihatçılar 1912 Genel Seçimlerinde çok iyi organize edilmiş, baskı ve terörü de kapsayan bir uygulama ile 275 üyeden 269'unu alarak parlamentoya girdiler. Çatlak ses çıkmayan parlamento ve uyum içindeki bir Sultan'la birlikte iktidarları artık çok sağlamdı. Ama yasal muhalefetin böyle yasal olmayan yöntemlerle yok edilmesi bu sefer ordu içinde tepkilerin doğmasına neden oldu. İttihat ve Terakki'nin gücünü kırmayı, yasal olmayan hükümeti devirmeyi, yeni ve özgür bir seçimle anayasal düzene geçişi öngören ve bu amaçla hareket eden bir «Halaskar Zabitan» grubu ortaya çıktı (34). Olaylar pek çabuk gelişti. Halaskarlar, İstanbul'u çabukça kontrollerine aldılar. Verilen bir manifesto sonucu İttihatçı hükümet istifa etti ve «Halaskarların» isteklerine uygun yeni bir hükümet kuruldu.
Bu yeni hükümet kısa bir süre sonra İtalyan savaşı ile uğraşmak zorunda kaldı. Bu yetmiyormuş gibi, Balkan devletleri Edirne'ye kadar geldiler. Edirne'nin elden çıkarılacağı söylentilerinin İstanbul'da yaygınlaştığı sırada İttihatçılar son şanslarını kullandılar ve «Babıâli Baskını» olarak bilinen olayla, iktidarı yeniden, silah zoru ile ele geçirdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürüldü ve Sadrazam Kâmil Paşanın namluların ucunda yazdığı istifasını Enver Paşa muzaffer bir biçimde saraya götürdü. Bu sefer

(34) T. Z. Tunaya, Siyasi Partiler, İstanbul, 1962, s. 345.

İttihatçılar orduyu ve polisi iyi ayarlamışlardı ve iktidarlarını engelleyecek artık hiçbir güç yoktu (35). Derhal Anayasa değişikliğine gittiler. 1914, 1915 ve 1916'da Sultan'a yeni yeni yetkiler verildi ve parlamento üzerinde çok güçlü bir hale getirildi. Parlamentoyu

toplama, süresini uzatma ve dağıtma yetkileri artık tamamen Sultan'ın, dolayısıyla da İttihatçıların elindeydi. 1918 seçim yılı olmasına rağmen seçimler savaş nedeni ile yapılmadı. Aralık 1919' da ise Osmanlılar döneminin son seçimleri yapıldı. Bu dönemin parlamentosu İstanbul'un işgali nedeniyle kapandı ve Sultan tarafından 11 Nisan 1920'de dağıtıldı. 12 gün sonra ise Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlayacaktı.

Soru 13 : 1908 Anayasası niçin yaşamadı?

II. Meşrutiyetin belirli özelliği, parlamentonun kısa süren belirli devreler dışında tamamen İttihat ve Terakki Ce-miyeti'nin güdümünde kalmış olmasıdır. Parlamento, birinci Meşrutiyet döneminde nasıl Sultan'ın esiri olmuşsa, ikinci Osmanlı parlamenter döneminde de kendileri parlamentoya girmeyen ama gizli cemiyet merkezinden hem Sultan'ı, hem de parlamentodaki adamlarını yöneten İttihatçıların esiri olmuştur.

1876 düzeninde olduğu gibi zaten vergi ödemeyenlere kapalı ve iki dereceli olan seçimler, işin içine hile de girince, temsilî olmaktan büsbütün uzaklaşıyordu.

Örgütçülükte de çok yetenekleri olduğu anlaşılan İttihatçılar, siyasal amaçları uğruna zaman zaman halk unsurunu etkili olarak kullanmışlardır. Ama siyasi mitingler ve çeşitli yabancı kaynaklı ithal mallarını boykot hareketleri, hep kısa süreli heyecan fırtınaları olmuş, halkçılık halk yararına sürekli bir içerik kazanmamış ve İttihatçı

(35) A. Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 318-320.

halkçılığı, tersine, halkı coşturmaktan öteye gidememiştir. Yine hiçbir zaman İttihatçılar, iktidar yapısını şehirli işçiyi ya da köylüyü içine alacak kadar geniş bir tabana oturtmaya niyetlenmiş değillerdi (36). Bu nedenle, ikinci Meşrutiyet düzeni, birincisine oranla, daha aktif ve örgütlü olmakla birlikte, özellikle asker ve bir kısım sivil bürokrasi içerisinde mevzilenmiş klikler, cemiyetler sergilemiş olmakla birlikte, bunları hiçbir zaman geniş tabanlı, demokratik siyasi partilere dönüştürememiştir. İttihatçılar, parlamentoya, yaygın halk desteğine dayanan örgütlü ve disiplinli bir siyasal partiyle değil, seçim hileleri, baskı, terör ve entrika ile egemen olmuşlardır. Sultan'ın mutlakiyeti, İttihatçı mutlakiyeti ile yer değiştirmiş, parlamento yine bir lastik damga parlamentosu olarak kalmıştır. I. ve II. Meşrutiyetler arasında geçen 30 y:l Osmanlı toplum yapısında meşruti de olsa parlamenter bir siyasal üst yapıyı gerektirecek sosyolojik ortamı yaratabilmiş değildi. Çağının çok gerisinde kalmış bu koca İmparatorlukta I. Meşrutiyete kıyasla değişen tek şey, bu sefer, hileli parlamento çoğunluklarına dayalı hükümetlerin silah zoru ile sağladıkları iktidar değişimleri olmuştur.

Parlamentonun iradesinden kaynaklanması beklenen halk ise bu maskaralıklar karşısında hiç tepki göstermemiş, çıkarları henüz parlamento düzeyinde savunulacak kadar farklılaşmamış, ihtisaslaşmamış ve yaygınlaşmamış olduğu için anayasa, meşrutiyet ve eşitlik adına yapılan bütün bu kanlı eylemleri uzaktan seyretmiştir.

II. Osmanlı Anayasal dönemi birincisinden daha uzun sürdü ama yine başarısızlık, kızgınlık ve düş kırıklıkları ile son buldu. Anayasa düzenini savunacak bir toplumsal güç çok sınırlı olduğu için, Anayasa yürürlükte ve seçimler de yapılmakta olduğu halde rejim, Jön Türk liderliğinin bir askeri oligarşiye dönüşmesi ile dejenere oldu. Bu askeri oligarşinin yönetim üstündeki despotluğu da parlamentoyu teslimiyetçi, kişiliksiz ve bağımlı niteliğe büründürdü.

(36) A. Ferouz, Op. Cit. s. 239.

İttihatçıların eleştirmenlerinden bazıları 1908 ihtilalini yararlı bulur ve överler. Y. Akçora, «1908 ihtilalinin gerçek amacının, meşrutiyeti geri getirmenin yanı sıra, toplumsal bir ihtilal yapmak olması gerekir,» demektedir (37).

Ama en doğru teşhisi eleştirmenler arasında Ahmet Ağaoğlu koymuştur: «İhtilal sadece askeri ve siyasal alanlarda gerçekleşmiştir ve aydın sınıfa özgüdür. Çeşitli toplumsal sınıflara mensup halkların eski düşünüş ve yaşayış biçimlerinde hiçbir değişiklik olmamıştır.» (38)

Soru 14 : 8-13. soruların ışığında tekrar soracak olursak; çağdaş demokratik, laik kurumlaşma açısından, Cumhuriyet döneminde Atatürk ilkelerini destekleyecek nitelikte siyasal, sosyal ve kültürel bir mirasın Osmanlı toplumundan devralınması söz konusu edi-lebilir mi?

Günümüzde büyük ölçüde kabul edilen bir gerçek: Toplumsal gelişmeye dayalı olan ve bu gelişmenin değişik her safhasına cevap verecek değişik yapılar ve renklerde ortaya çıkan toplumsal kurumlar, kendilerini yaşatan ve belirleyen toplumsal ve ekonomik koşullardan

bağımsız olarak, kişilik kazanamazlar ve görev üstlenemezler. Bu açıdan, kurumlar, hem kendilerini yaratan toplumsal gereksinimlere bağlı fonksiyonlarla ortaya çıkarlar, hem de bu gereksinimlere cevap verdikleri ölçüde toplumu tatmin ederler, meşruiyet kazanırlar; toplumla kurumlar arasındaki bu karşılıklı etkileşme, kurumların, modernleşme süreci içinde, toplum yararına olarak gelişmelerini, ilerlemelerini de sağlar.
(37) Y. Akçora, İçtihad, Kahire, 1909, s. 9.
(38) A. Ağaoğlu, Sırat-ı Müstakim, No. 113, İstanbul, 1910, zik. N.
Berkes, The Development of Secularism in Turkey, Mc Gill University Press, Montreal, 1964, s. 348.

Osmanlı ve Türk toplumlarının parlamento deneyimlerine de bu açıdan, yani toplum-kurum etkileşmesi açısından, bakarsak bu savın doğruluğunu bir ölçüde yine kanıtlamış oluruz.
İlk Osmanlı parlamentosunu gerçekleştiren 1876 Meşrutiyet dönemi, statik ve farklılaşmamış bir Osmanlı toplum bünyesinde bütün hayat damarları kesilmiş bir organ gibi kaldı. Sergilediği cılız bir etnik temsil gösterisi ile, belki bir ölçüde Osmanlı devleti üzerinde yoğun baskılar uygulayan dış güçleri tatmin etmeye yaradı ama Osmanlı toplumuna hiçbir anlam ifade etmedi. Çünkü farklı sosyal ve ekonomik çıkarları üretemeyecek tekdüze bir toplum yapısının, modern ve karmaşık bir bünyenin gereksinimleri için gerçekleştirilmiş böylesi bir kuruma talebi bulunmuyordu.
1908 Meşrutiyet döneminde, bir ölçüde farklı da olsa, yine benzer bir tablo görmekteyiz. 1876'da Osmanlı parlamentosu yetkilerini sınırlamakla yükümlü olduğu sultan tarafından nasıl bir böcek gibi ezilmişse, 1908'de de, aynı amaçla kurulan parlamenter yapı bu kez iktidar sahibi örgütün, İttihat ve Terakki'nin, hegemonyası altında ezilmiş, yani sultanın yerini mutlakiyetçi bir sivil-asker elit kliği ele geçirmiştir.
Parlamentodan bir hak arama, meşruiyet kavgası verme, kendi çıkarları yararına sosyal ve ekonomik politikalar üretme açılarından yararlanması gereken geniş halk kitleleri ise o tür kavgayı verebilecek bir sosyolojik gelişme düzeyinde olmadıkları için her iki meşrutiyet döneminde de parlamentoya ilgisiz ve soğuk kalmışlardır.

Bu, kuşkusuz, toplumun kabahati değildir. Az gelişmişlik sürecinin tamamlanmaması, hem toplumun yaratıcı siyasal gücünü kırmış, hem de 19. yüzyılın başından beri bütün reform ve yeniliklerin aşağ:dan yukarıya değil, fakat tepeden inme olarak Osmanlı seçkinleri tarafından gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Sosyo-ekonomik gelişme yokluğu, aşağıdan gelecek talepleri sınırlamış, girişimler ve çözüm arayış çabaları hep «Bu devlet nasıl kurtulur?» sorusuna yanıt arayan seçkinlerden gelmiştir.
Yenilikçi girişimlerinde bu seçkinler, sosyo-ekonomik nedenlerle suskun kalmış toplum yığınlarından, «anlamazlar» ya da «tepki gösterirler» diye destek arama çabalarına girmemişler, gerçekten de devletin iyiliği, toplumun refahı için gerçekleştirilen tüm yeniliklere, toplumun büyük çoğunluğu, kendisine yabancı olduğu ve çok alt düzeydeki ilkel taleplerine de hiçbir cevap getirmediği için, ya ilgisiz kalmış ya da tepki göstermiştir.
Böylece, büyük ölçüde ortaya çıkan gerçek, Osmanlı toplumunda —özellikle parlamento gibi— temel laik, çağdaş ve demokratik kurumlaşma açısından genç Türkiye Cumhuriyeti'ne devri söz konusu edilebilecek sosyal, siyasal ve kültürel bir mirasın bulunmayışıdır. Bu durum, Cumhuriyetle birlikte toplum yaşamını örgütleme ve çağdaşlaştırma fonksiyonunu yüklenmiş olan Atatürk ilkelerinin, başlangıçta, toplum katında ne kadar savunmasız olduğunu kanıtlamaktadır. Belki de Cumhuriyet «mucizesinin» ve çağdaş bir Türk toplumunun adım adım kurulmasındaki göz kamaştırıcı başarının bütün anlamı da bura-da yatmaktadır.
1920 ilk Türk parlamentosu ise farklı bir konumdadır. Kurtuluş Savaşı'nı verecek. Vatanı ve Hilafeti düşman elinden kurtaracak bir misyonu bulunmaktadır. Bu amaç uğrunda savaşmaya hazır toplumun bütün kesimlerinden gelen üyeleri ile ayrışık (heterojen) ve temsil açısından yaygın ve demokratik bir bünye taşımaktadır. Ama misyonunu tamamlayınca ve Kurtuluş Savaşı'nın başını çeken sivil-asker bürokratların da Mustafa Kemal önderliğinde Türk ulusunu ve yurdunu modernleşme doğrultusunda çelik bir irade ile yürütecekleri bir Cumhuriyet yönetimi kuracakları açıkça ortaya çıkınca, »1920 parlamentosu da taşıdığı kendine has özellikleri ile Türk siyasal sahnesini terketmiştir. Bunu ilerde daha açık olarak göreceğiz.

II. Bölüm

TÜRK DEVRİMİNİN SİYASAL KOŞULLARİ

Soru 15 : Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattığı «Milli Mücadeie»yi 23 Nisan 1920'de açılan ilk T.B.M.M.'ye kadar nasıl sürdürdü?

Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken Mustafa Kemal'in kafasında yer alan tek düşünce «ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türk devleti kurmak; devleti halka indirmek ve Anadolu insanının yardımıyla düşmanı yurttan kovmak» düşüncesiydi. Ankara'daki 20. Kolordunun Komutanı Ali Fuat Cebesoy ile Erzurum'daki 15. Kolordunun Komutanı Kâzım Karabekir gibi arkadaşlarına güveniyordu.

Karadeniz yöresinde Rum çeteleri ile yerli Türkler arasında baş gösteren kanlı olayların Türk mahalli otoriteleri tarafından bastırılması konusunda işgal devletlerinin talebi üzerine o yörelere büyük yetkilerle müfettiş olarak gönderilmek istenen Mustafa Kemal, bunu, Ulusal Kurtuluş Savaşını başlatmak için çok uygun bir fırsat olarak gördü.

Mustafa Kemal'in stratejisi, Büyük Nutkunda anlattığı gibi, ana hatlarıyla şöyleydi:

«Mustafa Kemal Paşa, savaşı ve devrimi halka mal etmek istiyordu. Düşüncesinin hep bu yönde oluştuğunu biliyoruz. Düşmanla mücadeleyi doğal ki, Ordu yapacaktı. Ancak Ordunun durumu o günler için pek perişandı. Ateşkes hükümlerine göre pek çok birlikler terhis ve silâh, cephane ile diğer gereçler teslim edilmişti. Lojistik destek diye bir şey kalmamıştı. En önemlisi, Ordunun morali bozuktu. Orduyu yaratan ulustur. Bu nedenle, ulusun ordusunun yanında olması ve onu desteklemesi gerekirdi. Bu da ancak, halka inmiş bir yönetimle sağlanacaktı. Daha önce geçirilen demokrasi denemeleri ile halk yönetimi için ilk adımlar atılmıştı. Bunlara dayanılarak yeni bir devlet kurulacaktı. Bu devlet egemenlik hakkını ulustan alacak ve onun temsilcileri ile yönetilecek, Ordu bu ulusal gücün arkasında ve emrinde olacaktı. Ancak bu biçimde, halk savaşı ve devrimleri onaylayacak ve destekleyecektir. Bir hükümet darbesi ile yeni bir yönetim kurmak mümkündür. Fakat, bu yönetim salt orduya dayanacağından her zaman için tehlikelidir ve kısa ömürlüdür. Zaten Ordu şu anda ulusça sevilmemektedir. Böylece zayıf ve sevilmeyen bir orduya dayanan yönetimin ihtilali başarıya ulaştırma imkânı yoktur. Yeni ve halkçı devlet kurmak tek çaredir. Bu amaca ulaşmak için hemen örgütlenme başlayacaktır. Yeni devletin kurulmasını İstanbul Hükümeti tepki ile karşılayacaktır. Bu nedenle iyice güç-leninceye kadar, Osmanlı Hükümeti ile tatlı geçinmeli, gerekirse padişahı ve halifeyi kurtarmak gerekçesi ile örgütlendiği belirtilmelidir.» (1)

Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya vardı ve oradan bütün vilayetlere çektiği telgraflarla yurdun işgaline karşı ateşli mitingler düzenlenmesini istedi. Havza'dan Amasya'ya geçtiğinde istediği gerçekleşmiş, başta İstanbul olmak üzere, yurdun birçok köşesinde ulusal mücadelenin ilk ateşleri yanmaya başlamıştı. İstanbul hükümeti kendisini geri çekmeye çalışırken o, Amasya'dan ünlü «Amasya Tamimi»ni yayınladı; bu, bir ihtilalbeyannamesiydi ve başlıca maddeleri şöyle kaleme alınmıştı:

(1) Ahmet Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ank. Huk. Fak. Yayını, No. 298, Ank., 1971, s. 37.

«1. Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükümeti, yenen devletlerin etkisi altında bulunduğundan yüklendiği sorumlulukların gereğini yerine getirmemektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş tanıttırıyor. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır. Ulusun durumunu saptamak ve haklı sesini dünyaya işittirmek için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal kurulun varlığı şarttır. Bunun .için haberleşme yolu ile her taraftan gelecek ulusal öneri ve istekler üzerine, Anadolu'nun en güven verici yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin acele olarak toplanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla bütün Osmanlı illerinin her livasından, parti anlaşmazlıkları gözönünde tutulmadan, yetenekli ve ulusun inancını sağlamış, üç kadar kişinin hızla yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı bunun ulusal bir sır olarak saklanması, dağdağaya yer verilmemesi, gerekli görülen yerlerde yolculuğun gizli tutulması.

2. Doğu illeri adına, 10 temmuzda Erzurum'da toplanması kararlaştırılmış kongre için, adı geçen illerin Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak derneklerinden seçilen üyeler, zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardır. O zamana kadar diğer illerimizin de temsilcileri Sivas'a ulaşabileceklerinden, Erzurum Kongresinin üyeleri, uygun görecekleri tarihte, genel toplantıya katılmak üzere, Sivas'a hareket edeceklerdir.
3. Yukarıdaki hükümlere göre temsilciler, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak dernekleri ve belediyeler tarafından ve diğer şekillerde seçileceklerdir.»(2)
Mustafa Kemal, 8 Temmuz'da, İstanbul tarafından görevden alındı ve 15. Kolordu komutanlığına Mustafa Kemal'in tutuklanması emri gönderildi. Ama Kâzım Kara-bekir Paşa, görevinden de, askerlikten de istifa eden Mustafa Kemal'e emrinde olduğunu bildirdi. Bu, Türk

(2) İbid., s. 39.

devriminin önündeki ilk ve en önemli engelin kalkması anlamına geliyordu. Başta Ali Fuat Paşa olmak üzere birçok birlik komutanı aynı yolu izledi. Artık ordu ihtilalin içindeydi.
23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi toplandı. Ahmet Mumcu, Erzurum Kongresi'ne katılanları şöyle anlatıyor:
«Kongre'de o zamanın yönetim bölümlenmesine göre Doğu Anadolu'yu oluşturan Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elaziz, Diyarbekir, ve Mardin illerinin hepsi temsil edilemedi. Çünkü Elaziz, Mardin ve Diyarbekir temsilcilerini oraların valileri Erzurum'a gitmekten alıkoymuşlardı. Buna karşılık Kongre'de Sivas da temsil ediliyordu. 54 temsilci toplanmıştı. Bu temsilcilerin sosyal durumlarını incelemek, İhtilalin ilk ulusal toplantısının yapısını saptamak bakımından gereklidir. Bu 54 delegenin sosyal bakımdan sınıflandırılması şöyle idi: 17 çiftçi ve tüccar (eşraftan). 5 emekli subay, 4 emekli sivil memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci, 5 hukukçu, 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı, 3 eski milletvekili, 1 general (Mustafa Kemal Paşa), 1 eski bakan (Rauf Bey).
Görülüyor ki, Kongre'de 31 aydın vardır. Bunların karşısında bulunan 6 din adamı ile 17 eşraf temsilcisi azınlıktadır. Şu duruma göre, ihtilalimiz doğrudan doğruya aydınların başlattıkları bir hareket oluyor. Bu da ihtilallerin genel kurallarının bizim için de geçerli olduğunu göstermektedir.» (3)
Erzurum Kongresinden sonra 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi Mustafa Kemal'in Amasya'da yaptığı tamimde öngördüğü bütün amaçları gerçekleştirmiş oluyordu. İstanbul hükümeti de artık bu ölçüde güçlenen ve bütün Anadolu'nun temsilcisi olarak karşısına çıkan Mustafa Kemal'le yüz yüze görüşmek için Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi.
«Amasya Tâmimi yazıldığı zaman kendisini isyan etmiş sayan ve zaten varlığını yitirmiş olan İstanbul hükümeti üç ay sonra, gene Amasyada O'nun ayağına gitmiş olarak, ulusal ihtilali resmen tanıyordu.

(3) İbid., s. 43.

Artık hukuki açıdan da Anadolu İhtilali meşrulaşmış ve siyasal devrimi başlatmış durumdadır. Yalnız, düşmana tam anlamı ile karşı konulabilmesi için halkı gerçekten temsil eden bir hükümetin de kurulması gerekir. Bunu sağlamak yolunda son adım, Ulusal Meclisin toplanmasıdır.» (4)
Soru 16 : Türkiye Büyük Millet Meclisi nasıl açıldı?
İstanbul'daki parlamentonun lağvedildiği günlerde Anadolu bozkırının göbeğinde tarihi fakat küçük bir kasabayı andıran Ankara'da hummalı bir faaliyet görülüyordu. Gerek düşman istilâsı, gerekse de iç isyanlarla kavrulan Anadolu'da şerefli bir uğraş için toplanmış bir avuç «irade-i milliye» temsilcisi Dünyaya ve İstanbul'a karşı direnişin yasal ve meşru temellerini gerçekleştirebilmek için «Kuvay-ı Milliye'nin» siyasal üst yapısı Türkiye Büyük Millet Meclisini açmaktaydılar. Bu meclis, Kurtuluş Savaşı hükümetlerinin meşruiyet kaynağı, yönetimin gücünü ve meşruiyetini sağlayan ulusal iradeyi temsil kurumudur.
Anadolu'da temelleri atılan bu olağanüstü Meclisin kaynakları «Müdafaa-i -Hukuk» cemiyetlerine uzanmaktadır. Mustafa Kemal, 14 Ağustos 1919'da Üçüncü Ordu müfettişliğinden ayrıldığında, Erzurum vilayetine yazdığı bir yazıda dernekler kanunu gereğince «Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsilciler Kurulunun» yasal açıdan tanınmasını istemiştir (5).
Yasallaştırılan bu «temsilciler kurulu», eskiden yeniye geçiş başlangıcının «meşru» temellerini oluşturuyordu. İstanbul'daki son

meclisin özgürlüğü elinden alınınca, Ankara'da kurulacak olağanüstü meclis için yapılacak seçimlerde «meşruiyet» sınırları içinde kalmak Mustafa Kemal'in ana ilkelerindendi.

(4) İbid., s. 49.

(5) B. Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, 1961, s. 359.

İşte bu «meşruiyet» in sürekliliği istemiyledir ki Mustafa Kemal, bütün vilayetlere, bağımsız sancaklara ve ordu komutanlarına verdiği talimatta yabancı istila karşısında İstanbul meclisinin görev yapamayacak duruma düştüğünü, bu nedenle ulusal çıkarların derhal Ankara'da bir «heyeti temsiliye» oluşturmakta yattığını ve bu meclisin olağanüstü yetkilerle donanması gerektiğini ifade etmek gereğini duymuştu.

Böyle bir gerekçeye dayanarak da Mustafa Kemal, «Temsilciler Kurulu» adına seçimlere bir an önce gidilmesi talimatını vermiştir (6).

Ülkenin içinde bulunduğu karmakarışık durum ve Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesinin kopukluğu nedenleriyle adayların saptanması büyük kargaşalık ve denetimsizlik içinde yapıldı. D. Rustow gerçi Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin başarılı seçim örgütlenmesi yaptığını ve mahalli askeri komutanların da bu adayları desteklemiş olduklarını ileri sürüyorsa da (7) Türkiye Büyük Millet Mec-lisi'ne gelen mebusların toplumsal kökenlerinin tahlili birçok bölgede mebus seçimlerinde mahalli çıkarların etkin olmuş olduğunu ortaya çıkaracaktır (8). Bu nedenle Birinci Meclis, olağanüstü olduğu kadar o ölçüde bölünmüş, ayrışık (heterojen) ve kendi içinde çatışan bir meclisti.

H.E. Adıvar de Birinci Meclis seçimlerinin çok açık ve dürüst bir biçimde yapıldığını öne sürmektedir (9). Bu

(6) T. Z. Tunaya, «Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Giriş», Prof. Muammer Raşit Se-vig'e Armağan, İstanbul, 1956.

(7) D. A. Rustow, «The Army and the Founding of the Turkish Republic» World Politics, No: 11, 1959. s. 544.

(8) F. Frey, The Turkish Political Elite, Cambridge. M.I.T. Press. 1965, s. 430.

(9) H. E. Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 48.

da bize seçimler üzerinde merkezin ve ordunun denetimi olmadığı ya da zayıf kaldığı sürece farklı mahalli çıkarların aday saptama ve seçmede etkin olabileceğini kanıtlayan bir başka görüştür.

22 Nisanda Mustafa Kemal ordu komutanları ve bütün mahalli yöneticilere gönderdiği bir tamimle Millet Meclisi'nin bütün sivil ve askeri yöneticilerin ve bütün ulusun sahip çıkması gerektiği «yasal otorite» olduğunu bir daha vurgularken, görev ve siyasal statüsü konusunda Birinci Meclis o kadar aydınlanmış değildi. Aşağı yukarı 125 devlet memuru, 13 mahalli yönetici, 10 tanesi paşa olmak üzere 53 asker, 53 din adamı ve 5 aşiret rei-sinin yanı sıra 120 tane kadar da çiftçi, tüccar ve diğer mesleklerden insanın toplandığı Birinci Meclis'te birçok üye kendini Halife-Sultana kayıtsız şartsız bağlı addediyor ve Meclis yetkilerinin geçici ve bölgesel olması gerektiğini savunuyordu. Halife-Sultan esaret altındaydı ve meclisin en başta gelen görevi onu bu esaretten bir an önce kurtarmak olmalıydı. Sultan kurtulana kadar da Ankara'da kurulacak hükümet «başsız» bir hükümet olacaktı.

Mustafa Kemal, «Tanrının izniyle Nisanın 23'üncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanacaktır.» bildirisi ile Osmanlı Türk Devletinin tarihinde bir «Üçüncü Meşrutiyet» döneminin başlamış olduğunu da ilan ediyordu (10). Çünkü bildiride kurtarılmak istenen devlet «Osmanlı Türk Devleti» idi ve «Makam-ı Muallay-ı Hilâfet ve Saltanat'ı ve Me-malik-i Mahrusai Şahaneyi» yabancı taarruzdan kurtaracak bir parlamento toplanmaktaydı. Bu açıdan bakılınca Sultanı esarette olan bir başka 1876 ve 1908 meşrutiyeti kuruluyor gibiydi (11).

(10) M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara, 1970, s. 149.

(11) B. Lewis, «Kemalist Cumhuriyet», Cumhuriyet Gazetesi, 11.11.1969.

Soru 17 : Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bir Meşrutiyet parlamentosu mudur?

Son Osmanlı Mebusan Meclisinden gelen yüze yakın üye ile yeniden seçilmiş iki yüzden fazla kimseden kurulmuş olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, olağanüstü hal rejimlerinin niteliğini taşıyan olağanüstü bir parlamentoydu. Parlamenter gücün ve parlamenter radikalizmin Türk siyasi tarihinde en doruk noktasındaki ifadesi olan bu meclisi S. Ağaoğlu şöyle anlatıyor: «Bütün dünya tarihinde millet meclisleri arasında milletin kade-rine en küçük noktalara kadar, bu

kadar hâkimiyet ve iktidara el koymuş başka bir meclis gösterilemez. Ona, bu yetki yalnız birinci Esas Teşkilat Kanununda (Anayasa) yazılı olan, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi millet kaderine kayıtsız ve şartsız hâkimdir.' hükmünden gelmiyordu. Çünkü o meclisin kullandığı yetki yazılı hükümlerle ilgili olmayan bir kaynaktan doğuyordu. İşte o kaynak 'Ku-vay-i Milliye Ruhu' idi.

«'Kuvay-i Milliye Ruhu', yüksek bir siyasi olgunluk seviyesine gelmiş bir milletin, bu siyasi kudretini en azametli ve göz kamaştırıcı bir şekilde kullanmasından başka bir şey değildir. Bu kullanışta her çeşit ferdi endişe ve iktidar sıfıra indirilmiş ve her yetki en büyük sorumlulukla karşı karşıya konulmuştur. Büyük Millet Meclisinin murakabe ve kontrolü gizli ve açık oturumlarla sert, amansız, müsamahasız ve aralıksız bir şekilde devletin bütün işlerine kadar götürülmüştür.

«Meclis, hükümet üyelerini kendi içinden kendisi seçmektedir. Büyük kumandanlar, sefirler, bir kısım büyük memurlar aynı zamanda Meclis üyesidirler. Yargı yetkisinin bir kısmı İstiklal Mahkemeleri yolu ile, hepsi Meclisin her an herhangi bir mahkemeden verilmiş herhangi bir kararı bozmak ve yeniden hüküm vermek yetkisi ile doğrudan doğruya Meclis tarafından kullanılmaktadır.

«Meclis bir yandan cepheleri idare ederken, öte yandan müstakil bir devletin esaslarını atmaktadır.» (l2)

Meclis'in niteliklerinin yanı sıra tartışma konusu olan bellibaşlı husus, Ankara'daki meclisin İstanbul'da lağvedilmiş bulunan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın devamı olup olmadığı idi.

Meclis, İstanbul'da yapılmış ve yapılacak uluslararası andlaşmaların kabul edilip edilmeyeceğini tartışırken Kastamonu Mebusu Abdülkadir Bey «meşrutiyet ile yönetilen ülkelerde hükümetlerce alınan kararlar genellikle meclislerden geçmeden uygulanamaz. Bundan ötürü, ilerde Meclisimizin kabulüne dayanmayacak olan and-laşmalar da ülkemizde uygulanmayacaktır» derken Büyük Millet Meclisi üyelerinin de kendilerini «meşrutiyet» rejimi içinde kabul etmekte olduklarını dile getirmiştir (l3). Büyük Millet Meclisi hatta kendisini İstanbul Meclisinin bir devamı gibi saymakta idi. Ankara'ya gelen Oltu mebuslarının seçim mazbatalarında «İstanbul Meclisi Me-busanı Başkanlığına» denmekteydi ve bu Türkiye Büyük Millet Meclisince hiç yadırganmamıştı (14).

Ayrıca çeşitli siyasal nedenlerle Mustafa Kemal de Meclisin devrimci, İstanbul'dan bağımsız, yeni bir meşruiyet kaynağı olarak görülmesini istememekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla zaman henüz erkendi ve Birinci Mecliste böyle bir tavırdan ürküp, isyan edeceklerin sayısı da az değildi. Bu nedenle Konya mebusu Refik Koraltan' ın olağanüstü bir devrim döneminde yaşandığını, oysa yasalardan ve şekilden ayrılmadıklarını, halbuki ihtilalin koşullarına uygun hareket etmek gerektiğini belirttiği bir konuşmasına Mustafa Kemal «Bunlar güzel şeylerdir, fakat uygulanamaz. Refik Bey bile ileri sürdüğü bir usul

(12) Samet Ağaoğlu, Kuvay-ı Milliye Ruhu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 38. (13) Goloğlu, Op. Cit., s. 149. (14) İbid.. S. 150

meselesini elindeki içtüzük maddesiyle çözümleyerek söze başladı.» diye cevap veriyordu (15).

Tabii ki Mustafa Kemal bir «Meşrutiyetle» yetinmeyecekti. Ama iç ve dış olaylar, toplumun yapısal özelliklerinden kaynaklanan tutuculuk, Halife-Sultana karşı yüzyılların taşıdığı bir kaderci bağlılık ve özellikle Birinci Meclisin hatırı sayılır sayıdaki tutucu üyesi «Devrimciliğin» biraz zaman ve meşruiyet kazanana kadar gizli tutulmasını gerekli kılıyordu. Hatta Ankara'da kurulması gereken hükümetin şekli hakkındaki tartışmalar sırasın-da bir yasama kurulu ve bir yürütme kurulu kurmak, başına bir başkan getirmek teklifi ortaya atıldığında Mustafa Kemal «buna önce itiraz etti. Bunu bir Cumhuriyete benzetti. Bunun halkı ürkütmesinden korkuyordu.» (l6)

Bu sebeple, Mustafa Kemal Paşanın amacına varmak için bir aşama olarak yarattığı ve kabullendiği Birinci Büyük Millet Meclisi de, Meclisi Mebusanın devamı gibi ve fakat o günkü tutum ve davranışa göre özel bir «halk idaresi» rejimine yönelen bir «meşrutiyet parlamentosu» olarak göreve başlamıştır.

Nitekim 7 sayılı kanunun birinci maddesindeki hüküm de bu görüşü pekiştirmekte ve «Büyük Millet Meclisinin onayı dışında» İstanbul'ca yapılmış ve yapılacak antlaşmalar yapılmamış sayılacaktır denmektedir (17). Demek ki, İstanbul'da bir «antlaşma yapma gücü ve yetkisi»nin bulunduğu kabul edilmekte ve fakat bu güç ve yetki «Büyük Millet Meclisinin gücü ve yetkisi ile» sınırlandırılmaktadır. Yani meşrutiyet rejiminin bir türü olan «parlamentosu monarşi»deki gibi «hükümdarın

gücü ve yetkisi» karşısında «parlamentonun gücü ve yetkisi» yer almaktadır (18).
Meclisin, Sultanın siyasal ve kurumsal varlığı konu-undaki teminatı da açıktır.
(15) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 12.7.1920 (16) H.E. Adıvar, Op. Cit.. s. 129.
(17) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 12.7.1920. (18) M. Goloğlu, Op. Cit.. s. 152.

28 Nisan 1920'de başında, Mustafa Kemal'in de bulunduğu Meclis Başkanlık Divanı tarafından Padişaha çekilen telgrafta; «Milli savunmamızı padişahlık makamına bir ayaklanma gibi göstermek isteyen ve halkı kandırmak için durmadan çalışan hainler var. Milleti birbirlerine kırdırmak istiyorlar. Oysa ki vuran da, vurulan da hepsi sizindir... Kalbimiz size bağlılık ve kulluk duygularıyla dolu olduğu halde tahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir bağla toplanmış bulunuyoruz,» denilmiştir (19).
Birinci Büyük Millet Meclisinin toplanması ile başlayan bu devreye bu nedenle 1876 ve 1908 anayasa döneminin devamı olan bir «üçüncü meşrutiyet» dönemi demek, en azından kurumsal görüntü açısından yanlış olmayacak ve bu görüntü 85 sayılı Anayasanın kabul günü olan 20 Ocak 1921'e kadar sürecektir.
Soru 18 : Birinci T.B.M.M., Mustafa Kemal'in kariz-matik etkisi altına girene dek, ne nitelikte bir parlamento idi?
1920 rejiminin Vekiller Heyeti Meclise karşı ayrı ayrı ve topluca sorumluluk taşımaktaydılar. Meclis Başkanı da aynı zamanda bu yürütme gücünün başıydı ve o da yürütme işlerinden ötürü genel kurula karşı, öteki üyeler gibi, sorumluydu. Bütün işlerin en ince ayrıntılarına kadar Meclis Genel Kurulunca incelenip görülmesi olanaksız olduğundan böyle bir yürütme kuruluna gerek duyulmuştu. Yoksa Meclis sadece inceleme ve denetleme yapma niteliğinde bir meclis değildi. Meclis bütün millet işlerine doğrudan doğruya elkoyacak bir meclisti (20).
Bu nedenle tek tek genel kurul tarafından seçilen ve genel kurula karşı sorumlu üyelerden kurulacak «yürütme kurulu» üyeleri de, Meclisin onayı ile, Meclise vekalet edecek, yani Meclis, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile yasamaya karşı sorumlu yürütme ikilemi içinde olmayıp, kendisinin bizatihi bir uzantısı olan siyasal bir organla yürütmeyi de kendisi yapacaktı. Yüksek meclisin üstünde bir kuvvet yoktu.
(19) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 24.4.1920. (20) M. Goloğlu, Op. Cit., s. 172.

Bakanlar Meclis tarafından mebuslar arasından ve salt çoğunluk ile seçilecek. Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıklara Meclis çözüm bulacaktı. Daha sonra bakanlar seçiminde meydana gelen sık sık değişmelerin seçim usulünden kaynaklandığı farkedi-lerek mebusların kendi aralarından dilediklerini seçme usulü yerine, Başbakanlıkça gösterilecek adaylar arasında bakan seçimi yapılması esası 9 Kasım 1920'de kabul edilmiştir. Kabinede bakanlık niteliğinde Genelkurmay Başkanlığı da bulunmaktaydı.
Birinci Mecliste siyasi partilerin olmayışı ve olağanüstü durum nedeniyle Meclisin bir bütün olarak milleti temsil etmesinin siyasal sonucu 1920 rejiminde kuvvetler ayrılığı ilkesi yürümedi. Gerçi Meclisi oluşturan mebusların yapıları çok farklı, dünya görüşleri çok çelişkiliydi ama Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ulusal bütünlüğün bir simgesi idi. Gücünü topyekûn ve toplu irade halinde kullanıyordu. Bu nedenle kendisine karşı so-rumlu ama bağımsız bir yürütme yerine, yürütmeyi de bizzat kendisi kullanmaktaydı. Siyasi partilerin olmayışı da bu yürütme kuruluna, parlamentoya karşı, dayanacağı bir çoğunluk gücü sağlamamaktaydı.
Sultan ise İstanbul'dadır ve yabancılara dayanarak ayakta kalmaya çalışmakta ve Anadolu hareketine de nefretle bakmaktadır. Halbuki Büyük Millet Meclisinde büyükçe bir mebus sayısı Büyük Meclisin varlık nedenini ve uğraşısını büyük bir inanç ve içtenlikle Sultanın kurtuluşu ve Sultanın ülkesinin düşmanlardan temizlenmesi ile özdeşleştirmekteydi. Ama Meclis, Sultanı tanımakla birlikte, ondan bağımsız çalışmaktaydı. Sultan, Büyük Meclis üzerinde, töreler, gelenekler, İslami inanç-lar ve siyasal sürekliliğin bir gereği olarak etkili idi. Yoksa 1876'daki Abdülhamit, 1908 dönemindeki İttihatçı despotluğu altındaki «teslimiyetçi», «bağımlı» bir parlamento değildi 1920'nin Büyük Millet Meclisi.
Yalnız, daha tam anlamıyla ortaya çıkmamakla birlikte, 1920 rejimi ile başlayan dönemde yavaş yavaş bir başka «cumhuriyet önderi» doğmakta idi. Mustafa Kemal'in kişiliğinde ifadesini bulan bu

«cumhuriyet önderi», karizmatik gücünün kaynağını, ardındaki parlak askeri zaferlerden, bir «paşa» olarak geleneksel bir toplumdaki doğal statü üstünlüğünden, zekâsından, ikna gücünden, cerbezesinden, ne istediğini bilmesinden ve hedefe adım adım ustaca yaklaşacak ve meyvayı olduğunda koparacak kadar soğukkanlı bir kurmay kültürüne sahip olmasından sağlamaktaydı.

Daha Meclisin ilk günlerinden başlayarak, huysuz, geçimsiz, asi mebuslar bile, kendileri farkında olmasalar da, onun irade alanı içerisine hapsolmuşlardır. O ise neyin sırasının ne zaman geleceğinin hesabını güvenle yapmış, kimi zaman Meclisi okşayarak, kimi zaman heyecanlandırarak, kimi zaman ders vererek, kimi zaman polemik yaparak istediği yere çekebilmiş ve bu arada da hedefine adım adım yürümüştür.

Meclis üzerindeki etkisini ve dilediğini yaptırabilme gücünü bir küçük örnekle vermek mümkündür.

Fevzi Paşa (Çakmak) İstanbul'dan kaçarak gizlice Adapazarı'na gelmiş ve oradan telgrafla Mustafa Kemal' den Ankara'ya gelmesi için izin ricasında bulunmuştur. Gerisini Goloğlu'ndan okuyalım: «Mustafa Kemal Paşa ise, on beş gün öncesine kadar Ankara'yı tanımayı kabullenmemiş olan Fevzi Paşayı istememiş, 'Geldiği yere döndürün' demiş ve fakat bizzat Ali Fuat Paşa'nın makine başına gelip direnmesi üzerine 'Anadolu'ya geçtiğinize memnun olduk. Hoş geldiniz. Ankara'ya gelmenizi bekliyoruz, saygılarımız.' şeklinde bir telgrafın kendisi-ne verilmesine razı olmuştu. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıralar', 367).

«Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa bu tutumunda diren-memiş, hatta, tam tersine bir davranışla, Üsküdar livası adına Gebze'den bir seçim belgesi getirterek Fevzi Paşanın mebusluğunu sağlamış, hatta onu yarı hükümet durumundaki altı kişilik Geçici Yürütme Komisyonu üyeliğine seçtirmiş ve 27 Nisan 1920 günü Ankara'ya varacağını öğrenince, toplantı halindeki Meclis'de 'Eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Hazretleri azamızdan ve Yürütme Kurulu üyelerindendir. Şimdi buraya gelmek üzeredirler. Uygun görürseniz hem arkadaşımız olduğundan, hem de bin türlü zorluk ve eziyet içinde yolculuk yaptığından, yüksek heyetinizden bazı arkadaşlar kendisini karşılamaya gitsinler' demiş ve Hey'eti Umumiyetinin 'muvafık' seslerini duyunca da 'Hepimiz gidelim, karşılayalım. Belki kendisinden biraz izahat alırız.' diyerek bütün mebuslarla birlikte istasyona gitmişti.» (2l)

Mustafa Kemal'in karizmatik gücünün ve pragmatik kişiliğinin Büyük Meclis ve Genç Cumhuriyetin kuruluşundaki etkinliğini aşağıda daha ayrıntılı olarak göreceğiz.

Soru 19 : Cumhuriyet dönemecine gelirken 1921 Anayasasının katkısı nedir?

1920 Ağustosunun başlarından itibaren Büyük Meclis, Anayasa önerilerini tartışmaya başlamıştı. Bu tartışma ve görüşmeler sonucu Meclis 20 Ocak 1921'de «Teşkilâtı Esasiye Kanunu» adını taşıyan Anayasayı kabul etti. İlk bakışta yalnızca fiili örgütlenmeyi yasallaştıran bir anayasa gibi gözükmesine rağmen çok önemli birtakım yenilikleri de getirdiği kuşkusuzdu. Saltanattan ve Halifeden hiç söz yoktu bu anayasada ama «egemenlik kayıtsız şartsız milletindir» ilkesi açıkça yer almıştı. Yani Sultan ve onun saltanatı anayasaca yıkılmamıştı ama egemenliğin kaynağında artık onun olmadığı da açıkça belirtilmiş oluyordu (22).

(21) İbid., s. 164.

(22) B. Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, 1961, s. 361.

Anayasanın ikinci maddesi ise bu yeni durumu güç-lendirmektedir: «Yürütme gücü ve yasama yetkisi ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır.» Bu, aynı zamanda, «konvansiyo-nel» sistemin dayandığı «kuvvetler birliği» ilkesini açıkça ilan etmekte ve «Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır» diyen üçüncü madde ile bu durum iyice perçinlenmektedir (23).

Soru 20 : Cumhuriyet dönemecinin yönetim açısından en önemli tartışması nedir?

Ankara'daki T.B.M.M. yönetiminin en önemli sorunu, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten meclisin ve hükümetin bir «Kuvvetler Birliği» hükümeti olup olmadığıdır. Basit bir Anayasa tartışması olarak görülmemesi gereken bu olayın altında, aslında, Mustafa Kemal'in üstün siyasi zekâsının ve tutarlılığının olduğu açıkça ortadadır.

Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşının sonuna kadar «kuvvetler birliği» ilkesini savunmuştur: Çünkü Mustafa Kemal'in hazırlamakta olduğu

yeni toplum düzeninin ilkeleri meşrutiyet ilkelerinden bir hayli ayrılmaktaydı.
Mustafa Kemal'in «kuvvetler birliği» konusundaki ısrarı, bir kısım mebusun «hakkında Padişah buyruğu çıkarılması gereken işler» diye ayırarak bu gibi işlerde meclisi tek başına yetkili görmemesi ve yine bir kısım mebusun ulusal irade de Sultanın hiç yeri olmadığı konusundaki inanç ve davranışları, 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu çıkana kadar karışıklık yaratmış, Büyük Meclisin kullandığı yetkiler konusunda belirsizlikler ortaya çıkmıştı.
Bu karmakarışık, kararsız, sınırsız, belirsiz ve birbirine karşıt durumu ele alan Samsun Mebusu Nafiz Bey ise; şöyle yakınıyordu:
(23) M. Soysal, Anayasaya Giriş, SBF Yayınları, No. 271, İkinci Baskı, Ankara 1969, s. 160.

«Hükümetimiz yeni kurulduğundan henüz kendisine belli bir şekil verememiştir. İdare tarzımıza, idare şeklimize göre hükümetin adını belirtmediğimiz gibi, ne olduğu da belli değildir. Yani bu hükümet bir (meşruti hükümet) midir? (İmparatorluk) mudur? (Krallık) mıdır? Ne suretle idare edilir? Meclisin görevi ile hükümetin görevi nelerdir? Bunları kesinlikle belirtmemişiz. Bakanlar, hem Meclisin vekilleri olarak görev yaptıklarını söylemektedirler, hem de Osmanlı Meşrutiyet Hükümetine Anayasa ile verilmiş olan görevleri kullanmaktan vazgeçmemektedirler. Şu halde, Yüksek Meclisiniz de İstanbul'daki yasama gücünün tıpkısı olup başkaca bir şekle ve niteliğe sahip değildir. Ben diyorum ki; bu işleri ayıralım. Eğer yürütme görevi de Meclisin ise, Bakanlar Kurulu sadece Meclisin kararlarını uygulamakla görevlidir, kendi başına karar alamaz. Ya da yürütme gücü Bakanlar Kuruluna aittir, o zaman, biz de sadece yasama gücüne sahip oluruz. Meclisin ve Bakanlar Kurulunun sorumlulukları ayrılsın, belli olsun.» (24)
Mustafa Kemal'in «kuvvetler birliği» ilkesinde ısrarlı oluşunun nedeni yeni kurulacak düzene elverişli bir basamak oluşturmasındandır. Bütün yetkiler Meclisde toplanırsa Kurtuluş Savaşından sonra Sultanı da, Bab-ı Aliyi de kaldırıp atmak daha kolaylaşacaktır (25). Bu nedenle Mustafa Kemal belirsizlikler karşısında, «bizimki ne tür bir rejimdir?» sorusunu soranlara, «kuvvetler birliği» ilkesini savunurken zaman zaman polemik bile yapmıştır:

«Bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Bilimsel niteliği yönünden kitaplardaki hükümet şekillerinden hiç birine benzemeyen bir hükümettir. Fakat ulusal egemenliği, ulusal iradeyi gerçekleştiren tek hükümettir. Bilimsel ve sosyal niteliği bakımından (Halk Hükümeti)dir. Sosyal meslek
(24) M. Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, Ank. 1971, s. 49. (25) M. Soysal, Op. Cit., s. 161.

bakımından düşünürsek biz, hayatını ve bağımsızlığını kurtarmak için çalışan işçileriz, zavallı halk:z. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışma zorunda olan bir halkız. Çalışarak haklara ve yetkilere sahip oluruz. Arkaüstü yatmak ve çalışmadan yaşamak isteyenlerin sosyal topluluğumuz içinde yeri yoktur, hakkı yoktur. Halkçılık: sosyal düzenini çalışmaya dayamak isteyen bir sosyal meslektir. Bunun için bizler; bizi yoketmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme kar-şı milletçe mücadeleyi gerekli gören bir mesleği izlemekteyiz. İşte bizim hükümetimizin şekli, esası budur. Fakat ne yapalım ki, demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiç bir şeye benzemiyormuş. Biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz. Çünkü biz, bize benzeriz.» (26)
Mustafa Kemal için güçler ayrılığı, halkları kandırmak, yanıltmak, halk iradesinin yanı başında, hükümdarlara da yer ve yetki vermek için ortaya çıkarılmış bir yutturmacadır. Doğada var olmayan böyle bir ayının ancak birtakım bilginlerin ve düşün adamlarının hayallerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda M. Kemal şöyle demektedir: «Şimdi gelelim 'kuvvetler ayrılığı'na; tasarı meşrutiyet esasına dayatılmıştır. Meşrutiyet de kuvvetler ayrılığı esasına dayanır. Gerçekte tabiatta, dünyada kuvvetlerin bölünmesi diye bir şey yoktur. Önemli olan 'idare'dir. 'Hükümet', idareden daha az bağımsız ve daha az önemlidir. Bütün ihtilallerde hükümet düşürülmüş, fakat idare devam etmiş, hükümet türlü şekiller almıştır. Bunu göz önünde tutan bilginler, asıl 'idare kuvveti'ni bağımsız tutacak olan Stratum Administative'i buldular. Tarihin yazdığına göre, ancak bu idare şekli insanlığın mutluluk ve gerçek güvenini sağlayabilecektir. Benim incelemelerime göre bu, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) demektir.» (27)
(26) M. Goloğlu, Op. Cit., s. 244.

(27) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, İstanbul, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, 1945, s. 209.

Aslında bütün bunlar Sultanı ve İstanbul'u yeni yönetime ortak etmemek için alınmış ve alınacak önlemlerin savunmalarıdır. Çünkü M. Kemal Meclis Başkanı olarak çok güçlü bir durumdaydı. Büyük Meclisde çoğunluğu elinde ve etkisi altında tutmaktaydı. Ayrıca yürütmenin tabii başkanı ve aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının Başkomutanıydı. Devletin bütün organize gücü elindeydi: Bu kadar önemli bir zamanda, bu kadar güçlü iken, gücünün bir bölümünü, bütün yürütme yetkilerini kendinden koparttıramazdı. Yeni bir «meşrutiyet» rejimini kabullenmekle «yürütmenin» ayrılmasını sağlamak demek, Mustafa Kemal'in «devrim» için elinde biriktirdiği gücü kaçırması anlamına gelmekte, aynı za-manda kâğıt üzerinde de olsa Sultanın yasal statüsü meşruiyet kazanmakta idi. Cumhuriyet döneminde M. Kemal' in bu nedenle herhangi bir meşrutiyet rejimine kesinlikle tahammülü yoktu. O halde devlet düzeni 1921 Anayasası çerçevesinde «konvansiyonel» olarak saptanmalı ve bunun sonucu olarak bütün yetkiler «Meclisde» yani M. Kemal'de toplanmalı idi. Goloğlu bunu şöyle belirtmektedir: «Devlete yeni bir düzen vermekten önce, devleti kurtarmak, devlete hâkim olmak, devleti elde bulundurmak gerekli idi. Bunun için, mevcut düzeni savunmak, bilinen öteki hükümet şekillerinin hepsini, hatta meşrutiyeti, cumhuriyeti, demokrasiyi yetersiz, zararlı, hiç ol-mazsa zamansız göstermek, bilinen hükümet şekillerinden hiç birine benzememekle beraber mevcut hükümet şeklinin toplumun sosyal niteliği ile bağdaşmış, en uygun hükümet şekli olduğunu ileri sürmek gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa da öyle yaptı.» (28).

Soru 21 : «Kuvvetler Birliği» yönetimi hangi nedenlerle ortadan kalktı?

Ulusal Kurtuluş Savaşının sonlarına doğru bu «kuvvetler birliği» durumu oldukça değişmeye yüz tutmuştu.

(28) M. Goloğlu, Op. Cit., s. 243.

Bir kere Meclis yürütmeyi zaman zaman çok insafsızca denetliyor, sert tartışmalar ve çekişmeler yürütmeyi tıkıyor ve işleri genellikle büyük ölçüde engelliyordu. Fakat durumun değişmesinde asıl etken, Meclisde 1921 Anayasasının yorumundan kaynaklanan gruplaşmalardı. Bu gruplaşmalar sonucu «meclis hükümeti» sistemi giderek gerçek parlamenter sistemin iktidar - muhalefet ikiliğine dayanan işleme biçimine dönüştü. I'nci grup Mustafa Kemal'i tutuyor, II'nci grup ise 1921 Anayasasına ve M. Kemal'e muhalefet ediyordu. Çoğunluk, Müdafaa-yı Hukuk Grubu diye bilinen Kemalistlerde idi. Bu durumda Bakanlar Kurulu aynı parlamenter sistemde olduğu gibi parlamento çoğunluğuna dayanarak yürütmeyi kullanır hale geldi. Meclisin çoğunluğu azınlığına karşı çıkınca, işleri yürütme tekeli onlara geçmiş oldu, bu da siyasal sonuç olarak «kuvvetler birliği» ilkesini temelden çökertti. Saltanatın yıkılmasında ve ulusal savaşın sürdürülmesinde meşruiyet sağlayan ve hukuksal temelleri gerçekleştiren «Meclis hükümeti» sistemi, böylece Meclisin kendi iç dinamiği ile fiilen bir «kuvvetler ayrılığı» siste-mine dönüşmüş olmaktaydı. «Müdafaa-i Hukuk» grubunun Kemalist yönetime sağladığı bu kolaylık belki de büyük ölçüde tek partili dönemin mantığını ve siyasal çekiciliğini sağlayacaktır.

Soru 22 : Birinci T.B.M.M.'deki Birinci ve İkinci Grup'lar nasıl ortaya çıktı?

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde «Kuvvetler Birliği» rejimini ortadan kaldıran en önemli unsur olan bölünme, Birinci ve İkinci Grup'lar adı verilen, Mustafa Kemal yanlısı ve Mustafa Kemal karşıtı grupların ortaya çıkmasıyla gerçekleşti. Goloğlu, bu siyasal bölünmeyi şöyle anlatmaktadır:

«85 sayılı Anayasayı sultanlığı ve halifeliği kaldırmaya, hatta komünizmi yerleştirmeye, diktatörlüğü benimsemeye doğru bir gidiş gibi kabullenenler olmuştu. Bu anlayışın yarattığı kuşku ise, özellikle sınır bölgesi şehirlerde, tarih boyunca Rus saldırısına uğramış Erzurum ile Trabzon'da kendini gösterdi. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticiliğinden istifa etmiş olanlar, eski başkan ve eski mebus Hoca Raif Efendinin öncülüğünde (Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk) adlı yeni bir cemiyet kurdular. 85 sayılı Anayasa ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizme karşı savunmayı amaç edindiler ve bunu Cemiyetin Tüzüğünde de belirttiler. Sivas Kongresi Kararları'nın çalışmalarında esas alınacağını açıkladılar.

Olayı duyan Mustafa Kemal Paşa, hemen Kâzım Karabekir Paşaya bir telgraf çekerek, 85 sayılı Anayasanın devlet düzenine herhangi bir

değişiklik getirmediğini bildirdi ve Erzurumluların bu yeni teşebbüsten vazgeçmelerini istedi. Bir yandan da Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nı kendi yönetiminde el altına almanın yollarını aramaya başlamıştı.
Ve Mustafa Kemal Paşa, bu yönelişde güçlenmek için kendi düşüncesinde olan mebusları bir araya toplamış, bir grup haline getirmiş ve Kâzım Karabekir Paşanın, tarafsız kalması hususundaki ısrarlı isteklerine rağmen Grubun Başkanı olmuş, Grubun kuruluşunu bir yazı ile Meclis Başkanına bildirmişti. Böylece, Büyük Millet Meclisindeki ilk grup (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) adı ile kurulmuş oldu. İlk kurulan grup olduğu için de, daha çok, (Birinci Grup) diye anıldı. 23 Mayıs 1921 günlü bir genelge ile yurdun her yanına duyuruldu.
Durum bu olunca; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, tüm ulusu içine alan bir ulusal dernek olmaktan çıkıyor, Meclisteki Birinci Grubun siyasi partisi durumuna giriyordu. Nitekim: Grup içtüzüğünün dördüncü maddesi bu kanıyı pekiştiriyordu. Bu maddeye göre. Meclisteki Grubun Yönetim Kurulu, bütün yurttaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de yönetim merkezi oluyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bütün milli mücadelecileri içine alan bir kuruluş olma niteliğini yitiriyor, sadece Mustafa Kemal Paşanın kabul ettiği mebusların topluluğu oluyordu. Çünkü istenenler Gruba alın yor, istenmeyenler alınmıyor ve niçin alınmadıkları açıklanmadığı için de Grubun dışında kalan mebuslar Milli Mücadeleye karşı imiş gibi bir duruma düşüyorlardı.
Bütün bunlar olup biterken, Birinci Grup dışında kalmış olan mebuslarda da bir derlenip toparlanma, birbirlerine yanaşma ve sokulma başladığı görüldü. Trabzon Mebusu Ali Şükrü, Mersin Mebusu Selahaddin, Samsun Mebusu Emin, Kayseri Mebusu Ahmet Beylerin önderliklerinde bir araya gelen bu mebuslar da başka bir Grup kurdular, onlar da kuruluşlarını resmen Meclis Başkanlığına bildirdiler ve sıraya göre ikinci kurulan Grup olduk-larından (İkinci Grup) diye anıldılar.» (29)
Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. K. Karabe-kir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.
Soru 23 : Birinci T.B.M.M. niçin ve nasıl tasfiye edildi?

Ulusal bağımsızlık savaşını yürütmüş olan Meclis, seçimlerin yenilenmesinin kararlaştırılmasından sonra 1 Nisan 1923 tarihinde dağıldı. İkinci Meclis ise seçimlerden sonra 11 Ağustos 1923'de bambaşka bir kompozisyonla toplandı. Birinci Meclis M. Kemal ve arkadaşları için zor bir Meclisdi. Gruplaşmalar, üyelerin kişilik çekişmeleri gerginlik yaratıyor, zaman zaman çok sert ve kırıcı tartışmalara yol açıyordu. Üyelerin seçilmiş oldukları ortam ve siyasi partiler olmadığı için ister istemez ortaya çıkan disiplinsizlik Meclis çalışmalarında olumsuz etki yapabiliyordu.
(29) M. Goloğlu, Op. Cit., S. 162 - 165.

Bütün bunlarla birlikte ayrıca II. Gruba olan güvensizliğe, Müdafaa-i Hukuk Grubuna dayanılarak uygulanan yürütmenin kolaylığının siyasal çekiciliği de eklenince M. Kemal ve arkadaşları 1923 seçimlerinden daha homojen bir Meclis çıkarma kararını aldılar (30).
Önlerinde güç reform yılları, ekonomik ve toplumsal atılımlar vardı. Halkın çoğunluğuna yabancı gelecek ve tepkiyle karşılanacak «devrimler» için Meclisde geniş, düzenli ve sadık bir taban oluşturmak gerekmekteydi. Bu nedenle M. Kemal Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin seçimlerde çıkaracağı adayları bizzat kendisi saptayarak seçime gidildi. Zaten seçime katılan başka bir parti, cemiyet ya da herhangi bir örgüt yoktu. Seçimler sonucu seçim kampanyasına bizzat M. Kemal'in de katılması ile Birinci Meclisdeki ikinci grubun 118 kişisinden ancak % 3'ü İkinci Meclise girebildi. 197 kişilik birinci grubun başarı şansı ise %98'di (31). Sonuç olarak İkinci Meclisin tümüne yakını M. Kemal'in onayladığı ve ona koşulsuz destek verecek milletvekillerinden oluştu. İşte 29 Ekim 1923'de Cumhuriyeti ilan eden, Lozan'ı imzalayan, Halifeliği kaldıran Meclis bu Meclisdir. 1924 Anayasasını yapma yetkisini de bu meclis üstlenmiş ve bunun sonucu ortaya 1920 konvansiyonel modeli ile parlamenter mekanizmanın kaynaştırıldığı bir sistem çıkmıştır.
Soru 24 : Saltanat nasıl kaldırıldı?
Türkiye Cumhuriyetine yönelinirken alınan ilk önemli siyasal devrim kararı, saltanatın kaldırılması olmuştur. Cumhuriyet yapısını sağlamlaştıracak bu ilk adımın atılması elbette ki kolay olmayacaktı. Çünkü Türk ulusu, tarih boyunca başında bir hükümdarın bulunmasına alışmış bir ulustu.

(30) F. Frey. The Turkish Political Elite, Cambridge, M.İ.T. Press, 1965, s. 430 (31) İbid., s. 430. B. Lewis. H.E. Adıvar, M. Soysal gibi yazarlar Birinci Meclisteki II. grubun 40 kişi olduğunu yazmaktadırlar.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten ve özellikle Sultan Selim'in Mısır'a yaptığı seferden sonra Türk hükümdarlarının halife sıfatı taşımaya başlamaları nedeniyle bu hükümdarlık kavramı dinî bir kisbe olan hilafetle de güçlendirilmiş olmaktaydı. Böylece dinsel bir görevle de pekiştirilmiş olan bu hükümdarlık kavramı, yani Osmanlı düzenindeki Padişahlık kurumu, birçok Türk aydınının dahi vazgeçemeyeceği bir siyasal iktidar yapısı olarak Osmanlılarda hüküm sürmekteydi. 23 Nisan 1920'de kurulan yeni Türk devleti egemenliğin ulusa ait olduğunu kabul edince zaten Ankara hükümeti ile İstanbul hükümeti arasındaki çelişki, saltanat açısından da büsbütün su yüzüne çıkmış bulunuyordu. Çelişkinin Ankara hükümeti için temel kaynağı şu idi: Milletvekilleri bir yandan egemenliğin ulusa ait olduğunu kabul etmişlerdi ama bir yandan da bağlılıklarının sultana olduğunu da açıkça ifade etmekte idiler. Fakat Kurtuluş Savaşı sonuna doğru bu çelişkinin çözümlenmesi giderek daha kolay bir hal aldı. Düşmanla işbirliği yapmış bir hükümdarın, zafer kazanmış Ankara hükümeti karşısında güçlü olması müm-kün değildi. Lozan Konferansı'nın hemen öncesinde Ankara hükümetinin yanı sıra İstanbul hükümetinin de Lozan Konferansı'na temsilci göndermek üzere çağırılması, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına saltanatın kaldırılması konusunda ilk fırsatı verdi. Kurtuluş Savaşı'nın askeri zaferlerinin Lozan'da hukuken tescil edilmesi konusunda herkes büyük bir gayret sarfederken ve bütün dikkatler oraya çevrilmişken saltanat sorunu kestirme yoldan çö-zümleniverdi.
T.B.M.M., 30 Ekim 1922 günü verdiği bir kararla Osmanlı İmparatorluğunun hayatının sona erdiğini, İstanbul' daki padişahın tarihe karıştığını belirtti. Fakat bu karardan sonra beklenen gelişme oldu: T.B.M.M. içindeki gerici milletvekilleri karara kesinlikle karşı çıktılar ve büyük bir hoşnutsuzluk içine girdiler. Konu, bir ortak tasarıda, uzlaşma sağlanması amacı ile, tekrar görüşülmek üzere ele alındığında huzursuzluk büsbütün arttı. Bunun üzerine Atatürk müdahale etme gereğini duydu ve bir sıranın üzerine çıkarak milletvekillerine karşı şöyle konuştu: «Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk ulusunun hükümetine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu durumu altıyüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara hadlerini bildirerek ve egemenlik ile saltanatını ayaklanarak kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olup bittidir. Bahis konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten olup bitmiş bir gerçeğin ifadesinden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır, burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine gerçek usulüne uygun biçimde ifade oluna-caktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.» Atatürk' ün yaptığı bu konuşma üzerine Ankara milletvekili Hoca Mustafa Efendi söz alarak, «Afedersiniz efendim. Biz meseleyi başka bir görüş açısından inceliyorduk. Açıklamalarınızdan aydınlandık. Mesele ortak komisyonca çözümlenmiştir,» dedi.
Sabırla ördüğü saltanatı kaldırma kozasının birdenbire çıkmaza girmesi üzerine Atatürk'ün takındığı bu kesin ve ihtilalci tavır çok dikkate değer bir yaklaşım olarak Türk inkılap tarihine geçecektir. Sonuç olarak 1 Kasım 1922 gecesi alınan bir kararla İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren saltanatın ebediyen kalkmış olduğu belirtildi (32). Geriye çözülmemiş olarak yalnız halifelik sorunu bırakılıyordu. Hilâfetin kaldırılmasını Müslümanlığa, hilafete ve dinsel akidelerine çok büyük bağlarla bağlı olan halkın tepkiyle karşılayabileceği bekleniyor ve bu nedenle hilafetin kaldırılması biraz daha ileri bir tarihe bırakılıyordu.
(32) Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara, 1971, s. 117.

TBMM, son sultan Vah-dettin'den boşalan halifelik makamına yeni bir halifeyi seçmeden, 17 Kasım gecesi, Vahdettin İngiliz donanmasına ait bir gemi ile yurt dışına kaçtı. İngiltere'ye sığınırken de yalnızca halife sıfatını kullanmakta idi. Vahdet-tin'in bu sıfatı kullanmasına engel olmak için T.B.M.M., 18 Kasım 1922'de, Vahdettin'in halife olmadığını açıkladı ve 20 Kasım tarihinde de Abdülmecit Efendiyi halife seçti. Böylece Türk İnkılap Tarihinin önemli bir aşaması gerçekleşmiş olmaktaydı.

Soru 25 : Cumhuriyetin ilanından önce ne gibi siyasal olaylar oldu?
Saltanatın böyle aniden kaldırılmasının iki tür tepkisi görüldü. Bu tepkilerden bir tanesi, uzun yıllar karanlık bir dünyada geleneksel bir kültür yapısı içinde yaşamakta olan Türk halkının bir kısmının gösterdiği tepkidir ki, bunu bir ölçüde anlayışla karşılamak mümkündür. Fakat bir ikinci tepki türü Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarının da içinde bulunduğu bir gruptan geldi ki, bunun kültürle ve alışkanlıklarla bir ilgisi olduğu iddia edilemez. Bu düpedüz Atatürk'ün kişiliğine ve onun başarılarına karşı gösterilen bir tepkinin ifadesi idi. Başta İstanbul'un tutucu basını olmak üzere bir kısım gerici milletvekilleri, devrimlerin süreceğinden korkusu olanlar, yeni kurulacak laik, cumhuriyetçi bir düzende çıkar kaybına uğrayacaklarından korkanlar ve Atatürk'ün yükselen şahsiyetine karşı siyasal bir kıskançlık duyanlar ve içlerinde kimi eski İttihatçıların ve eski silah arkadaşlarının da bulunduğu bir grup Atatürk'e karşı şiddetli bir muhalefet yürütmenin yollarını aradılar. Bu durumda inkılaplara ve atılımlara karşı olanların yapacakları en kestirme siyasi girişim, Atatürk'ün kişiliğini ortadan kaldırmak, Atatürk' ün prestijini sarsmak ve Atatürk'ün elinden siyasi kud-retini almak olacaktı. Ve nitekim Erzurum milletvekili Süleyman Necati ve arkadaşları tarafından T.B.M.M.'ye sunulan bir önerge ile seçim kanununun değiştirilmesi istendi. Bu önergeye göre T.M.M.M.'nin üyesi olabilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerlerin birinde doğmak veya seçim bölgesi içinde devamlı oturmak gerekmekteydi. Göç edenler ise belirli bir yerde 5 yıl devamlı oturduktan sonra ancak milletvekili seçilebilecek-lerdi. Bu önerge, açıkça belliydi ki, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in kişiliğini hedef alıyordu. Bunun üzerine T.B.M.M.'de söz alan Atatürk şu acı konuşmayı yaptı: «Ne yazık ki doğum yerim bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. Ayrıca herhangi bir seçim bölgesinde devamlı oturamadım. Fakat bu böyle ise bunda benim hiçbir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi bütün ülkemizi, ulusumuzu yok etmek isteyen düşmanlara ey-lemlerinde başarı kazanmakta kısmen engel olunama-masıdır. Eğer düşmanlar emellerinde tüm olarak başarı kazansalardı, Tanrı saklasın, bu önergeye imza koymuş efendilerin bile yurtları sınır dışında kalabilirdi. Eğer 5 yıl devamlı olarak bir seçim bölgesinde oturamadıysam, bu, vatana yaptığım görevler dolayısıyladır. Eğer önergedeki şartı elde etmeye çalışsaydım İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar savunmamı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer ben bir yerde 5 yıl oturmak zorunda kalsaydım Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır yönüne ilerleyen düşmanın karşısına çıkma-maklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatan görevini yapmamaklığım gerekirdi. Bu efendilerin istediği şartları kazanmak isteseydim Suriye'yi boşaltan orduların enkazından Halep'te bir ordu oluşturarak düşmana karşı savunma yapmamam ve bugün ulusal sınır dediğimiz çizgiyi tesbit etmemem gerekirdi. Sanıyorum ki, ondan sonraki çalışmalarımı herkes bilmektedir. Hiçbir yerde 5 yıl oturamayacak kadar çalıştım. Ben sanıyordum ki bu hizmetlerimden dolayı ulusumun sevgisini kazandım. Şu hale göre bu sevgiye karşılık vatandaşlık haklarından yoksun kılınacağımı asla hatırıma getirmedim. Sanıyordum ki, yabancı düşmanlar beni öldürmek yoluyla yurdumuzdaki hizmetimden beni ayırmaya çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmedim ki yüce Mecliste iki üç kişi bile aynı düşüncede bulunabilsin. Şu halde ben anlamak, istiyorum: Bu efendiler seçim bölgeleri halkının ciddi olarak fikir ve duygularını temsil etmekte midir? Yine bu efendilere karşı söylüyorum, milletvekili olmak sıfatı ile bütün ulusun temsilcisidirler, ulus bu efendilerle aynı fikirde midir? Efendiler, beni vatandaşlık haklarından yoksun kılmak fikri bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, yüksek kurulunuza ve bu efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün ulusa soruyorum ve cevap istiyorum.»
Mustafa Kemal'e karşı yapılan bu akılsızca muhalefet girişimi ona iki önemli kazanç sağladı. Bunlardan birincisi, bu önergenin bütün yurt sathında lanetlenerek karşılanması ve kendisine gösterilen sevgi tezahürlerinin bütün yurt sathında artması oldu. İkinci kazanç ise çok daha önemli olan bir siyasi karardı. O zamana kadar sadece meclis içerisinde bulunan, Atatürk ve arkadaşlarını bir araya getiren, Birinci Grup adı verilen grubun bütün yurt sathında çok daha örgütlü ve çok daha disip-linli bir biçimde kurulmasına karar verildi. Bu karar sonucu ortaya «Halk Fırkası» adlı bir siyasi partinin çıkacağı bütün kamuoyuna duyuruldu. 13 Ocak 1923'te, Atatürk, kuracağı bu siyasi parti ile ilgili kamuoyu yoklamaları yapmak ve görüşlerini anlatmak için bir yurt gezisine çıktı. 18 Ocak'ta, İzmit'te, Türk Devletinin

gelecekteki siyasal yapısını anlattı. 19 Ocak'ta, yine aynı şehirde yaptığı büyük bir basın toplantısında, kendisine karşı olan İstanbul gazetecilerini devrim konusunda aydınlatmaya ve devrim konusunda İstanbul basınını yanına almaya çalıştı. Fakat ilginçtir ki, İzmit'e kadar gelip bu büyük basın toplantısını yapan Mustafa Kemal İstanbul'a gitmedi. 3 Şubat'ta, İzmir'de, kadın haklarını savundu ve dine dayalı eğitim kurumlarının gereksizliğini anlattı. 17 Şubat'ta, yine çok önemli bir olay olan İzmir'deki İktisat Kongresini başlattı ve Türkiye'nin ekonomik politikası üzerindeki önemli görüşlerini kamuoyuna duyurdu. Bütün bu yoğunluk içersinde Atatürk daha henüz hilafet konusunda beklenen açıklamalarını yapmamıştı. Fakat kamuoyuna verdiği bilgiler açıkça göstermekteydi ki, dev-rimler adım adım birbirlerini izleyecekler, devrimlerin karşısında olanlar da giderek kendi küçük dünyalarına büsbütün hapsolmaya mahkûm olacaklardı. Türk devriminin önünde daha henüz büyük merhaleler vardı ve Kurtuluş Savaşı'nı vermiş olan T.B.M.M. de oldukça yıpranmış bir meclis haline gelmişti. Devrimleri yapacak ve gerçekçi atılımları sağlayacak daha güçlü ve disiplinli kadrolarla donanmış yeni bir T.B.M.M.'ye ihtiyaç vardı. Bu nedenle, 1 Nisan 1923'te, yeni seçimlere gidilmesi ka-rarlaştırıldı. Atatürk, 8 Nisan tarihinde, kuracağı yeni partinin ilkelerini açıkladı. Bu ilkeler başlıca şunlardı: Egemenlik ulusundu. T.B.M.M.'den başka hiçbir makam ulusun işlerine karışamazdı. Bütün kanunların yapılmasında, yönetimde ve her türlü yönetsel ayrıntılarda, genel eğitimde, iktisatta ulusal egemenlik esasları içerisinde çalışılacaktı. Saltanatın kaldırılması hakkındaki karar değişmez bir ilke idi (33).

Yapılan seçimler sonucu T.B.M.M.'ye büyük bir çoğunlukla yeni kurulmuş Halk Fırkası egemen oldu. Bu arada saltanatın kaldırılması sonucunda ortaya bir boşluk çıkmıştı. Devlet biçiminin ne olacağı üzerinde tartışmalar sürüyordu ve saltanatın kaldırılmasıyla doğmuş olan boşluğun nasıl doldurulacağı görüşülüyordu. Özellikle tutucular ve Mustafa Kemal'e karşı olanlar, hilafet makamını güçlendirerek onu bir tür saltanat, bir tür güçlü devlet başkanlığı haline sokmak istiyorlardı. Bu ihtimalin gerçekleşmesi mutlak surette önlenmeliydi.

(33) İbid s. 120.

Bu ihtimalin gerçekleşmesini önlemek için de bir Cumhuriyet'in kurulması ve devletin başına bir cumhurbaşkanının seçilmesi gerekmekteydi. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı se-çildiği takdirde saltanatçıların ve gericilerin bütün ümitleri kırılmış ve geriye dönüş engellenmiş olacaktı. Fakat Cumhuriyet kelimesinden dahi henüz birçok aydın ürk-mekte, Atatürk'ün en yakın arkadaşları bile bu kavram üzerinde görüşmekten, tartışmaktan çekinmekte idiler. Halifeyi ve hilafet makamını başlarında görmek isteyenler ise ulusal egemenlik ilkesi ile çelişkiye düştüklerinin far-kında bile değillerdi.

Soru 26 : Cumhuriyet nasıl ilan edildi?

Başta İstanbul'daki taraftarları olmak üzere hilafet taraftarları gün geçtikçe örgütleniyor ve siyaseten daha güçlü hale geliyorlardı. Bunu önlemek için Cumhuriyet' in bir an önce ilanı gerekiyordu. Bu konuda hazırlanan anayasa değişikliği Atatürk ve arkadaşları tarafından ivedilikle parti grubundan geçirildi. 29 Ekim günü T.B.M.M., çok önemli tarihi günlerinden birini yaşamakta idi. Sert ve önemli tartışmalar oldu ve milletvekillerinden birçoğu bunalımdan çıkmanın, sağlıklı, ulusal egemenliğe dayalı, laik ve demokratik rejime yönelmiş bir yönetim kurmanın kaçınılmaz yolu olarak cumhuriyet fikri etrafında birleştiler. Buna karşı olanlar da bu konuda Atatürk ve arkadaşlarının ne kadar kararlı olduklarını bildiklerinden o sırada pek fazla seslerini çıkaramadılar. Böylece 29 Ekim 1923 günü akşamı Meclis, Türk devletinin bir cumhuriyet olduğunu bütün dünyaya ilan etti. Atatürk cumhurbaşkanı seçildi. Ertesi gün Atatürk. İsmet Paşa'yı başbakanlıkla görevlendirdi ve böylece inkılap tarihimizin yeni atılımlara olanak sağlayacak çok önemli bir aşaması daha gerçekleşmiş oldu.

Soru 27 : Hilafetin kaldırılmasından önce ne gibi siyasal olaylar oldu?

Türkiye'de artık saltanat kaldırılmış ve cumhuriyet ilan edilmişti. Cumhuriyet yapısının yanı sıra hilafet makamının ayakta tutulması iki yönden sakıncalı gözüküyordu. Birinci sakıncalı yön, yine İstanbul'daki gericiler başta olmak üzere, yeni düzen içerisinde bütün siyasi ve sosyal çıkarlarını yitireceklerini sananların bir muhalefet cephesi halinde hilafet makamının etrafında yeni rejime karşı örgütlenmekte oluşlarıydı. Artık tutunacakları tek dal olarak hilafet makamı kalmıştı. Bu nedenle hilafet makamının bir cumhuriyet yapısı içinde barındırılması artık cumhuriyetçiler için imkânsız hale gelmişti.

Meselenin öbür yönü ise hilafet makamının dinsel açıdan da artık güçlü bir makam olmadığıydı. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sırasında düşmana karşı açılan sanca-kışerif ve halife tarafından ilan edilen cihat ilanına İslâm dünyasından doğru dürüst, kayda değer hiçbir olumlu tepki gelmemişti. Bu nedenlerle bir cumhuriyet yapısı içinde artık hilafet makamının barındırılmasının anlam-sızlığı büsbütün ortaya çıkmaktaydı. Halife ise İstanbul' daki siyasal yaşantısında Ankara hükümetinin ve özellikle Mustafa Kemal'in uyarılarını ciddiye almıyor, görevini aşan bir anlayışla sanki devlet başkanıymışcasına hareket ediyordu. Yabancı devletlerin elçilerini kabul ediyor, Müslümanlar adına beyanatlar veriyordu. Hatta Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcilerinin bile ona meylettiklerine tanık olunuyordu. T.B.M.M. içinde dahi halife yanlısı bazı hareketlerin başladığı görülmekteydi. Bazı milletvekilleri, yayınladıkları broşürlerle, halifenin Meclise, Meclis'in de halifeye ait olduğunu belirtiyorlar ve T.B.M.M.'yi âdeta hilafet makamının bir danışma kurulu olarak görüyorlardı (34).
Bu tür Atatürk ve inkılap muhaliflerine   göre nitelik (34) İbid, s. 126.

değiştirmekle beraber Türk Devleti hâlâ bir İslâmi devlet statüsünü korumaktaydı ve İslâmi yönden yürütülecek devlet işlerinin de başında bir halifenin bulunmasından daha normal bir şey olamazdı. Görüldüğü gibi, Atatürk ve arkadaşları tarafından hilafet makamının da kaldırılması için artık kaçınılmaz bir zorunluluk doğmuş bulunmaktadır.
Soru 28 : Hilafet nasıl kaldırıldı?
Halife Abdülmecit Efendinin kişisel tutumu ve hilafet makamı etrafında giderek örgütlenen ve sertleşen muhalefet grubu karşısında cumhuriyetçiler süratle karar almaya yöneldiler. 15 Şubat 1924'de, Atatürk, ordu komutanlarını İzmir'de topladı ve askeri manevralar gerekçesiyle yapılan bu toplantıda hilafetin bir an önce kaldırılması kararı alındı (35).
Bu arada halife giderek muhalefet dozunu ve Ankara hükümetine karşı tavrını pekiştiriyordu. Ödeneklerini az buluyor, yetkilerinin genişletilmesi yönünde ciddi propaganda yapıyordu. 1 Mart 1924 günü T.B.M.M.'nin açılışı ile birlikte halifeliğin kaldırılması ve dinsel düzenleme ile ilgili bütün makamların da lağvedilmesi konusunda Atatürk'ün de bir konuşma yaptığını görüyoruz. 2 Mart' ta parti grubunda bu konuda verilen önergenin kabul edilmesi ve 3 Mart'ta da yine Mecliste yapılan görüşme ve tartışmalar sonucu 429 sayılı kanunla «Şeriye-evkaf» ve «Erkânı harbiyeyi umumiye vekillikleri» kaldırıldı. 430 sayılı kanunla da tevhidi tedrisat yani öğretimin birleştirilmesi kabul edildi. 431 sayılı kanunla da halifeliğin kaldırılarak Osmanlı ailesinin erkek kadın bütün üyelerinin ve damatlarının bir daha dönmemek üzere yurt dışına çıkartılmaları kararlaştırıldı (36).
(35) İbid. s. 126. (36) İbid. s. 126.

Böylece Osmanlı Devletinin Cumhuriyet dönemine aktarılmış son mirası da ortadan kaldırıldı ve Türk devriminin artık bütün sosyal hamlelerinin birbiri ardından gerçekleşmesi yönünde hiçbir engel kalmamış oldu. Tutucular ve devrimleri yolundan saptırmak isteyenler, son çare olarak, kaldırılmış bulunan hilafet makamına Atatürk'ün oturmasını önerdiler. Laik, cumhuriyetçi bir düzenle böyle bir teklifin kesin olarak uyuşmayacağının bilincinde olan Atatürk bu teklifin üzerinde kesinlikle durmadı.
Saltanatın ve hilafetin kaldırılması ve bu arada cumhuriyet rejiminin kurulması Türk devriminin siyasal yönünün tamamlanması anlamına gelir. Bundan sonra, daha ilerde göreceğimiz devrimler, hukuk açısından düzenlemeler getiren devrimler olacaktır. Türk devrimleri gerçi bir bütün olarak mütalâa edilir ve bir bütün olarak gözetilir. Fakat kabul etmek gerekir ki bu 3 atılım geleneksel, arkaik bir düzenden çağdaş, batılı «Muasır Medeniyet» düzeyine geçişin en önemli devrim halkaları olmuşlardır.
Soru 29 : 1924 Anayasa rejiminin siyasal yapısı nedir?
1924 Anayasa rejiminin siyasal yapısının dökümü şöyle çıkarılabilir:
a. Parlamento:
1924 Anayasası da T.B.M.M.'yi egemenliği kullanan tek organ olarak ilan etmektedir. Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır.
T.B.M.M. bu anlamda yasama yetkisini doğrudan kendisi, yürütme yetkisini ise kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktır. Yürütme iki başlı olmuştur ama «kuvvetler birliği» ilkesi yumuşatılmış, değiştirilmiş bir biçimde olsa da sürmektedir (37). Ama bu, kâğıt üzerinde böyledir.

Yürütme parlamentoya egemen olan partinin (Mü-dafaa-i Hukuk Cemiyeti kısa bir süre sonra Tek Partili düzenin Cumhuriyet Halk Partisi olacaktır) ileri gelenlerinden oluştuğu için onların saptadıkları politikalar, kararlar kolaylıkla parti grubunun ve sonra da parlamentonun kararı haline dönüşebilecektir. Bu durumda «meclisin üstünlüğü» ilkesi ortadan kalkmakta «parti» aracılığı ile üstünlük, «yürütmeye», geçmektedir. Tabii bu, bir anlamda tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıkar tartışmasına kolaylıkla dönebilir. Yani M. Kemal ve arkadaşları parti kanalı ile sıkıca egemen oldukları parlamento ile mi yürütmeyi istedikleri yönde etkiliyorlar, yoksa partinin ileri gelenleri olarak hükümet içinde yürütme görevlerini yerine getirirken «parlamento», parti düzeni ve disiplini nedeniyle mi yürütmeye koşulsuz destek veriyor?
Her iki halde de kazanan tek kişi Mustafa Kemal' dir. Partisine, ülkedeki organize tek siyasal güce, onun dışında Genel Başkan olacak karizma ve popülaritede kimse yoktur. Partisinin siyasal gücünü dilediğince kullanıp istediği zaman parlamentoyu istediği zaman da yürütmeyi sindirebilecektir. Bir yandan parti aracılığı ile parlamentoyu kullanıp hükümetleri kurup, değiştirmek ve yürütme erkine vermek istediği yetkileri yasama yoluyla hemen verecek, öbür yandan yürütmenin almasını istediği kararları parlamentoya rahatça onaylatacaktır. Böylece istediği zaman «kuvvetler birliği» istendiğinde de «kuvvetler ayrılığı» görünümünde bir parlamento izlenebilecektir.
b. Yürütme:
1924 Anayasası yürütme erkinin oluşumunu şöyle tarif ediyor:
(37) A. F. Başgil, Esas Teşkilât Hukuku, (I. Cilt: Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri), Baha Matbaası, İstanbul, 1960. s. 269.

Başbakan, Cumhurbaşkanınca Meclis üyeleri arasından tayin olunur.
Öteki bakanlar başbakanca meclis üyeleri arasından seçilip tamamı Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra Meclise sunulur.
Hükümet tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde Meclise bildirir ve ondan güven ister.
Bakanlar kurulu, hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur.
Görülmektedir ki 1924 Anayasası getirdiği yasama-yürütme ilişkileri açısından gerçek bir «parlamenter» nitelik taşımakta. Ama bu yukarıda «parlamento» başlığı altında belirttiğimiz gibi görüntüde ya da kâğıt üzerinde bir nitelik. Bunun nedeni de gerek Meşrutiyet dönemlerindeki güçlü Sultanın gerekse de İttihat ve Terakki Cemiyeti diktası ile güçlenen «triumvira» yönetiminde olduğu gibi, tek parti döneminde de yine aynı şekilde siyasal iktidarın tek elde toplanmasıdır. Bu «tek el» de tek parti döneminde yürütmenin en büyük başı Cumhurbaşkanı olmaktadır.
c. Cumhurbaşkanı:
1924 Anayasası Cumhurbaşkanını, yine kâğıt üzerinde kaldığını göreceğimiz gibi, bir parlamenter sistemdeki devlet başkanının konulacağı konumdan farklı biçimde ele almamış. Cumhurbaşkanı devletin başı olarak tanımlanmakta. Parlamentoda ya da yürütmede herhangi bir sorumluluğu yok. Yasaları geciktirici veto yetkisinin dışında görevleri törensel. Cumhurbaşkanı da «bir seçim dönemi» görevde kalıyor ama yeniden seçilme hakkı var.
İşte görevleri ve yetkileri bu kadar sembolik olan Cumhurbaşkanlığı statüsü ile ne Atatürk'ün ne de İsmet İnönü'nün siyasi kişiliklerini ve etkinliklerini açıklayamaz ve yorumlayamayız. Sıfatları ulusal önderliğe, milli şefe ulaşmış bu büyük toplum kahramanlarının ve siyasi önderlerin yetkileri herhalde 1924 Anayasasından kaynaklanıyor olamaz. Onun için her ikisinin de tek partili bir rejimde Cumhurbaşkanlığı yapmış ve aynı zamanda dev-let partisinin de önderi olmuş olmaları siyasi güçlerinin en büyük kaynağı olmaktadır.
Gerçek politik güç, bu durumda hukuku aşmakta ve çoğu zaman fiili durumlar bile yaratılabilmektedir. Bu nedenle tek partili dönemin Cumhurbaşkanlarının «kendi yönetimlerinde bulunan parti ile aralarındaki bağlar Anayasa biçimlerini fazlası ile aşmakta, bu bakımdan Meclisle kendi aralarında kurulmuş olan (yasal) ilintiler fazla önem taşımamaktadır.» (38)
Bu nedenlerle de yürütme-yasama ilişkileri açısından «bağımsız ve özgür» olarak nitelenebilecek 1920 Meclisi 1923'lerden başlayarak yürütmenin tahakkümü altına girmiş ve parlamento böylelikle «tabi» ve «teslimiyetçi» bir niteliğe bürünmüştür.
(38) M. Soysal, Op. Cit, S. 174.

III. Bölüm

TÜRK DEVRİMİNİN TOPLUMSAL TABANI

Soru 30 : Kemalist hareketi, başlangıçta, daha çok hangi toplumsal güçler destekledi?
Türk devriminin toplumsal tabanı konusunda farklı görüşler oluşturulmuştur. Fakat bu görüşlerin birleştiği ortak bir nokta vardır. O da devrimin asker ve sivil bürokratlar tarafından gerçekleştirildiğidir. III. Selim'den bu yana bütün yenileşmelerin yukardan aşağıya yapılması gibi Kemalist devrim de Osmanlı toplumunun geleneksel ve hi-yerarşik yapısı içerisinde yeniliklere en fazla açık bir sivil-asker elit tarafından yukardan aşağıya doğru gerçekleştirilmiş, devrime karşı tepki de aşağıdan yukarıya doğru, yani yenileşmeden, batılılaşmadan yarar görmeyen sınıfların, batılı burjuva kurumlarını reddetmesi, benimsememesi ile gelişmiştir (1).
Bu durum doğal olarak ortaya bir toplumsal ikilemi çıkartıyordu. Bir tarafta «aydınlanmış», Tanzimat döneminden beri yeni bir yönetim anlayışı ile devlete el koymuş asker-sivil bürokratlar, öbür yanda ise ihtisaslaşma, işbölümü ve farklılaşma yokluğu nedeni ile büyük ölçüde geleneksel bir kapalı tarım yapısı içinde hapsolmuş, statik bir toplumun kaderci düşün yapısını paylaşan halk yığınları vardı.
(1) F. R. Atay, Çankaya: Atatürk Devri Hatıraları, İstanbul. Dünya Yayınları 1960, S. 555.

Gerçi Osmanlı ekonomik düzeni 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında belirli bir kapitalistleşme sürecine tanık olmuştu. Ama ortaya çıkan sınırlı bir «girişimcilik» hareketi Kemalist Devrime henüz «sahip» çıkacak bir güçte değildi. Ama gerçek şuydu ki Kemalist Devrimi kendilerine özgü bir anlayışla gerçekleştiren sivil-asker bürokratlar kurdukları Cumhuriyet düzeni ile bu sınırlı «girişimci» sınıfın palazlanmasına yol açacaklar ve bu nedenle de Kemalist Devrimi bir ölçüde «Burjuva» devrimi saymak müm-kün olacaktı. Bu gelişimi daha iyi saptayabilmek için Cum-huriyetin devir aldığı Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısına bakmakta yarar vardır.
Soru 31 : Cumhuriyet'in ilanından hemen önce Türk toplumunun kırsal yapısı nasıldı?
Anadolu topraklarında köylü büyük bir yoksulluk içindeydi ve kapitalist tarım üretiminin 19. yüzyıl içinde kendini giderek geliştirmesi sonucu tarım alanlarında belirli bir sınıfsal kutuplaşma da doğmuştu. Kapitalist tarımın gelişmiş olduğu yörelerde 1913 yılında saptanmış verilere göre çiftçi aileleri toplamının %5'i, ekilebilen toplam arazinin %55'ini elinde bulundururken ailelerin %87'si toplam toprakların %35'ine sahipti (2). Köy toplulukları bu tür bir dağılım sonucu kapalı ve kendine yetmeye çalışan, pazar için üretim yapmayan, dış dünya ile ilişkisi olmayan küçük birimler halinde yaşamakta idiler. Bu durumda devletle ilişkisi askerlik ve vergi dışında tamamen kesintili olan Türk köylüsü sosyal ve ekonomik güvencesini toprak ağasından sağlama durumuna düşüyor, böylece gecikmiş bir feodalitenin kıskacına takılıyordu.
(2) Türkiye'de Ekonomik ve Tarımsal Gelişmenin 50. Yılı. Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 24.

Özellikle serbest ticaret sözleşmelerinden sonra yine özellikle emperyalist batı için üretim yapan kapitalist tarım kesiminde ise pamuk, tütün, incir, üzüm, afyon, yapağı gibi mallarda fiyatları dış tüccar dikte edebildiğinden ayarlanan fiyat mekanizmasından yine tarım alanlarında çalışan köylüler sömürülmektedir. Kazananlar ise kapitalist üretim yapan toprak sahibi ve onun ürününe aracı olan levanten tüccardır.
Soru 32 : Cumhuriyetin ilanından hemen önce Tür-kiye'nin sanayi yapısı nasıldı?
Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımına göre İstanbul, İzmir, Bursa şehirleri ile Manisa, Bandırma ve Uşak kasabalarında 1913 yılında 252 sanayi kuruluşu vardır. 1915 yılında ise bu kuruluşların sayısı %4.7 oranında artarak ancak 264'e çıkabilmiştir. I. Dünya Savaşı nedeniyle daha sonra bu

kuruluşların %31'i kapanmış ve çalıştırdıkları işçi sayısı 16975 kişiden 14060 kişiye düşmüştür. Sanayiin niteliğine baktığımızda da bu kuruluşların %27.7'sinin gıda, %27.7'sinin dokuma ve %19.6'sinin da kırtasiye alanlarında üretim yaptıkları görülür (3). Hafif sanayi alanına giren ve toplam sanayiin %75'ini oluşturan bu işyerlerinde ise toplam çalışanların %84'ü istihdam edilmektedir. Böylece hafif sanayiin bir bölümünün ilkel bir biçimde zar zor çalıştığı, temel sanayiin de hiç kurulmamış olduğu rahatlıkla söylenebilir (4).
(3) Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiği, Ankara Üniversitesi, SBF Yayını, Ankara 1970, s. 2, 3, 4, 209.
(4) N. Dinçer, T. Çavdar, İ. Börtücene, Türk Bürokrasisinin Ekonomik Toplumsal Yapı İçindeki Yeri ve Rolü, Basılmamış İnceleme. Ankara, s. 102.

Öte yandan Osmanlı borçları ile ilgili olarak kurulan Düyun-u Umumiye idaresinin faaliyetleri, Türk tarım, sanayi ve büyük kent belediye hizmetlerinin üretimlerini tamamen sömürmekte idi. Bu insafsız borç ödeme sistemi ve ticaret alanlarında yabancılara tanınmış büyük olanaklar sonucu (5) dış ticaret açığı ve yine borçlanmalar artmakta, ekonomi bir kısır döngü içinde bocalamaktaydı.
1 Mart 1922 de TBMM'de yaptığı bir konuşma ile Mustafa Kemal bu durumu şöyle anlatmaktaydı:
«Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadımızı, bir de iktisadi kapitülasyon zincirine bağladı. Teşkilat ve ferdi kıymet nokta-i nazarından, iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de fazla olarak imtiyazlı mevkide bulunuyordu. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şeriat tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuabat-ı iktisadiyemize bu sayede hakim-i mutlak olmuşlardı.
Efendiler, bize karşı yapılan rekabet, hakikaten çok gayri meşru, hakikaten çok kahredici idi.
Rakiplerimiz, bu suretle, inkişafa müsait sanayiimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de rahnedar ettiler. İktisadi ve mali inkişaf ve tekamülümüzün önüne geçtiler.» (6)
Bu nedenle İzmir ve İstanbul gibi kentlerde batı em-peryalizmi ile çıkar birliği yapmış bir küçük zümre dışında Türk toplumunda girişimci sayılabilecek bir sınıf bulunmamaktadır. Bunun nedeni ve hatta sonucu olarak Cumhuriyet Türkiyesinin başlangıcında da sanayileşme ağır ve cılız bir gelişme süreci içinde olmuştur.
(5) A. N. Yücekök, «19. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşmeleri», SBP
Dergisi, Cilt 23, No. 1, s. 381-426.
(6) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1945, s. 219.

Soru 33 : Güçsüz sanayi ve girişimci sınıfın cılızlığı Türk toplumunda hangi sınıfın gücünü artırdı?
1927 endüstri sayımına göre, Türkiye'de 65.245 endüstriyel iş yeri vardır; iş yerlerinin %8.9'u 5 işçiden fazla çalıştıran iş yerlerinden meydana gelmekte; 100 işçiden fazla çalıştıran iş yerleri toplam sayısının %0.2'sini meydana getirmektedir; 65.245 iş yerinin ancak %4'ünde motor gücü kullanılmaktadır (7).
Girişimci sınıfın cılızlığı, toplumda sivil-asker bürokratların gücünü arttıran büyük bir etken oldu. Çünkü girişimci sınıfın Batılı toplumlarda büyük ölçüde üstlendiği bir takım görevleri de bürokratlar yapmaya başladılar. Gene! yönetim dışında, tarımsal ve endüstriyel üretimi ve girişimcileri örgütlediler, alt yapı tesisleri kurma işlevini yükümlendiler.
Kurtuluş Savaşı bittiğinde de bürokratlar hem savaşı yapan güç hem de savaş sonrası ortama tek parti aracılığı ile el koyan güç olarak belirdiler. Toplumda başka yaygın ve prestijli iş alanı olmadığı için eğitilmiş, laik düşünceli kişiler için istihdam edilecek cazip işler devlet ka-pısındaydı (8).
Soru 34 : Cumhuriyet'in ilanından hemen önce Tür-kiye'de işçi kesiminin durumu nasıldı?
Kırsal kesimin geleneksel kalıplar içerisinde ezilmesi sonucu kentlerde tarım artık değerine dayalı geniş bir ticaret ve sanayi burjuvazisi doğmadı. Ancak Osmanlı son dönemlerinde bazı yerlerde gelişen tarım kapitalizmi dışarıya bağımlı bir kapkaççı komprador sınıfını büyük kentlere serpiştirmişti. Bunun sonucu olarak da işçi sınıfı çok cılız ve güçsüz kaldı.
(7) Z. Y. Hershlog, Turkey, An Economy in Transition, The Hagne:

Utigenerij van Kontenn, n.V., 1958, s. 64. (8) G. Şaylan, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji,
TODAİ Yayınları No. 140, Ankara, 1970, s. 75.

Sanayi çok sınırlı ve genellikle, dokuma, gıda, kibrit gibi dallarda olduğu için çalışanların zaten çok önemli bir kısmı kadınlar ve küçük çocuklar idi (9). Madenlerde, devlet fabrikalarında ve savunma dalları ile ilgili fabrikalarda çalışanlarla beraber ücretli işçi sayısı yine de önemli bir sayıya ulaşamamaktaydı (10). Örgütlenme özgürlüğü olmayan bu kesimin ücretleri de çok düşük düzeyde idi. 1909' da sınırlı bir sendikalaşma hakkı işçi kesimine biraz hareketlilik sağlamakla birlikte kamu sektörüne ve özel sektörün de kamu gereksinimlerini karşılayan kesimlerine tanınmayan bu hak zaten cılız olan işçi kesimini büsbütün güçsüzleştirdi ve bu yüzden işçi sınıfının siyasal etkenliği oluşmadı. Bu, Osmanlı toplum yapısından Türkiye Cumhuriyet toplumuna bir işçi sınıfının devredilmediği anlamına gelir (11).
Soru 35 : Cumhuriyetin ilanından hemen önceki Türkiye'nin bu genel ekonomik ve yapısal görünümü sonucu asker-sivil bürokratlar ve girişimci sınıflar için özet olarak ne diyebiliriz?
Bu sonuçlardan nedene doğru gidersek toplumda sağlam, yaygın bir burjuva sınıfının olamayacağını ifade etmeliyiz. «Acaba Türk burjuvazisi nerede?» diye soran Fa-lih Rıfkı Atay, «Cuma günleri Türk bayrağını yalnız daire direklerinde görüyoruz. Yontma taştan, yahut betondan bütün bankalar, ticarethaneler, atölyeler binbir çeşit bay-
(9) B. Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, 1961, s. 469. (10) O. Sencer, Türkiye'de İşçi Sınıfı, Habora Kitabevi. 1969, s. 165. (11) N. Dinçer, Op. Cit., s. 106.

raklarını Pazar günleri çekiyor ve içlerinde hiçbir Türk bayrağı yoktur.» demektedir (12).
Özellikle İttihatçıların ulusal bir endüstri yaratma çabaları gerçekleşmemiş ama bu yolda sağlanan kolaylıklar çok sınırlı bir yerli ticaret burjuvazisini birazcık harekete geçirebilmiştir. 1918'de Türkiye'de, 95'i İstanbul'da olmak üzere, sadece 139 anonim şirket kurulmuş bulunmaktaydı (13).
Özet olarak söylersek, Osmanlı düzeni Cumhuriyet düzenine miras olarak genellikle yoksulluk ve sömürü bırakıyor, bu toplumsal mirasta ise en güçlü yeri, toplumda başka güçlü sınıflar oluşmamış olduğu için, asker-sivil bürokratlar alıyorlardı.
Soru 36 : Cumhuriyetin ilanından sonra yerleşen siyasal iktidarın toplumsal tabanı nedir?
1923'ten 1950'ye kadar uzanan bir dönemde Türk siyasal yapısına egemen olan güç, Cumhuriyet Halk Partisi ve bu partinin toplumsal tabanını oluşturan ve ideolojisini saptayan asker-sivil bürokratlar elitidir. Cumhuriyet'ten kısa bir süre sonra ekonomik gelişme yokluğu nedeniyle sınıfsal yapıyı boş bulmuş bu elitin kazandığı büyük prestij ve sağladığı büyük siyasal etkinlik, zaten batılılaşmadan hiçbir yarar görmeyen, gelişen kapitalist ilişkiler içinde de büsbütün sömürülen halk yığınlarını rahatsız etmeye başlamış, bürokratlar, halka tepeden bakan, ezen «ceber-rut» devletin simgesi olmuşlardır.
Bu bürokrat elitin (seçkinler) gücünü göstermek açısından baktığımızda siyasal sistemin egemen unsuru CHP'nin lider kadrolarının, büyük çoğunlukla, bürokratlardan oluştuğunu görmekteyiz. Tek parti döneminin bütün
(12) F.R. Atay, Eski Saat, İstanbul, 1933. s. 95.
(13) D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni - Dün, Bugün, Yarın, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s. 130.

TBMM dönemlerinde bu gerçek çok açık biçimde ortaya çıkmaktadır.
Parlamentodaki lider kadronun II. Mecliste %66, III. Mecliste %61, IV. Mecliste %60. V. Mecliste %65, VI. Mecliste %61, ve VII. Mecliste %50 oranlarında bürokratlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Parlamentoda mülkiyet sahibi sınıflar (tüccar, ziraatçı, bankacı vb. gibi), aynı yıllar arasında, %14 en az ve %22 en çok oranında temsil edilmişlerdi (14).
Sivil-asker bürokratların toplumda ve toplumda iktidar sahibi tek siyasal örgüt CHP içerisinde bu etkin durumlarının anlamı CHP'nin ve onun lider kadrosunun gücü incelendikten sonra büsbütün ortaya çıkacaktır.
Soru 37 : İktidarı yönlendiren sivil-asker bürokratlar için tek partili bir Cumhuriyet fikri niçin ağır basıyordu?
Siyasal üst yapı olarak tek partili düzene yönelişin ana nedeni, toplumsal yapının sosyo-ekonomik gelişme cılızlığından ötürü tekdüze olmasından ve çoğulcu olmamasından kaynaklanıyordu. Gerçi

Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı her zaman bir muhalefet olmuştur ama bu muhalefetin gücü M. Kemal'e rağmen bir siyasal hareketi başarıya ulaştıracak düzeyde değildir. Ekonomik çıkar farklılaşmalarının cılızlığı sonucu Genç Türkiye Cumhuriyeti toplumunda asker-sivil bürokratlara kafa tutacak hiçbir ciddi sınıfsal hareket yoktur. Bu nedenle bürokratik elit cumhuriyet sürecini kendi ideolojisine uygun biçimde dokuyabilmek için örgütünü kurmuş ve onun kanalıyla iktidara tek başına el koymuştur. Yalnız tek başına derken fazla katı olmamak gerekir. Çünkü iktidarla iyi ilişkiler içinde olmayı ekonomik çıkarları yönünden gerekli bulan

(14) F. Frey, The Turkish Political Elite, Cambridge M.I.T. Press, 1965, S. 181.

taşradaki eşraf, toprak ağası ve bir kısım tarım burjuvazisi ile kentlerde sınırlı biçimde gelişmiş bir kısım ticaret burjuvazisi de CHP içinde egemen unsur olan bürokratlarla iktidar ittifakı yapmışlardır.

Soru 38 : Tek partili düzeni özendiren başka nedenler var mıydı?

Tek partili düzene gidişin ikinci önemli nedeni de, Birinci TBMM'nin sonlarında uygulanan ve Müdafaa-i Hukuk grubuna dayanarak sürdürülen yönetimin, daha az baş ağ-rıtıcı, daha etkin ve daha süratli olmasıdır. Cumhuriyet döneminde Türk Devrim hareketinin hızla tamamlayacağı atılımlar olacaktır, bu nedenle de tartışma ve kısır çekişmelerle kaybedilecek zaman yoktur. «Türkiye'de tek parti sistemi, ilk yasama meclisinin, tartışmadan ötede olumlu bir icraatta bulunmamasının sonucudur. Halk kitlelerinin uyuşukluğu da ancak bir doktrin empoze edilmesi ve kaderciliği yenecek uygulamalara girilmesi ile ortadan kaldırılabilirdi» (15).

Üçüncü bir neden: Toplumda Cumhuriyet'in kurulmasına karşı oluşan tepkilerin örgütlenmesi, zaten Cumhuriyet'in siyasal yapısı için tehlikeli olurdu. Hem Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka'da, hem de Atatürk'ün rızası ile ve belli bir siyasi misyonu sürdürmek için kurulan Serbest Fırka'da da ipler hemen Atatürk ve rejim düşmanlarının eline geçmişti. Bu nedenle Cumhuriyet'in egemen siyasal elitinin görüşü, demokrasiyi ayakta tutacak güçte sosyal sınıflar ve kurumlar oluşana dek Cumhuriyetin gelişme sürecini ona en saygılı ve sadık bir tek kurumla yürütmek oluyordu.

(15) D.E. Webster, «State Control of Social Change in Republican Turkey», American Sociological Review, April 1939, s. 249.

Soru 39 : Cumhuriyet'in tek partili dönemine geçişte bu üç neden haklı çıkmış mıdır?

Gerçekten de Cumhuriyet'in tek partili dönemini in-celediğimizde bu üç nedeni de görüyoruz: 1924 yılında ortaya kendiliğinden çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, zamanla, Cumhuriyet'e karşı olan kimselerce benimsenmiş, aynı zamanda da M. Kemal ve arkadaşlarına karşı siyasi hasım durumundaki eski İttihatçıların da entrikalarına alet olmuştu (16). Yani hem radikal değişimler, hem de M. Kemal'in siyasal başarıları iki yönlü muhalefeti tek gayede birleştirmişti (17). Bu partinin önderleri arasında M. Kemal'in eski yakın silâh arkadaşları bile vardı, ama sürdürülen muhalefet şimdilik ılımlı idi. Bu arada «Allahsız» Cumhuriyet hükümetini devirmek için doğuda başlayan Kürt isyanı genç Cumhuriyet'e yönelen büyük bir tehdit oldu. Rejime bağımlı muhalefet kadrolarına yönetimden el çektirildi ve İsmet Paşa, Fethi Bey'in yerine Başbakanlığa getirildi. Ertesi gün, 4 Mart 1925'te, meşhur «Takrir-i Sükun» yasası parlamentodan yıldırım gibi çıkartılıyor ve Cumhuriyet Hükümetine «diktatörce» yetkiler veren iki yıllık bir süre sağlanıyordu. Bu yetkiler, 1927'de yenileniyor ve Mart 1929'a kadar yürürlükte kalıyordu. Bu süre içerisinde, 3 Haziran 1925'te, Terakkiperver Parti kapatıldı, Kürt isyanı bastırıldı ve sorumluları şiddetle cezalandırıldı. Ankara'da, Doğu'da ve Atatürk'e 1926 suikast girişiminden sonra İzmir'de kurulan İstiklâl Mahkemeleri, yaygın ve süratli ölüm infazları ile dehşet saldılar.

1927 yılına gelindiğinde rejime ve M. Kemal'e karşı askeri, dini ya da siyasal, her türlü muhalefet susturulmuştu ve 1927 seçimlerine de CHP dışında katılacak hiçbir siyasal örgüt kalmamıştı. 4 Mart 1929'da «Takrir-i Sükûn» dönemi sona erdi.

(16) M. Goloğlu. Tek Partili Cumhuriyet, 1931-38, Ankara 1974, s. 3. (17) Lewis. Op. Cit., s. 260.

Soru 40 : Tek partili düzene geçmeden önceki son çoğulcu girişim nedir?

Takrir-i Sükûn döneminin sona ermesinden bir süre sonra ılımlı bir siyasal ortam içerisinde, özellikle yeni yayına başlayan «Yarın»

gazetesi çevresinde, hedef olarak M. Kemal'i değil fakat İsmet Paşa ve kabine arkadaşlarını alan bir ılımlı muhalefet hareketi başladı. Bu hareket «sadık» yani rejime «inançlı» bir muhalefet partisinin yeniden kurulmasını gündeme getirdi. Fethi Bey, Paris Büyük Elçi-liği'nden yeni dönmüştü ve yazdığı bir mektupla hükümetin parasal ve ekonomik konulardaki başarısızlığından, parlamentoda fikir özgürlüğünün olmayışından ve hükümetin sorumsuzluğundan yakındı. M. Kemal, fikir özgür-lüğüne olan saygısını belirten olumlu bir cevap yazdı. Birkaç gün sonra Fethi Bey tarafından Serbest Cumhuriyetçi Fırka 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da kuruldu.
Soru 41 : Serbest Fırka'nın kuruluş ve kapanış ne-denleri nelerdir?
Serbest Fırka'nın kurulmasını çeşitli nedenlere bağlayanlar vardır. Bazıları, M. Kemal'in gerçekten çok partili bir demokrasiye geçişi istediğini ve Serbest Fırka'nın bu alanda öncülük etmesini öngördüğü için kurulmasına izin verdiğini öne sürerler. Bazıları ise, ekonomik baskı ve sıkıntıların yarattığı gergin ortamın tansiyonunu düşürebilmek için güdümlü bir kuruluş olarak yarattığını düşünürler. M. Kemal'le İsmet Paşa'nın arasının açık olduğunu, bu nedenle, M. Kemal'in, İsmet Paşa ve CHP'ye karşı denge sağlayacak bir çıkış aradığını öne sürenler de vardır (18).
(18) İbid., s. 275.

Bunlardan hangisi neden olursa olsun, Serbest Fırka macerası, toplumda birikmiş kinleri ve tepkileri bir anda ve çığ gibi hem rejime, hem CHP'ye, hem de Cumhuriyetin egemen sınıfı asker-sivil bürokratlara yönelten bir araç oldu. Rejim tarafından 17 Kasım 1930'da kapatıldığında Türkiye artık hiçbir ikinci siyasi partiyi 1945 yılına kadar siyasal ve toplumsal yaşamında görmeyecekti.
Soru 42 : «Güdümlü» çok partili Cumhuriyetten «tek partili» Cumhuriyete geçiş nasıl oldu?
Güdümlü muhalefet yoluyla denenen «çok partili cum-huriyet» deneyimi başarısızlıkla sona erince uzun süreli bir «Tek parti» dönemine geçiş düşünülmeye başlandı. 1930'a kadar zaten fiilen iktidarda bir «tek parti» olmuştu ve 1945 yılına kadar da bu durum artık resmi ideoloji olarak devam edecekti.
Gerçekten de CHP, Batıdaki çok partili düzenlerin bütün görev ve işlevlerini yükümlenecek, ayrım gözetmeden tüm toplumu kendi çatısı altında toplayacak, herkesin mutlu, uygar olması ve eşit olarak kalkınması için maddi ve manevi ne gerekiyorsa onu üstlenecekti. Ama ondan önce yapılacak şey, Serbest Fırka artıklarının temizlenmesiydi (19). Serbest Fırka 1930 Belediye seçimlerine katılmış olduğu için bazı Belediye başkanlıklarında eski Serbest Fırkalılar bulunmakta idi. Mahalli yönetimde de olsa CHP ideolojisine ters düşen kişilerin işbaşında kalmaları sakıncalı olurdu.
Burada bu tasfiye işleminin nasıl yapıldığına çarpıcı bir örnek olarak M. Goloğlu'nun, M. Kemal ve Serbest Fırkacı Samsun Belediye Başkanının Samsun'daki bir ziyafetteki karşılaşmalarını nakledişini görelim: «Gazi her yerde yaptığı gibi, Serbest Parti'nin nasıl kurulup niçin kapatıldığını anlatmış, sonra tekrar Belediye Başkanına dönerek Partisinin feshedilmiş olmasına göre belediye başkanlığında kalmasının doğru olup olmadığını sormuştu.
(19) M. Goloğlu, Op. Cit., S. 4.

Ziyafet sofrasında derin bir sessizlik ve de korku vardı. Genellikle herkes Samsunlu Ahmet Bey'in 'Başüstüne Paşam' deyip hemen Belediye Başkanlığından istifa edeceğini bekliyor ve ancak böylelikle büyük bir olayın atlatılacağını sanıyordu. Fakat durum hiç de böyle gelişmedi. Kendi halindeki Ahmet Bey, hiç istifini bozmadan ve tam bir soğukkanlılıkla; feshedilmiş bir partinin namzedi olmakla beraber, halkın güven oyu ile Belediye Başkanlığına geldiğini, kendiliğinden istifası halinde bu güvenliği kötüye kullanmış olacağını, bunu da yapamayacağını, bu nedenle istifa edemeyeceğini, fakat Paşa'nın gücünün büyük olduğunu, bir Danıştay kararı ile seçimi bozdurabileceğini söylemişti. Herkes şaşkınlıktan ve korkudan ne yapacağını bilemezken Gazi, belediye başkanının doğru söylediğini belirtmiş ve konuyu o noktada bırakarak yiyip içmesine devam etmişti. Denilen gibi de olmuş, Danıştay kararı ile Serbest Parti'nin kazandığı belediye seçimleri bozdurulmuş, Serbest Partili artıklar görevlerinden alınmış ve Tek Partili Cumhuriyet düzenine doğru başarılı bir adım daha atılmıştı» (20).
Soru 43 : Atatürk'e göre rejimin tek partisinin nite-telikleri neler olmalıydı?
M. Kemal, 27.1.1931 günü, İzmir Halk Partisi kongresinde, tek partinin niteliklerini şöyle anlatıyordu: «Partimiz, öteki ülkelerde olduğu gibi,

herhangi bir siyasi parti olarak düşünülmemelidir. Bilirsiniz ki siyasi partiler, sınırlı amaçlarla kurulurlar. Oysaki bizim partimiz böyle sınırlı bir görüş izleyen bir kuruluş değildir. Tersine her sınıf halkın yararını, eşit olarak ve biri ötekini zarara sokmadan sağlamayı hedef tutan bir kuruluştur. Öteki ülkelerde bu kuruluşun benzerini aramak gerekli değildir. Partimizin uygulamak istediği program, bir bakımdan tamamiyle de-mokratik, halkçı bir program olmakla beraber, ekonomik bakımdan devletçidir. Halkımız da yaradılıştan devletçi olduğu için her ihtiyacını devletten istemekte kendinde hak görüyor.»
(20) İbid., s. 6

M. Kemal'in, 28.2.1931'de de, Konya'da, CHP toplan-tısında yaptığı konuşmada gençlik hakkında söyledikleri, getirilmek istenen «bütüncü» bir toplumsal düzenin habercisidir: «On sekiz ve daha yukarı yaştaki oy sahibi bütün gençleri fiilen üyemiz olarak görmek isteriz. Henüz bu yaşa gelmeyenleri de üye adayı saymak ve onları buna göre hazırlamak gerekir. Partimizin bu yüksek ülküsü ve programının esasları bütün yurttaşlara anlatılmalıdır» (21).
Soru 44 : Atatürk'e göre rejimin tek partisinin ideolojisi ne olmalıydı?
M. Kemal, partisinin ideolojisini şöyle tanımlıyordu: «Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik bu partinin değişmeyen apaçık niteliğidir. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan meydana gelmiş değil ve fakat kişisel ve sosyal hayat için işbölümü bakımından türlü iş kollarına bölünmüş bir topluluk saymak temel ilkelerimizdendir.»
Parti-Devlet özdeşleşmesini öngören bu yaklaşım, Ata-türk'ün Türk ocaklarının kapatılması ile ilgili olarak yaptığı açıklamada tekrar ortaya konulmaktaydı: «Milletlerin tarihinde bazı dönemler vardır ki; belli amaçlara varabilmek için maddi ve manevi tüm güçlerin hepsini bir araya toplamak ve aynı doğrultuya dönmek gerekir. Yakın yıllarda milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme davranışının önemli sonuçlarını almıştır. Memleketin ve devrimin içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı korunması için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi güçlerin bir yerde toplanması gerekir.
(21) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Op. Cit., s. 288.

Kurulduğu günden beri bilim alanında halkçılık ve milliyetçilik inançlarını tam bir inanışla ve bağlılıkla yaymaya çalışan ve bu yolda memnunluk verici hizmetlerde bulunmuş olan Türk Ocaklarının, aynı esasları politika ve uygulama alanında gerçekleştiren Partim ile, tüm anlamiyle tek bir varlık olarak çalışmalarını uygun gördüm. Bu kararım, bu milli örgüt hakkında duyduğum güveni anlatır. Aynı türden olan güçler, ortak amaç yolunda birleşmelidirler.» (22)
Soru 45 : Tek örgütlü siyasal düzene geçişin son ey-lemleri nelerdir?
İstenilen böylesi bir siyasal yapıda devlet-parti bütün-leşmesinin vazgeçilmez yolu, çok örgütlü sosyal düzen an-layışından vazgeçmek olacaktı. Bu nedenle «tek örgütlü düzen»e ulaşmak amacı ile, zaten toplumsal farklılaşma-madan ötürü cılız bir kurumsallaşmanın ancak gerçekleştiği Türk toplumunda, elde olan tek tük kuruluşlar da kapatıldı. İlk olarak 1931 yılı başında Türk Ocakları kapatıldı ve CHP'ye katılmaları kararı alındı.
Sonra sırası ile diğer dernekler ve hatta Mason derneği olan Türk Yükselme Derneği kapatıldılar ya da kendileri kapanma kararı aldılar.
Böylelikle CHP, iki kısa süreli çok partili deneyimin dışında, 1923'ten 1931'e kadar ve özellikle 1931-1945 arasında, 22 yıllık bir dönemin tek ve karşı çıkılmaz yönetimi oldu. Devlet Başkanı, partinin başkanı; İçişleri Bakanı, Parti Genel Sekreteri ve Valiler de Partinin İl Başkanları idiler. 6 oklu ideoloji çevresinde toplumsal sınıf ve çatışma gerçeği reddedilmiş ve yok sayılmıştır. Çatışmanın yasaklandığı, meslek gruplarının dayanışarak ortak mutluluk sağlayacağı böyle bir toplumda (23) devletle partinin özdeşleşmesi, «bütüncülük» açısından, o zamanki Avrupa topluluklarının birtakım tek partili devletleri ile kıyaslana-bilirliğini ortaya koyar.
(22) İbid., S. 288.

Fakat büyük ayrılık, CHP'nin kendi iktidarının barışçı devir ve teslimini kendisinin hazırlamış olmasıdır.
Soru 46 : Siyasal yaşamın tek kaynağı olarak Parti' nin siyasal kadroları nasıl saptanmaktaydı?
Ulusal mücadeleye karşı olmamış olan ve «olumsuz bir siyasal psikolojiye» sahip bulunmayan her 18 yaşından büyük, kötü şöhretli olmayan Türk'e Partinin kapıları açıktı (24).

Ama seçimlerde adaylık konusunda kişinin yalnızca siyasal görüşünün olumlu olması yetmiyordu. Çünkü seçimleri yönetme ve adayları saptama, partinin «Umumi Riyaset Divanının» işiydi. Bu divan Genel Başkandan, onun seçtiği bir Genel Başkan Yardımcısından ve yine Genel Başkanın, Partinin Merkez Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçtiği bir Genel Sekreterden oluşmaktadır (25), Ve bundan da anlaşılacağı üzere seçimlerin kimler tarafından kazanılması gerektiğine kararın tek kaynağı Partinin Genel Başkanı, yani M. Kemal'dir.
Seçilecek adaylar listesi Genel Başkan tarafından açık-lanmakta ve özellikle 1927 yılında olduğu gibi tüm seçmenlere, Genel Başkan tarafından, gelecek yasama döneminde bu listedeki arkadaşlarla çalışmak istediğini bildiren bir açıklama yapılmaktadır (26).
CHP'nin bütün tek parti devri boyunca bu uygulama geçerliliğini korumuş ve Partinin Genel Başkanları parlamentoya kimlerin gireceği konusunda tek yetkili olmuşlardır.
(23) Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1931, s. 137-139. (24) Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1927, Madde 8, s. 6. (25) İbid., Madde 21 ve 23, s. 12-13. (26) F. Frey, Op. Cit., s. 432.

IV. Bölüm

TEK PARTİLİ DÖNEMDE SOSYAL VE EKONOMİK GELİŞME

Soru 47 : İzmir İktisat Kongresi'nin ana hedefleri nelerdir?
Tek partili dönem süresince ağırlık kazanan sosyal ve ekonomik gelişme eğiliminin ilk önemli başlangıcı, tek partili dönemin başlatılmasından çok önce, 17 Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'dir. İzmir İktisat Kongresi'nin ana amacı, «milli» bir «girişimci» sınıf yaratmaktır (1). Bu amaçla koruyucu gümrük tarifeleri, özel girişime kolay ve ucuz krediler sağlanması ve özellikle o güne kadar yetersiz olan sermayenin teşviki ana hedeflerdi. Ulusal bağımsızlık, ekonomik bağımsızlık olmadan gerçekleşemezdi. Kapitülasyonlar ve ekonomik bağımlılık, özgür ve büyüyen bir ulusal ekonomi ile silinmeliydi. Bu amaç uğruna da bütün ulus el ele çalışmak zorundaydı. Türk halkı çatışan çı-karlara sahip sınıflara bölünmemişti. Tam tersine varlıkları ve uğraş sahaları ile karşılıklı olarak çıkar ortaklığı içindeydiler. Birbirlerine hayati gereksinimleri vardı.
Kongre, son toplantısında, «Misak-ı iktisadi» görüşünü onayladı. M. Kemal'in açış konuşmasında karşı çıktığı ça-tışan sosyal sınıflar ideolojisi Kongrenin nasıl sonuçlanacağının ön habercisi olmuştu. Böylece sosyal ve ekonomik
(1) A. G. Ökçün (der.) Türkiye İktisat Kongresi: 1923, İzmir, (Haber-ler, Belgeler, Yorumlar), SBF Yayınları: 262, Ankara. 1968.

uyum içinde, devlet eliyle özel girişimci yaratılması Kemalist düzen için ekonomik bir kural oluyordu (2).
Soru 48 : Özel girişimciliğe yardımcı olmak üzere ilk olarak neler yapıldı?
İlk olarak sermaye konusunda özel girişime yardımcı olabilmesi amacıyla İş Bankası kuruldu. Sanayi yatırımları, ihracat ve kredi

sağlama konularında görevler yükümlenmiş olan İş Bankası'nın 1924 yılındaki 1.000.000 TL. olan nominal sermayesi 1927'de 4.000.000 TL.'ye yükselmiş. 1925'te 8.061.377 TL. olan tasarruf birikimi ise 1929 yılında 43.839.567 TLye yükselmiştir (3). Bazı devlet işletmelerini özel girişime devretme görevini yürütmek üzere «Sanayi ve Maadin Bankası» kurulmuş ve yine «girişimci» bir sınıfın hızlı bir biçimde gelişebilmesi için 1927'de «Teş-vik-i Sanayi» kanunu çıkarılmıştır (4).
Soru 49 : Devlet eliyle özel girişimci yaratma çabaları tek parti döneminde neden çıkmaza girdi?
1929'un ekim ayında New York Borsasında patlayan büyük kriz kapitalist dünyayı büyük bir felakete sürüklemiş, birçok ülke gibi Türkiye de bu buhrandan ciddi biçimde etkilenmişti. Özel girişime ve onu yaratmak isteyen atılımlara büyük darbe indiren bu kriz, dünyadaki üretim fazlasının fiyatları korkunç bir biçimde düşürmesi sonucu başlamış ve Türkiye'deki tarım ürünü fiyatlarını da olağanüstü bir biçimde etkilemişti. Bu koşullar altında özel girişimciliğin yürütülmesinin kolay olmadığını gören rejim, ister istemez «devletçiliğe» kaymıştı.
(2) B. Lewis, Op. Cit., s. 460.
(3) Z. Y. Hershlag, Op. Cit., s. 67.
(4) G. Şaylan, Op. Cit., s. 79.

1931'de devletçilik, parti ve devlet politikasının ana programlarından biri haline geliyor ve bazı Avrupa devletlerinde ekonomik ve siyasal liberalizmin tasfiyesi ve diktatörlüklerin gelişmesi, Türk Devletine de yeni ekonomik sorumlulukları ile birlikte «bütüncü» yeni siyasal güçler de kazandırıyordu. Zaten Türkiye'de devletin dizginleri ele alması kolay ve alışılmış bir olaydı. Yüzyıllardan beri Türk toplumunda yöneten ve yönetilen açısından geleneksel olan bu durum hiç yadır-ganmayacaktı. Tek partili rejim zaten otoriter, pederşahi ve bürokratiktir ve ekonomik hayatın denetimi ve yönlendirilmesi yetkileri yönetici elit olan asker-sivil bürokrat-larca hiç de yadırganmamış ve bunu zaten varolan sonsuz yetki ve iktidarlarının tabii bir genişlemesi olarak görmüşlerdir.
«Eğer ekonomik kalkınma gerekli ise onu da diğer her alanda, ulusun çıkarları için görev almış olanlar başarı ile yürütebilecek ehliyete sahiptirler.» (5) görüşü egemen sınıf asker-sivil bürokratların bu alandaki temel felsefesi olmuştu.
Soru 50 : Bu dönemde «Devletçilik» nasıl bir nitelik kazandı?
Fakat Devletçilik bu görüşle sınırlı kalmadı; Devletin, öncü ve yönetici olarak, özel girişimin kuşkulu ya da etkisiz olduğu sanayi alanlarına girmesi anlamına dönüştü, Yani devletçilik, özel girişimi sınırlayan bir ideoloji olarak değil, fakat kriz nedeni ile ekonomiyi yürütmenin pratik bir çaresi olarak belirlendi. Girişimcilik yine desteklendi fakat «devletin, özel kişiler veya şirketler eliyle yürütülmesi mümkün olmayan işlere gireceği» açıkça belirtildi (6).
Fakat sonuç olarak «devletçilik», Türk toplumuna
(5) B.Lewis, Op. Cit., s. 464.
(6) Ülkü Mecmuası, Cilt 1, sayı 10, Birinci Teşrin, 1933, s. 227.

önemli katkılar sağladı. 1934-1939 arası uygulanan Birinci Beş Yıllık Plan, demir-çelik, şişe, cam, kâğıt, kimya, şeker sanayii kollarında büyük atılımlar kaydetti. Zaten Cum-huriyet'in ilk on yılında demiryolları, tütün, kibrit ve alkol tekelleri konularında büyük hamleler yapılmıştı. Türkiye' nin sanayi üretimi 1927'de dünya toplamının %0.14'ü iken 1939'da dünya toplamının %0.23'üne çıktı. Bu dönemde yalnızca Sovyetler Birliği ve Japonya bu sanayileşme hızını aşabilmiş ülkeler durumundaydılar (7).
Yine de zamanın başbakanı, planı parlamentoya sun-duğunda, «... planın özel girişim ve sermayeye büyük teşvikler sağladığını ve CHP'nin özel girişimi ekonominin temeli olarak gördüğünü» belirtmektedir (8).
Soru 51 : Devletçilik uygulaması sonucu bir girişimci sınıf yaratılabilmiş midir?
«Devletçilik» uygulaması sonucu gerçekten de bir sermaye ve girişimci sınıfı yaratılabilmiştir. Fazla hızlı bir tempoda olmasa da böyle bir sınıf, iş adamları, menejerler ve teknokratlar yavaş yavaş Türk toplum yapısında yerlerini almaya başlamışlardır. Bu, bir anlamda, asker-sivil bürokrat elitine karşı ekonomik gelişmeyle birlikte filizlenmeye başlayan yeni bir toplumsal ve siyasal elittir.
Savaş yıllarında hızlanan «girişimci» gelişimi, savaştan sonra yeni bir siyasal ortamın oluşmasına neden oldu. 1930'lardan beri sürdürülen güçlü bir ekonomik sınıf yaratma çabaları sonuç verdikçe, gelişen bu

sınıf devletçiliğin her türlü etkisinden ve sınırlamasından bağımsız olarak hareket etme gereksinimini duymaya başladı. Devlet eliyle ve desteğiyle güçlenme ve büyüme düzeyini aştığını gören bu yeni sınıf, liberal bir ekonomide her türlü engelden uzak artık kendi girişimciliğini kendisi planlamak

(7) Z. Y. Hershlag, Op. Cit., s. 332. (8) G. Şaylan, Op. Cit., s. 79.

ve yönetmek istiyordu. Bu alanlarda artık bürokrasiden komut almayacak, tersine, ona komut verecekti. Bunun ise bir iktidar değişimi gerektirdiğine hiçbir kuşku yoktu.

Kasım 1948'de İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi'nde, devletin ekonomik öncülüğünün bittiği, artık devlete ait işlerin yalnızca eğitim, haberleşme ve ulusal savunma gibi görevler olduğu kararlaştırılmıştı. Ekonominin ise artık özel kişilerle yürütülmesi gerektiği vurgulanıyordu.

1923'de İzmir İktisat Kongresi'nde «girişimci sınıfın» nasıl gelişeceği modelini kararlaştıran bürokrasi, 1948 İstanbul İktisat Kongresi'nde, hem sosyal, hem siyasal, hem de ekonomik alandan tamamen tasfiye edilmesi kararlaştırılmış bir sınıftı artık.

Soru 52 : «Kapital», savaş yıllarında, Türk toplumunda hangi nedenlerle özel ellerde toplanmasını hızlandırdı?

Bütün bir İkinci Dünya Savaşı süresince kapital, Türk toplumunda hızla özel ellerde toplanmaya başladı. Kas m 1943'te çıkarılan «Varlık Vergisi», kökü Osmanlı bozuk düzenine dayananlar da dahil olmak üzere azınlık ve yabancı kökenli birçok girişimci ve tüccarı ve onların firmalarını iflâs ettirdi. Salınan akıl dışı vergileri ödeyemeyenler, genellikle Rum, Musevi ve Ermeni iş adamları, ya Erzurum -Aşkale'ye angarya yol yapımına sevkedildiler ya da iş yerleri çok ucuz fiyatla Türklerin eline geçti (9). Bu, bir anlamda, ırkçı bir politika idi ve o sıralarda Almanya'da yürütülen antisemitik uygulamanın Türkiye'ye bir ölçüde yansıması idi. İstanbul'da yayınlanan Alman yanlısı bazı gazeteler bu konuda en büyük desteği sağlıyor, azınlık girişimcilerinden «yabancı kan» ve «yalnızca adları Türk» diye söz ediyorlardı (10). Fakat Nazi Almanyası'nın

(9) B. Lewis, Op. Cit., S. 202. (10) İbid., s. 493.

çökmeye başlaması ile «Varlık Vergisi» uygulaması gevşetildi. Savaşı Batı'nın kazanacağı anlaşılınca da, Müttefiklerin İtalya'da Monte Cassino'yu ele geçirdikleri günlerde, Varlık Vergisi tamamen kaldırıldı ve borçlar affedildi. Ama vergi, gayri müslim servette tahribatını yapmıştı; büyük bir kapital, el değiştirerek Türk iş adamlarının eline geçmişti.

Savaş yıllarında artan tarım fiyatları da kapitalin özel ellerde birikmesine büyük ölçüde yardımcı oldu. Savaş, tüketimi arttırmış, dünya tarım üretimi ise düşmüştü. İhracat olanakları ve savaş yıllarında iç piyasada sürdürülen vurgunlar ve karaborsa oyunları, büyük savaş zenginleri oluşturmuş, kapital yavaş da olsa ticaretten sanayie doğru kaymaya başlamıştı. II. Dünya Savaşına kadar toplam sanayi içinde kamu kesiminin payı artmış olmasına karşın bu eğilim daha sonra tersine dönmüş ve 1939'da kamu'nun %25.7 olan katkısı savaş yıllarında %24'e düşmüş, öze! fabrikaların katkısı ise %34'ten %43'e yükselmiştir. Kamunun küçük meta üretimi ise %40'tan %32'ye düşmüştür (11). 1923'lerde 20.000-30.000 arasında bulunan sanayi işçi sayısı, 1948'de yalnızca büyük fabrikalarda 301.299 işçiye yükselmiş, 1953'te ise 801.858 işçiye ulaşmıştır. Sanayide ve genellikle özel sektördeki bu büyüme ve büyük meta üretiminin artış göstermesi, Türk tarımını da etkiledi. Sanayi tarım ürünlerini işlemeye başlayınca tarımda «tek ürün» den «çok ürün»e geçildi. Başta Çukurova olmak üzere birçok bölgede pamuk («beyaz altın») patlaması gerçekleşti. Tarımsal yapı farklılaştı ve kapalı pazar birimleri, hızla, açık pazar için kapitalist üretim yapan tarım merkezlerine dönüştüler. 1927'de Türkiye'de 4.083.362 hektarda 2.500.487 ton olan tahıl üretimi 1950'ye varıldığında 8.244.182 hektarda 7.763.883 tona çıkmıştı. Aynı yıllardaki sınai tarım ürünleri ise ekili alan olarak 280.410

(11) N. Dinçer, Op. Cit., s. 129.

hektardan 848.031 hektara, miktar olarak da 160.944 tondan 1.876.878 tona çıkıyordu (12).

Soru 53 : Tek partili dönemdeki sosyal ve ekonomik kalkınmanın sonucu olarak beliren yeni si-yasal elit'e (seçkinlere) hangi gelişmeler yardımcı oldu?

İki önemli gelişme, bu iktidar isteyen yeni sınıfa yardımcı oldu.

Nazi Almanyası'nın savaşı kaybetmesi sonucu liberal demokrasilerin kazandığı yeni bir dünya düzeninde yer kapmak Türkiye için çok önemli bir olaydı. Türkiye'nin kalkınması, savunması, dış ilişkileri hep bu oluşum içinde yer alacaktı (13). Bu gelişme, demokrasiye yönelme konusunda Türk yönetici eliti üzerinde büyük dış ve iç baskılar doğurdu.
İkinci önemli gelişme ise toplumda ve ekonomide giderek ağırlık kazanan «girişimci» yeni elit'in 1947'den bu yana yabancı ekonomik güçlerle de bir bütünleşmeye girmiş olmasıdır. 1947'lerden sonra giderek artan Amerikan etkisi ile Thornburg, I.C.A., I.B.R.D. raporları gibi yabancı sermaye ve özel girişime her türlü kolaylık sağlayan politikalar Türk ekonomisine egemen olmaya başlamıştır. 1947'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmış ve 1923-50 arası devlet eliyle geliştirilen, büyütülen sanayi-ticaret ve tarım burjuvazisi, iktidarı devralmadan önce, bir de yabancı sermaye ile bütünleşme kurarak durumunu büsbütün güçlendirmiştir. Sosyal yapıdaki bu önemli değişim ve yeni talepler siyasal değişime de yol açmıştır. Bu değişim, çok partili düzene geçiştir.
(12) DİE, İstatistik Yıllıkları.
(13) Ö. Kürkçüoğlu, «Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler», SBF Dergisi, Cilt 33. No: 1-2. s. 213-47.

Soru 54 : Yeni siyasal elit için yeni bir iktidar düzeninin başlaması, eski siyasal elit («Sivil -asker bürokratlar») açısından da elverişli midir?
Böyle bir düzenin başlangıç noktası da yeni «elit» için çok elverişlidir. Bir yanda huzursuz, yoksul ve bürokratik elitin uzun süreli ceberrut yönetiminden bıkmış kitleler, köylüler ve işçiler vardır. Öbür yanda ise içerde ve dışar-da artık hiçbir destekleri kalmamış, yorulmuş ve tükenmiş bir tek parti düzeninin asker-sivil bürokrat eliti. Türk toplumsal hayatında yeni yerlerini almış olan iş erbabı, sanayici, zengin tarım işletmecisi ve liberal eğilimli bir intelle-gentsia'dan oluşan yeni elit ise, CHP'nin geleneksel siyasal bürokratik elitinin aksine, tam bir kendine güven ve iktidar hırsı içindedir.
Artık Türk toplumunda çok az kimse bürokrasinin eski başdöndürücü kudretine inanıp geleceğini bürokraside arama çabalarına girmekte ve evlenecek çağda bir kız için en iyi adayın devlet memuru olması koşulu da hızla ortadan kalkmaktadır (14).

Fakat Türk toplumsal hayatından Türk siyasal hayatına geçiş hazırlığı yapan bu yeni elit, siyasal sisteme açılan yolların hâlâ varolmaması ya da bürokratlarca tıkalı tutulması nedeni ile, her türlü etkinliklerine rağmen, sistemin dışında idiler. Örneğin 1946'da çok partili sisteme geçişte parlamentonun 1943 seçimleri sonucu oluşan kadrosu şöyle idi: 186 bürokrat, 67 asker, 89 hukukçu. Siyasal iktidar isteyen yeni elit ise 49 tüccar, 45 çiftçi, 15 bankacı ve 3 sanayici ile temsil edilmekteydi (15). Yeni elitin çıkarları açısından «temsili» düzeyinde yetersiz bulunan bu siyasal yapı, 1946'da geçilen çok partili düzen içinde hızla değişecek ve serpilen burjuvazi, köhnemiş bürokrasiden iktidarı devralacaktır.
(14) B. Lewis, Op. Cit., s. 467. (15) Vatan, 11 Mart 1943.

V. Bölüm

VI.

TÜRK SİYASAL HAYATININ ÇOK PARTİLİ DÖNEMİ

Soru 55 : Çok partili dönemin siyasal yapısını anla-mak için neleri göz önünde tutmalıyız?

Çok partili dönemin siyasal yapısını belirleyebilmek için, bundan önceki bütün dönemlerde yapmış olduğumuz gibi, siyasal gelişmelere ve o siyasal gelişmeleri belirleyici unsur olan sosyal ve ekonomik etkenlere eğilmemiz gerekmektedir. Bu nedenle bir önceki kısımda ele aldığımız tek partili dönemden çok partili döneme geçişin koşullarını, bu bölümde çok partili siyasal hayatın yarattığı sosyal ve ekonomik hareketliliğin boyutlarını sergileyerek tamamlamak zorundayız. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile hızlanan kapitalist gelişme ve ekonomik hareketliliğin oluşturduğu sosyolojik yapı, çeşitli toplumsal güçlerin ulaştığı yeni boyutlar, yeni toplumsal çözülmeler, ittifaklar, toplumdaki çıkar çatışmalarının farklılaşması, çok partili siyasal yaşamımızda iktidar yapısını ve demokratik kurumlarımızı sürekli olarak etki altında tutan oluşumlardır. Bu nedenle Türk siyasal hayatındaki güç dengelerini ve iktidar yapısını belirleyen bu sosyo-ekonomik unsurları tanımlamadan, daha doğrusu siyasal yapıyı bu etken-lerden soyutlayarak, siyasal hayatı incelememiz olası değildir.

Siyasal kurumlar-toplum ilişkileri, bu sözünü ettiğimiz toplumsal koşullar içerisinde sürekli bir etki-tepki ilişkisidir. Ve bu ilişkide de egemen olan unsur, toplumun tipi, ekonomik ve sosyal düzeyi, yapısı yani bizatihi toplumun kendisidir. Bu nedenle toplumu ve toplumun geçirdiği eko-nomik ve sosyolojik evreleri anlatarak da, çoğu kez sözünü bile etmeden, o toplumun siyasal yapısını tarif etmiş, açıklamış olabiliriz.

Bu nedenle Türk siyasal kurumlaşmasının en önemli, en büyük değişimlerinin yer aldığı, en inişli-çıkışlı son otuz yılını anlatırken de, Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapı farklılaşmalarına ayrıntılı bir biçimde yaklaşmamız ge-rekmektedir. Çünkü siyasal kurumlarımız, diğer bütün toplum kurumları gibi, toplumsal yapımızın sosyolojik bir ürünü ve yansımasıdır.

Soru 56 : Tohumları Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında atılmış olan yeni «girişimci» Türk siyasal elitinin çok partili siyasal hayatın başlangıcındaki görünümü neydi?

Bu dönemin gelişme sürecine ve özelliklerine tekrar kısaca baktığımızda tek partili Cumhuriyet döneminin siyaset açısından koyu bir kapalılık devri olduğu kolayca ortaya çıkar. Cumhurbaşkanlarının tarihsel kişilikleri ve karizmaları, muhalefetsiz siyaset, tek parti hegemonyası ve Cumhuriyeti kurmuş sivil-asker bürokratların sınırsız iktidarları, toplumu olduğu kadar parlamentoyu da büyük ölçüde vesayet altında tutmakta idi. Yani siyaset, devlet karşısında «teslimiyetçi» bir kişilik taşımaktaydı. Fakat devlet eli ile girişimci yaratma çabaları dış dünya konjonktürü ile el ele verince, gelişen ekonomik ortamda ortaya çıkan yeni tür bir toplumsal elit, sivil-asker bürokratların çatışmasız ve uyumcu siyasal ortamlarını altüst etti.

Gün, bu yeni elitin günüydü; hem içte, hem de dışta onların iktidarları için her geçen gün yeni bir uygun ortam yaratılmakta idi. Bu gelişim sonucu, yorgun ve yıpranmış bürokratlar, yönetimi bu atılgan ve sabırsız yeni elite devrederlerken siyaset bu kez bambaşka bir «teslimiyet» içine sürüklenmekteydi. Bu kez teslimiyetin kaynağı, sınırsız ve siyasal açıdan sorumsuz sivil-asker bürokratlar ve onların tek parti düzeni değil, muhalefetsiz Cumhuriyet dönemin-de çektiği çileyi kimseye anlatamamış geniş kitlelerin omuzlarında çığ gibi iktidar olmuş Demokrat Parti'nin ezici parlamento çoğunluğudur.

Soru 57 : «Eski elit»e tarihi tepkiyi gösteren kitleler, iktidara aday «Yeni elitsin yanı sıra, Demokrat Parti'nin toplumsal tabanı mıydı?

İki anayasal dönem, 1876 ve 1908, umutlu bekleyişlerle başlamış, düş kırıklığı ile bitmişti. Kemalist dönemde de çok partili bir parlamenter düzene geçişin iki deneyimi iflâs etmiş ve özellikle 1931'den sonra ülke diktatörlük sayılabilecek bir tek parti döneminde baskı dolu yıllar geçirmişti. Savaş yıllarında ise yokluk ve siyasal gerilim nedeniyle baskı

biraz daha koyulaşmış, tek parti döneminin «bütüncü» uygulaması, genişletilmiş polis yetkileri ile büsbütün dayanılmaz bir hal almıştı.
Fakat bütün bu ortam içerisinde daha önce izlediğimiz bir sosyolojik olay bütün canlılığı ile ön plana çıkmaktaydı. Bu olay, özellikle savaş yıllarında serpilen ve 1923' lerden beri devlet desteği ile yaratılmasına çalışılan bir burjuvazinin Türkiye'de iktidara talip olmaya kalkışması ve III. Selim'den bu yana iktidarlara rengini vermiş, ya da bizzat iktidar olmuş bir asker-sivil bürokrat elite kafa tutmaya başlamış olmasıdır. Öte yandan, bu kafa tutuşa ve iktidar kavgasına kalkışmış yeni toplumsal elite arka çıkan yığınlar, demokrasinin şafağında, kurtuluşu bu yeni kadroların yönetiminde görmekteydiler.
Soru 58 : DP, bu anlamda, CHP'nin anti-tezi midir?
Bir anlamda bu yeni elit, eski asker-sivil bürokrat elitin anti-teziydi ve DP hareketi CHP'nin yarattığı koşullardan kaynaklanarak bir çığ gibi büyüyordu.
Kuşkusuz, düzenin hakimi ve sömürücü sınıfı bürokratlar olmakla birlikte bürokratlar, 1946'lara kadar, bu bozuk, sömürü ve diktatörlük düzeni içinde yalnız değillerdir. İttifak içerisinde oldukları başka toplumsal güçler de vardır ve bu toplumsal güçlerin başında da yaratılmasına büyük gayret gösterdikleri fakat şimdi tek başına iktidar olmak için ortamın elverişli koşullarını gereğince kullanan yeni gelişen burjuvazi bulunmaktadır. Yani 1923-46 ara-sında bürokratların yanı sıra ama toplumda oynadıkları sosyal ve ekonomik rollerin göreceli cılızlığına göre daha az ölçüde ticaret burjuvazisi, eşraf ve kapitalist tarım üreticisi de egemen sınıf bürokrasinin yanı başında tek parti çatısı altında eleledirler. Ama bozuk düzenin temsilcilerinden ve nedenlerinden biri olan bu gelişen burjuvazi, kendisini ve marifetlerini halkın gözünden saklamasını bilmiş ve sanki bozuk düzenin baş sorumlusuymuş gibi bürokrasiyi öne sürmüş ve onu suçlamıştır. Batılılaşmanın görüntüsüne karşı olan halk ise gerçekten de karşısında hep bürokrasiyi görmüş, ekonomik sömürüyü, dinsizliği onların icat ederek savunduğuna inanmıştır. Böylece asıl sömürü düzenini yaratan güçler halkla iğreti bir ittifak kurmuşlar ve halkın kafasında sömürüyü ve yabancılaşmayı temsil eden batılaşmaya sözde karşı çıkarak kendilerine iktidar yollarını açmışlardır. Halk ise batılaşmadan en fazla bu burjuva sınıfının çıkar sağladığını ve bu yeni sınıfın batı-laşmaya karşı hiçbir ciddi harekette bulunamayacağını görememiş, aksine, «onların iktidarında çirkin karılarının bile güzelleşeceğine inanmışlardır» (1).
Eğer tekrarlayacak ve kısaca özetleyecek olursak; 1945'lerde, değişen dünya koşullarının Türkiye'yi ön plana çıkaran gelişimi sonucu, Türk toplumunda belirli bir hareketlilik yaratılmıştır. En önemli olarak, Türkiye'de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisinin artık tek partinin dar kalıplarından kurtulma isteği belirmektedir.
(1) Turan Güneş, «DP neydi?» Yön Dergisi, Sayı 4, 10.1.1962.

Artık devletin ekonomik hayata ağırlığını koyması, burjuvaziyi geliştirmeye değil, aksine onu sınırlandırmaya başlamıştır. Burjuvazinin, bürokrasinin geleneksel kontrol edici niteliği sonucu. Varlık Vergisinden sonra bir de toprak reformu ile tehdit edilmesi bu çevrelerde demokrasi çağrılarının artmasına yol açmış, değişen dünya koşullarının da zorlaması ile çok partili düzene geçilmiştir. Geçmişin ceberrut görünümü, yeni uluslararası ilişkilerin getireceği elverişli ekonomik koşullar ve bütün kötülüklerin kaynağı olan Batı savunucusu bir CHP, yeni kurulan DP'nin iktidar olma olasılığını ve arzusunu yoğunlaştıran nedenlerdi. Hele çok taraflı bir seçim işin içine girince yıpranmış iktidara karşı muhalefet «çığ gibi büyüyecektir» (2).
Bürokratların ve CHP'nin buradaki geleneksel talihsizlikleri, halkın gözünde Batılaşma ile özdeşleşmiş olmalarıdır. DP'nin talihi ise «CHP gibi halkı karşıdan sömürenler yahut sömürüye alet olanlara dayanmak yerine, bizzat halkın yanında olup onu sömürenlere dayanmasıdır» (3).
Soru 59 : Çok partili hayatta «gericilik - ilericilik» kavgası nasıl başladı?
Bu koşullar içinde iktidara talip olan yeni Türk siyasal eliti burjuvazi kendi siyasal örgütü olan Demokrat Parti'yi kurduğunda, kurucularının uzun yıllar tek parti çatısı altında bulunmuş olmaları şaşırtıcı olmamakta ama bize bir kez daha gelişmekte olan burjuvazinin nasıl uzun yıllar bürokrasinin kanatları altında serpildiğinin kanıtı olmaktadır. Fakat şimdi çıkar farklılıklarının iyice belirginleştiği
(2) İ. Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması, Ant Yayınları, İstanbul,
1969, S. 116.

(3) İ. Cem, Op. Cit., s. 289.

bir dönemde ayrılık saati gelmiştir ve CHP'nin uygulamak istediği toprak reformu bahane edilerek Demokrat Parti Türk siyasal hayatındaki serüvenine başlamıştır. Siyasal hayata atıldığı andan itibaren de geniş kitlelerde uyandırdığı özlemler nedeni ile asker-sivil bürokratların ve aydınların büyük ölçüde tepkisini çekecektir. Laik, Kemalist, Cumhuriyet ideolojisine sıkı sıkıya bağlı bu eski elit, Demokrat Parti'nin getirdiği liberal siyasal ve ekonomik ortamda geri kalmış bir halkın geleneksel inanç ve değerlerinin kolayca siyasal yapıya taşınabilmesinden dehşete düşmüş ve Demokrat Parti'yi gerici olarak nitelemiş ve suçlamıştır.
1946-1950 arasında DP'nin gelişimini T.Z. Tunaya şöyle anlatmaktadır; «1945'ten önce, muhalefet kitlesi hazırdı. 1945'te dünya şartlarının da yardımı ile CHP'ye karşı muhalefet başlamıştı. DP, geniş hoşnutsuzluğu bir iptidai madde olarak kullanmasını bilmiş ve geniş bir kitle kendisini benimsemiştir. Tek parti iklimi değişince de, çeşitli fikir akımları, bu arada, meşrutiyet İslamcılığını değişik şartlar altında devam ettirmek isteyen bir cereyan da ortaya çıkmıştır. Bu cereyan, Türk devrim hareketlerinin karşısında yer almış, muhafazakâr çevreleri dile getirmiş ve muhalefetin destekleyicisi olmuştur. Bu fikirler, iktidarların tereddütlü ve maksatlı tutumları ile siyasi hayattaki tesirlerini gitgide arttırmışlardır. Bu artma bilhassa CHP iktidarının ekonomik buhranı içinde, oy toplama politikasının gelişmesi ile oranlı olmuştur. Çok partili rejim, sosyal hayat içinde bastırılmış, fakat için için yaşamaya devam etmiş olan dinci cereyanları canlandırmıştır. Bunlar kendilerini Meşrutiyetin İslamcı cereyanına bağlamışlardır» (4).
Bu- koşullar altında 1950 seçimlerinde DP aracılığı ile iktidara gelen ticaret ve toprak burjuvazisi, halkın öz çıkarlarına karşı gelişecek en yoğun bir burjuvalaşma dönemini artık başlatmaya hazırdı.
(4) T. Z. Tunaya, İslamcılık Cereyanı, Siyaset İlmi Serisi, 3, Baha Matbaası, İst. 1962, s. 190.

Ama kendini iktidara getirmiş halk kitlelerine de tercihlerindeki isabeti doğrulamak olanağı verilmeliydi.
Başbakan, Meclis'e sunduğu ilk DP programında, tutan ve tutmayan inkılaplar ayrımını yapmakta, 1952'de ise soruna tekrar dönerek «İnkılâp kanunları halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoruna dayanacaksa, milli vicdanın hilafına olan bu kanunları kaldırmak demokratik idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.» demekteydi.
Seçim bölgelerinden ayaklarının tozu ile gelen DP milletvekilleri, ilk kanunlardan biri olarak Ezanın Arapça okunmasını geçireceklerdi. Burjuvazinin dine verdiği bu tür tavizler, çıkar gördükleri ekonomik sistemi tehdit etmediği için, DP iktidarının süresince devam edecektir.
Bu nedenle de eski siyasa! ve toplumsal elit olan bürokrasi ile yeni elit arasındaki kavganın temel unsuru ge-ricilik-ilericilik çekişmesi olacaktır.
Soru 60 : Yeni siyasal elite eski siyasal elitin yönelttiği eleştiriler nelerdir?
Yeni siyasal elite yöneltilen entellektüel eleştirileri Karpat şöyle özetlemektedir: «Çoğu Cumhuriyet rejiminde yetişmiş olan bu entellektüeller, Demokrat Partisi'nin pragmatik siyasal yaklaşımına karşı çıkmaktadırlar. (...) İstedikleri, siyasal hayatı akıl öğesi üzerinde düzenlemek ve Türk siyasal hayatının temel özelliklerini oluşturmaya başlamış bulunan hissi ve tutucu davranışları ortadan kaldırmaktır. Böyle bir düşünsel tutumun Cumhuriyetin modern kurumlarını, özellikle dini ve aşırı tutucu olan gerici kuvvetlere karşı koruyacağı hatta daha da güçlendireceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımla, modern Türkiye'yi kuranların tutumu arasında bir benzerlik görmemek imkânsızdır.» (5).
Eski siyasal elitin bir müttefiki olan Üniversite ise geleceğin sivil bürokratlarına bu konudaki görevlerini sürekli hatırlatmakta ve öğretmektedir. 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı olarak Feyzioğlu'nun yaptığı açış konuşması buna en güzel örnektir: «Hepimizin görevi aynıdır. Bu görev, çalışmak, öğrenmek ve memleket çıkarına gördüğümüz fikirleri savunmaktır. Doğru olmadığını bildiğiniz fikirleri kabul etmeyiniz; nabza göre şerbet vermeyiniz.»
Soru 61 : DP, eski elitin iddia ettiği gibi, «gerici» miydi?
Fakat DP iktidarını sadece dine tavizler vererek ayakta durmayı başarabilen bir iktidar olarak takdim etmek çok yanlış olacaktır. DP iktidarı sırasında, özellikle 1955' lerde, o zamana kadar Türk toplumunda görülmemiş bir hareketlilik yaratılmış, enflasyonist bir

uygulama sonucu köylünün satın alma gücü arttırılmış, esnafın yüzü gülmüştür. Ekonomik çıkarlarının az çok tatmin edildiğini gören halk kitleleri bir kere daha tercihinin isabetini görmüş ve dine tavizler verirken, batılı kurumlara, aydınlara karşı görünme çabası içinde olan DP'yi meydana getiren egemen sınıfları da kendilerinden bir parça saymışlardır. Bu nedenle de 1954 ve 1957 seçimlerinde DP ezici seçim za-ferleri kazanmıştır.

(5) Karpat. Turkey's Politics: The Transition to Multi-Party Politics, s. 451. Demokratik Mekanizmaya yöneltilen Entellektüel Eleştiri-ler için ayrıca bkz. Başyazı, «Aydınların Sorumluluğu», Forum (1 Ekim 1955); Başyazı, «İlme verdiğimiz kıymet,» Forum (15 Mart 1956).

(6) Forum, 1 Aralık 1956.

Halkın yüzünü nisbeten güldürecek olan ekonomik kalkınma konusunda DP çok atılgan ve cesurdur. Menderes, halkın gözü ile görmesi gerektiği hizmetler hakkında şöyle konuşmaktadır: «Türkiye'nin yüzde sekseni köylerde yaşıyor. Köylerde üretim toprağa bağlıdır. Toprak iyi tohum ister, gübre ister, makine ister, sulama ister... Köylümüz bunları bir başına yapamaz. Devlet olarak ona elimizi uzatmamız gerekli. Ziraat Bankası yolu ile kooperatifler yolu ile ucuz faizli krediler sağlayacağız. Köylümüz bunları kullanarak makine alacak. Tohumunu ıslah ede-ceğiz, onu ekecek. Ucuz gübre sağlayacağız, onu kullanacak. Bunlar da yetmez, malını pazara götürebilmesi için yolunu yapacağız, sağlığını koruyabilmesi için içme suyunu getireceğiz, sağlık memurlarını ayağına kadar götüreceğiz. Bu da yetmez... Mahsulünü değer fiyatı ile satmasını temin edeceğiz. Toprağa dayanan istihsal deyince, buna karayolları politikası, demiryolları politikası, büyük sulama tesisleri, limanlar girer. Bütün bunları yapmak için paraya ihtiyaç vardır. Maliye Vekili arkadaşımız, kesenin ağzını açmanın çarelerini arayacaktır...» (7).

Para bulmanın çaresi dış borçlanma olarak belirecek, Türk halkı gerçekten bir kolaylık ve rahatlama dönemine girerken, çok uzak olmayan bir gelecekteki malî bozgun ve ekonomik tıkanmanın temelleri atılacaktır.

1950-53 yılları arasındaki ekonomik hareketlilik sonucu milli gelirdeki artış temposu %13'ü bulmuştur. Halkın tüketim gücünü artıracak tarım ürünlerindeki yüksek fiyat politikası, esnafın ve ticaret erbabının keselerinin dolmasını sağlayacaktır. 1946-50 döneminde %10 oranında düşürülen buğday fiyatları 1951-55 döneminde %16 artırılmış, pancarda yükseliş %23'e, pamukta ise %47'ye ulaşmıştır (8). 1950 yılında 14.5 milyon hektar olan ekili arazi alanı 1954'de 19 6, 1956'da 22.4 ve 1960'ta da 23.2 milyon hek-

(7) Celâl Bayar, «Başvekilim Menderes», Hürriyet Gazetesi, 22.7.1969.

(8) Osman Okyar, Zirai Fiat Politikası, Teksir, s. 8.

tara ulaşmıştır (9). Ziraat kredilerinin artışı sonucu oluşan bu büyüme traktör sayısının artışına da yakından bağlıdır. 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı 1952 yılında 31.415'e yükselmiş, 1960 yılında ise 40.000'i aşmıştır (10). Zirai kredi toplamı ise 1948'de 235 milyon lira iken, 1953'te 1 milyar 212 milyon liraya ulaşmış ve 1957'de 2 milyar lirayı geçmiştir. Devlet bankalarının özel teşebbüse açtığı kredi ise 1950'deki 300 milyondan 1960'taki 7.5 milyara varmaktadır (11).

Özellikle Batı bölgelerindeki halkın ilkel gereksinimlerini karşılayan enflasyonist politika, DP'yi halkın gözünde başarılı kılmıştır ama yatırımlar kalkınmanın köklü bir şekilde sağlanmasını sağlayacak nitelikte olmadığı için gayri menkul spekülasyonlarına ve ticarete harcanmıştır. 1954-57 arası özel sektör sanayie, ortalama 635 milyon TL. yatırırken gayri menkule 1.5 milyar lira yatırmaktadır. 1956'da yapılan bir sayıma göre ülkedeki anonim şirketlerin %71'i, limited şirketlerin %90'ı ticaret alanındadır (12). Özel girişimin elindeki 10'dan fazla işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarının sayısı 1950'de 2515 iken 1961'de bu sayı 6638'e çıkmıştır. İşçi sayısı ise bu iş yerlerinde 89.241 iken 1961'de 196.224 kişiye yükselmiştir. Bu dönemde endüstrinin yükselişindeki özellikler şöyle anlatılmaktadır: «Endüstrileşme hızının yetersiz oluşu, özel girişim ya da Türk burjuva sınıfının, yapılan teşviklere rağmen endüstriye değil de ticaret ve konut alanlarına yönelik bulunması ve bu duruma ilişkin yargıların doğru olması ile beraber yine de bir endüstri burjuvasının güçlenmekte olduğu görülmektedir. Nitekim 1950'de devlet kesiminde toplam değeri 930 milyon TL olan bu endüstriyel üretim, 1954'de

(9) Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ank. 1968. s. 284-285.

(10) S. Aksoy, 100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, Gerçek Yayınevi, İst. s. 71.
(11) İ. Cem, Op, Cit., s. 292.
(12) İbid., s. 293.

1.605 milyon TL ve 1961'de 6.238 milyon TL'ye ulaşırken özel girişimin endüstriyel üretimi 1950'de 1.074 milyon TL iken 1954'de 2.315 milyon TL'ye ve 1961'de 9.549 milyon TL'ye ulaşmıştır. On bir yılda devlet kesiminde artış (1950-100) 761 puan olmuş; buna karşılık özel kesimdeki endüstriyel üretim artışı (1950-100) 11 yılda 889 puana yükselmiştir. Yine aynı süre içinde, devlet kesimindeki endüstriyel sabit sermaye 140 milyon TL'den 262 milyon TL'ye çıkarken; özel kesimdeki endüstriyel sermaye 36 milyon TL'den 286 milyon TL'lik bir değere yükseliyordu. Kısaca özetlemek gerekirse 1950-1960 arası sermaye birikimi esas olarak tarım ve ticaret kesimlerinde olmuşsa da; bir sanayi burjuvazisinin de filizlenmeye başladığı görülmektedir.» (13).

Soru 62 : 1960 müdahalesine nasıl gelindi?

Fakat bütün bu ekonomik hareketliliğin, önceden de belirtildiği gibi, aslan payının inşaat sanayii ve ticaret tarafından yutulması köklü ve dengeli bir kalkınma sağlayamamış, bu hareketlilik sadece «her mahallede bir milyoner yaratılmasına yaramıştır. Enflasyondan en fazla zarar gören sabit gelirli vatandaşlar arasında iktidara muhalefet şiddetle artmış, dine ve irticaa verilen tavizlerden zaten gocunan, aydın, asker-bürokrat sınıf ülke çapında bir muhalefetin öncülüğüne başlamıştır. Plansız kalkınma ve enf-lasyonist para politikası, dış ödemeler dengesini iyice bozmuş; çare olarak gidilen 1958 devalüasyonu toplumda pa-hallığı tahammül edilemez hale getirmiştir. Halk kesiminde de başlayan şikâyetler sonucu muhalefetin daha yoğunlaşması, DP iktidarını Anayasa dışına itmiş, uygulanmak istenen baskılar son çare olan ordu müdahalesini gerçek-leştirmiştir. 27 Mayıs 1960'ta DP dönemini sona erdiren

(13) G. Şaylan, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, TODAİ Yayınları, No. 140. Ankara, 1970. s. 82.

hareket, aslında, sadece özgürlüklerin korunması ve rejimi muhafaza amacıyla yapılmamıştır. 27 Mayıs, aynı zamanda, burjuvazi karşısında siyasal bakımdan olduğu kadar enflasyonist bir kalkınma modeli içinde, sabit gelirli olarak, ekonomik bakımdan da ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören asker-bürokratların düzene tepkisidir.

Soru 63 : 27 Mayıs 1960 hareketi, eski siyasal elit olan sivil-asker bürokratların yeni düzene tepkisi midir?

Gerçekten de 1960 darbesi, eski siyasal elit, asker -sivil bürokratların düzene bir tepkisidir ve 1980'lı yıllarda CHP'yi siyasal iktidar açısından fevkalâde olumsuz bir biçimde etkileyecek «Ordu + CHP = İktidar» formülünü uzun süre unutulmayacak biçimde zihinlere kazıyacak-tır (14).

1950 yılından beri, izlenen enflasyonist kalkınma modeli sonucu sabit gelirli bu eski elitin maddi durumu giderek kötüleşmiş ve gelir yelpazesindeki elverişli durumunu hızla yitirmiştir.

Eski elit ile yeni elitin, yani asker - sivil bürokratlar-la girişimci sınıfların, 1960 yılında elde ettikleri geliri karşılaştırırsak, bu iki çatışan kampın maddi güç ve olanakları arasındaki büyük fark ortaya çıkar. Profesör Enos'un çalışmasına göre 1960'larda devlet memurları çalışan nüfusun %2.82'sini meydana getirmekte ve milli gelirin %15'ine sahip olurken ve bu kesimde fert başına düşen gelir 9.430 TL iken; girişimcilerin faal nüfusa oranı %0.67, milli gelirden aldıkları pay %24.9 ve girişimci başı-na düşen gelir yılda 129.900 TL'yi bulmaktadır (l5).

(14) H. Ülman, A. Yücekök, «Siyasal Plandaki Gelişmeler», Özgür İn-san, Sayı 1, Haziran 1972.
(15) J.L. Enos, «Türkiye'de Gelir ve Vergi Dağılımı», Yön, Sayı 59, 30 Ocak 1983, s. 8-9.

Ayrıca 1950'de iktidar olanaklarını da kaybetmiş bulunan bu elit, ihtisaslaşma ve işbölümünün giderek çoğulcu bir yapıya ulaştırdığı toplumda, sosyal ağırlıklarının da çözülmekte olduğunu farketmiş, düzene daha şiddetli bir muhalefeti sürdürür olmuştur. Ekonomik sıkıntıların da pekiştirdiği bu süreç içerisinde eski elit, hem yeni iktidarı beceriksiz, güvenilir olmamak ve bilgisizlikle suçlamış, hem de kendi ideolojileri olan laik, Kemalist devrimlerden kopmuş ve ona karşı bir hareket olarak tanımlamıştır.

1945-60 dönemi Türk bürokratik elifinden bir grubun Türk siyasal hayatında seçkinlerin rolü ile ilgili görüşleri konusunda yapılan bir

anket ilginç sonuçlar vermektedir. Üzerinde görüş bildirilmesi istenerek sunulan öneri: «Bugün Türkiye'nin en önemli ihtiyaçlarından biri iyi tahsil görmüş ve tecrübeli kimselerin hükümet siyasetinin tespitinde baş rolü oynamalarıdır.»
Görüş bildirilmesi istenen konu:
«Memuriyette bulunduğunuz yıllarda aşağıdaki mese-lelerden sizce en önemli iki tanesini önem sırasına göre hizalarında boş bırakılan yerlere 'Birinci' ve 'İkinci' diye yazarak belirtiniz.»
(16) M. Heper, Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını No. 23, Ank. 1974, s. 149.

Aslında asker-sivil bürokratların kendi nitelikleri olan tahsil ve tecrübeye siyasal alanda verdikleri önem Türkiye'de kendilerinden başka doğru dürüst bir iktidar adayı olmadığı konusundaki kesin inançlarını gösterir; yeni palazlanmış burjuvaziye dünkü çoluk çocuk gözüyle bakmaktadırlar; liberal demokrasinin toplumda harekete geçirdiği geleneksel akımlar ise Kemalizme olan inançlarını bir kez daha pekiştirmiştir. Ekonomik koşulların da en kötü etkilerini bu elit üzerinde hissettirdiği düşünülürse 27 Mayıs 1960 kaçınılmaz olmuştur. 1960 darbesini kolaylaştıran etkenlerden biri de yine ekonomik darlıkların halkı bezdirmesi sonucu CHP'nin 1957'lerden beri siyasal gücünü artırması olmuştur.
Soru 64 : 1960 sonrasında yeni elitin siyasal atılımı ve toplumun sosyo-ekonomik gelişme süreci nasıl oluşmuştur?
Batılaşmadan hiçbir çıkar görmedikleri için ekonomik sıkıntılarını İslâmiyet'ten uzaklaşmakta bulmuş olan halk, DP devrinde hem ekonomik olarak biraz rahatladığından, hem de DP'yi «frenk meşrep» görmeyip kendisiyle özdeşleştirdiğinden, DP iktidarına sahip çıkmıştır. Bu nedenle aslında kendisine çok yabancı ve karşıt çıkarlara sahip sınıfların temsilcisi olan DP'yi benimseyen yaygın kitleler.
(17) İbid., s. 153.

27 Mayıs Devrimini İslâm düşmanlarını, bu nedenle de halk düşmanlarını zorla geri getiren bir araç olarak görmüş, kısa bir süre sonra yapılan seçimlerde, 1961'deki tereddüt ortamının 1965'te iyice dağılmasından yararlanarak, DP zannettiği AP'ye iktidarı teslim etmiştir. Ama yanıldıkları nokta AP'nin artık bir DP olmadığıdır. AP, gerçi ticaret, toprak ve sanayi burjuvazisini bir koalisyon halinde bünyesinde bulundurarak iktidarı devir almış bir partidir, ama kapitalist gelişmenin burjuva sınıfı içinde yarattığı bir iç çelişkiden ötürü bu koalisyon 1970 Türkiyesi'nde artık çatlamaya başlamıştır. Bunun teorik nedenlerine geçmeden önce, 1960'larda ve özellikle 1985'lerden sonra, Türkiye'nin girmiş bulunduğu hızlı ekonomik kalkınmayı sayısal olarak görmeliyiz. Ancak bundan sonra burjuvazi içerisindeki çatlama bir anlam kazanacaktır.
AP'nin iktidara geldiği 1964 yılında sabit fiyatlarla nüfus başına düşen milli geliri 100 olarak alırsak bu rakamın 1969 yılında 121.45'e yükselmiş olduğunu görürüz (18). Yine 1950'den 1969'a doğru gelişen bir sürece baktığımızda milli gelir içinde tarım payının %49.9'dan %32.8'e düştüğünü, sanayinin de %15.8'den %26.4'e çaktığını görmekteyiz (19). Bu gelişmeden de görüldüğü gibi sanayi, toplum içinde giderek güçlü bir duruma gelmekte, artan milli gelirden de daha fazla pay almaktadır. Giderek büyüyen ve gelişen kapitalistleşme içinde sanayiin oynadığı rolün yanı sıra yine bizzat sanayi içinde de büyük burjuvazinin egemen olmaya başladığına tanık olmaktayız.
(18) Türkiye Milli Geliri, Toplam Harcamaları ve Yatırımları, 1938, 1949 - 1969, S. 20.
(19) Tuncer Bulutay, «Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler», SBF Dergisi, Cilt 25, sayı 3, s. 7.

Soru 65 : 1965 başlarında, Türkiye'de yeni siyasal elit kadrolar, bir küçük ve büyük burjuva parçalanmasına girmişler midir?
Görülmektedir ki, büyük sanayi burjuvazisi 1963'ten bu yana Türk ekonomik yaşantısına ağırlığını koymuştur. Bu, kapitalist kalkınma yolunu seçmiş ülkelerde kaçınılmaz olarak belirecek ve sonunda, endüstri toplumu olarak belirlenen noktada, sanayi burjuvazisi kendi antitezi olarak yarattığı proletarya ile birlikte iki ana sosyal güçten birisi olacaktır. Gerçi bugün sanayi burjuvazisi Türk toplumunu ne bu ortama kavuşturmuş durumdadır, ne de toplumda en etkili sosyal güç olma durumuna ulaşmıştır. Fakat bütün bu DP devri boyunca 1970'lere kadar AP iktidarı içinde çatışmasız ve koalisyon halinde beraber bulunan egemen sınıfların, sanayi burjuvazisinin gelişmesi sonucu, it-tifakları çelişmeye düşmüştür. Bir toplumda gelişen bir sanayi kolu,

kaçınılmaz olarak toprak ve küçük ticaret burjuvazisini sömürecektir. Çünkü artık onların beslendiği tabandan beslenmemektedir ve Türkiye sanayileşmenin tarımı sömürerek gerçekleşeceği noktaya 1970'lerde ulaşmıştır. Bu nedenle tarım ürünlerine düşük taban fiyatı koymaktan toprak gelirlerinden yüksek vergi almaya kadar tarım üzerinde çeşitli baskılara geçilebilecek bir ekonomik dönemece gelinmiştir. Öbür yandan açılacak bir alüminyum fabrikasının yakın zamanda koca bir bakırcılar çarşısını kapatacağı, bir plastik sanayiinin o bölgedeki çömlekçi, yemenici, derici gibi esnafın ekmeği ile oynayacağı düşünülürse, küçük ticaret ve sanayi burjuvazisinin de büyük sanayi burjuvazisine ters düşen çıkarları savunacağı açıktır.
Sanayileşmenin, kapital birikiminin artırdığı üretim sonucu toplumda tüketim fazlalaşacak, özellikle şehirlerdeki pazarlama koşulları süper-marketleri ve büyük ticari şirketleri ön plana itecektir. Yoğunlaşan uluslararası ticaret, ithalat-ihracat alanında zengin ve güçlü bir sınıf yaratırken, iç piyasalarda da ekonomik hareketliliği kontrol eden ve hizmetinde, ticari koşulları en yeni tekniklerle kendi şirketleri lehine çeviren, hangi malın ne zaman, hangi koşul-lar altında sürüleceğini bilimsel yönden araştıran uzmanlar bulunduran yeni bir ticaret burjuvazisi belirecektir.
Genel olarak baktığımızda 1965'lerden sonra Türkiye' de, burjuva sınıfı içerisinde, çıkar farklılaşmasından doğan böyle bir çözülme görmekteyiz. Büyük ve küçük burjuvazi arasındaki bu çözülmenin sonucu kendini AP'deki büyük çatlama ile belirtmiş ve genellikle küçük burjuva kökenden gelen ve bu sınıfın çıkarlarını temsil eden 41 kişilik bir grup, artık büyük burjuva girişimlerinin daha fazla temsil edilmekte olduğu AP'den kopmuş ve eskiye olan özlemlerini ifade etmek için kurdukları siyasal partiye «Demokratik» adını vermiştir.
Bu arada gelişen kapitalizmin kendilerinde yarattığı statü ve gelir kaybını ahlâksızlık, yiyicilik, üç kâğıtçılık gibi unsurlara bağlayıp, çöküntüyü batı ekonomik sistemine açılmada gören ve çoğunluğu esnaf ve küçük çiftçi olan kitleler, dinsel bir muhalefete kaymışlar ve ilk olarak Milli Nizam Partisi'ni ve daha sonra da Milli Selâmet Partisi'ni kurmuşlardır (20).
Kendi denetimindeki para-militer gençlik örgütleriyle daha vurucu ve daha radikal bir görüntü sergileyen Milliyetçi Hareket Partisi ise yine geniş ölçüde, bir yandan büyük sermayenin baskısı ile ezilen, bir yandan da abartılmış bir komünist tehlikesi karşısında elindeki küçük mülk birimlerini de kaybedeceği inancı içinde olan küçük mülk sahibi tabanlardan desteğini sağlamaktadır. Oy potansiyeli büyük sanayileşmiş merkezlerde değil, fakat bazen o merkezlere yakın ama genellikle küçük toprak mülkiyetinin ağır bastığı kasabalarda yatmaktadır.
1977 seçimlerinde MHP'nin %10'un üzerinde oy aldığı iller şöyledir: Adana %11.3, Çorum %12.7, Elazığ %18.7,

(20) Bkz. Ahmet Yücekök, 100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971.

Erzincan %18.8, Erzurum %12.8, Gaziantep %11.1, Gümüşhane %14.9, Kayseri %13.2, Kırşehir %14.2, Konya %10.7, Kahramanmaraş %15.5, Nevşehir %11, Niğde %13. Sivas %13.2, Tokat %10.6, Yozgat %29.9 (2l). Buna göre MHP, 67 ilin yalnızca 17'sinde %10 oy po-tansiyelinin üstüne çıkabilmiştir. Adı geçen iller genellikle Orta Anadolu illeri olup temel nitelikleri tek ürünlü «tarım bölgeleri» olmalarıdır. Toprak mülkiyetinin genellikle küçük ve dağınık olduğu bu illerin büyük çoğunluğunda MHP, oylarını yine kent merkezlerinden değil, fakat kasabalardan ve o kasabalara yakın kırsal bölgelerden almıştır. Bu sözü geçen 17 ilde MHP'nin aldığı toplam oy 457.097'dir ve bu oylardan ancak 90.694 tanesi il merkezlerinden çıkmıştır. Bu durumda il merkezlerinden MHP'nin aldığı oy bu 17 ilin toplam MHP oylarının %19'udur. Geri kalan %81 ise, başta genellikle kasaba ve köyler olmak üzere, ilçelerden gelmektedir (22).
Bu durum MHP'nin asıl oy tabanının kasaba küçük burjuvazisi ve onunla doğrudan ilişki içinde bulunan küçük tarım üreticisi olabileceğine ilişkin kuşkuları güçlendirmektedir.
Bu arada Gaziantep ve Elazığ gibi büyük kentlerde MHP'nin il merkezinden aldığı oy bütün ilde aldığı oya oranla Elazığ'da %43, Gaziantep'te ise %39 olarak kent merkezi lehine büyük çıkışlar göstermektedir. Oldukça sanayileşmiş ve kendine özgü bir esnaf yapısı olan bu kent merkezlerinde büyük ölçüde kendi olanakları ile ticaret yapan ve küçük sanayi kurmuş olan kişiler, ekonomik ve toplumsal düzende «milli» çıkışlar aramakta olan bu partiyi büyük sermaye ve iş çevrelerine karşı daha cazip bulabileceklerdir.

Ama büyük sanayi ve işçi merkezlerinde MHP cidden çok zayıftır. MHP'nin 1977'de aldığı oy oranları, Bursa'da %2.9, Eskişehir'de %5.1, İstanbul'da %2.7, İzmir'de %1.7,

(21) 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayınları, No. 836.
(22) İbid.

Kocaeli'de %1.8, Manisa'da %3.7, Samsun'da %3.7 ve Zonguldak'ta %2.4'tür (23). Bu dökümler bize MHP'nin bir işçi sınıfı karşıtı ya da radikal küçük sanayi tabanının desteklediği bir örgüt olmayıp, küçük toprak sahiplerinin ve kasabalı küçük esnafın desteklediği bir siyasal ideoloji olduğunu gösterir. Ama ne olursa olsun, 1970'li yıllarda AP'nin temsil ettiği fakat büyük sermayeye öncelik tanıdığı burjuvazi büyük koalisyonundan kopuşun bir parçasıdır MHP.

Soru 66 : Burjuvazi çözülürken, aynı yıllarda, eski si-yasal elitin durumu nasıldır?

1977'lere kadar uzanan ekonomik gelişmenin açıkça gösterdiği gibi 70'li yıllarda Türkiye'nin sanayileşmesi, büyümesi ve sermaye birikimi arttı. Toplumsal büyüme ile birlikte, toplumsal çelişkiler de yoğunlaştı. Emekçi sınıflar gelişti, tarımda kapitalist ilişkiler yoğunlaştı.

Bu arada burjuvazinin çözülmesi süregelirken eski siyasal elit içinde de çözülmeler, kamplaşmalar, hatta yeni siyasal elitle ittifaklar başladı. Bunun ekonomik ve siyasal diye ikiye ayırabileceğimiz ama birbirlerini kesin olarak tamamlayan önemli iki nedeni vardır.

Soru 67 : Eski siyasal elitin çözülmesinin ekonomik nedenleri nelerdir?

Bu iki önemli nedenden birincisi, ekonomik gelişme sonucu devlet aygıtının genişlemesi, bürokrasinin çok yay-gınlaşmasıdır. Bu yaygınlık, onlara kişisel olarak devlet gücünü daha etkili bir biçimde kullanma olanaklarını kapadı. Bürokratlar, devletin çeşitli kademelerinde, irili ufaklı onbinlerce kişi arasında kendi benliklerini kaybedip anonimleştiler.

(23) İbid.

Kendileri ile kaynak dağılımında rekabete girecek yeni sosyal güçlerin gelişmesi, bürokratların etkinliklerini kaybetmelerine yol açan bir başka ekonomik ve sosyal etken oldu. Hızla büyüyen emekçi sınıfların yanı sıra Türk kapitalizminin oluşturduğu yeni bir profesyonel kadro gelişmekte ve devlet işletmelerinde yetişen başarılı yöneticiler yüksek ücretlerle özel sektöre geçmekteydiler (24). Böylece hem devlet bürokrasisinden özel sektöre doğru sürekli bir kanama olmakta, hem de bir zamanların düşman kardeşleri kolayca bütünleşebilmekteydiler. Gerçekten de 70'li yılların büyük özelliği eski siyasal eliti oluşturan asker-sivil bürokratlarla ikinci siyasal eliti oluşturan girişimcilerin artık pek çok konuda işbirliği yapabilmeleridir p). Toplum içerisindeki ekonomik ve sosyal güvencelerini, olanaklarını her geçen gün biraz daha yitiren bürokratlar, böylece, değişen bir dünyada eski ideolojik bagajlarını terkederek büyük ticaret ve sanayi burjuvazisi ile ittifaklarını yer yer kurabilmişlerdir. Tabii madalyonun bir başka yüzü de şudur: Ekonomik iktidara sahip olan burjuvalar siyasal sürece ve iktidara da sahip olmuşlar, böylece bürokrasiyi kendilerine bağımlı kılmışlardır.

Türk bürokrasisi, güçlü bir geleneğe dayanmasına rağmen, bugünkü topluma egemen burjuva değerlerinin kaçınılmaz baskısı altında kalarak bu değerleri benimsemiş ve burjuvazi ile olan 1950-60 arası sert çatışmasını giderek terkederek kapitalizmle büyük ölçüde bütünleşmiştir. Tabii bu büyük bir olasılıkla, yukarıda da belirtildiği gibi, kapitalist iktidarlara uzun süreli bir hizmet sonucu olmuş bir olgudur.

Bürokratların önemlice bir bölümünün eski bağlılıklarından koptuğuna ya da çözümü siyaset dışında aramaya

(24) G. G. Alpender, «Entrepreneurs and Private Enterprise in Turkey»,
J.R. Hopper and R.l. Levin (der). The Turkish Administrator. An kara, 1967.
(25) E. Çölaşan «1973 Seçimlerinde Bürokrasi» 1973 Seçimleri, İstan bul 1975.

başlamış olduğuna kanıt olmak üzere, yapılan bir araştırmanın dökümü aşağıda sunulmaktadır.

Bürokrat grupların, 1973 yılında iktidara gelmesini önerdikleri siyasi partilere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Bu tablodan da görüldüğü gibi anket uygulanan «Bürokrat grubun hemen hemen yarısı (%48.5) 1973 yılında ülke yararları açısından

CHP'nin iktidara gelmesini arzu etmektedir. Büyük burjuvazinin temsilcisi sayılan AP'ye eğilim gösteren bürokrat sayısı sadece 2'dir (%2 5). Bürokratların oldukça büyük bir kısmını meydana getiren 22 kişi (%27.5) bu konuda bir cevap vermemiş ya da belirsiz bir davranış göstermiştir. Diğer yandan da 12 bürokrat (%15) kesinlikle siyasi partisiz ve parlamentosuz bir siyasi sistem istediklerini öne sürmektedirler. Eğer cevap vermeyenler, tipik bir bürokratik 'görüş belli etmeme' sai-kiyle davranmamışlarsa, bu, bir ölçüde, konu karşısındaki ilgisizliklerini gösterir ki o zaman toplam olarak 34 bürokrat ya da bu grubun %42.5 kadarı, bugünkü siyasa! parti sistemi ve onun iktidar alternatifine karşı yabancılaşmış görünmektedir» (26).
(26) G. Şaylan, Op. Cit., s. 183.

Soru 68 : Aydınlar da, asker-sivil bürokratlar kadar, ekonomik değişimden siyasal olarak etki-lenmişler midir?
Asker-sivil bürokrat kampın müttefiki olmuş olan aydınlar da ekonomik gelişmeden aynı ölçüde etkilenmişlerdir. Çünkü pazar ekonomisine bağımlılık, aydınlar üzerinde de bürokratların başına gelmiş olan etkileri yaratmaktadır. Bu arada kamuoyu da giderek tekellerin etkisine girmekte, kitle haberleşme sistemini ellerinde tutan ekonomik güç sahipleri yönetici sınıfların dünya görüşlerini ve de-ğerlerini topluma empoze etmektedirler. Aydınlara özgü, özgür düşünce ve sanat, ayrı görüş benimseme hakkı, yozlaşmakta ve yok olmaktadır (27).
«Pazar mekanizması, sanatı, bilimi ve öğrenimi de içermek üzere, yaşamın her yanına girdi ve bunları parasal değerlendirme konusu yaptı. Başka bir deyişle, son ikiyüz yılda genellikle emeğin başına gelenler, şimdi de sanatsal, bilimsel ve aydınsal çabalarda kendini göstermektedir: Şimdi bunlar da, bürokratik kuruluşlar ve büyük mağazalar olarak toplumun bir parçası durumuna geliyorlar» (28).
Öte yandan, özellikle 70'!i yıllarda, Türkiye'de, aynen bürokraside olduğu gibi, aydın kitleler çok büyüdü ve yay-gınlaştılar. Aydın olmanın bir özelliği kalmadı. Bu gelişmeyi T. Alkan şöyle belirtmektedir: «Türkiye'de, 1927-28 yıllarında 3918 yüksek okul öğrencisi varken, 1971-72 döneminde, bu sayı 169.672'ye ulaştı. 42 misli olan bu artışa karşılık, ilkokullardaki öğrenci sayısı, aynı dönemler içinde, 461.985'ten 5.101.196'ya ulaştı, yani 11 misli bir artış gerçekleşti. Bu arada, nüfus 2.7 misli arttı. Görüldüğü gibi, yüksek öğrenim mezunlarının artış hızı, diğer göstergelerdeki değişimden kat kat fazladır.
(27) T. Alkan, Aydınlar ve Siyaset, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, No: 29, Ankara 1977, s. 70. (28) C. W. Mills, Power Politics and People, New York: Ballantine
Books 1963. s. 417-18.

Ekonomik gelişmenin yavaş olması, eğitimin de iyi planlanmaması sonucu olarak, birçok yüksek okul mezunu istediği gibi bir iş bulamama dutumu ile karşı karşıyadır. 1963-64 ile 1969-1970 arasında, ekonominin yıllık büyüme hızı %3 oldu. Aynı dönemde, üniversite mezunlarının artış hızı yılda %14.5 idi. Yay-Kur'la öğretim sonucunda bu açık çok daha fazla artacaktır» (29).
Bu, sonuç olarak geniş bir aydın proletaryası oluşturacak, eğitim olanaklarının artmasına karşın iş olanaklarının aynı hızda açılmaması, aydınlarda ekonomik bir düşkünlük yaratacaktır. Bu nedenle aydınlar, gelişmekte olan ülkelerde, Türkiye'de olduğu gibi düzene sert tepkiler gösterebilecek düzeye gelmektedirler (30). Fakat bu, daha çok genç kuşak aydınlarında böyledir. Bir zamanlar eski siyasal elit içinde CHP'nin tabii müttefiki olan aydınların durumu, toplum içinde üstlendikleri bugünkü görevleri ve toplumun ekonomik ve sosyal gelişmesi sonucu çok farklı olmuştur.
1950'lerde Forum dergisi etrafında toplanan Sadun Aren, Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy, Turhan Feyzioğ-lu ve Aydın Yalçın gibi entelektüellerin bugünün siyasal yelpazesindeki yerleri hatırlanırsa, sözünü ettiğimiz elit farklılaşması kolayca anlaşılabilir (31).
(29) T. Alkan, Op. Cit., s. 70.
(30) Kari Mannheim. Man and Society in an Age of Reconstruction, New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1940, s. 99 -100.
Arnold J. Toynboe, A. Study of History. New York. 1947, s. 394-395.
Joseph Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, Lon-
don George Allen, Unwin Ltd., 1961, s. 152-153.
Raymond Aron, The Opium of the Inteilectuals, Garden City. N.Y. Doubleday, 1957, s. 218.
Eric Hoffer, The Ordeal of Change, New York: Harper and row 1983. s. 36-43, 82-89. (31) M. Heper. Op. Cit., s. 168.

Soru 69 : Eski siyasal elitin çözülmesinin siyasal ne-denleri nelerdir?
Eski elitin çözülmesinde ekonomik olduğu kadar siyasal nedenler de etkili oldu. Bunlardan en önemli siyasal neden olarak eski elitin doğal siyasal üst yapısı olan CHP, 1965 yılında «Ortanın Solu» programını benimsedi. CHP, artık kalıplaşmış bir ideolojinin akılcı yöntemleri ile kitleleri tepeden yönlendirmenin geçersizliğini saptamış, gelişen ve büyüyen toplumda yeni gelişen sosyal güçlere dayanma gereğini duymuştu. Bu programa göre toplum hazinelerini yaratanlar o hazinelerden daha büyük pay alacaklardı. Böylece, bir anlamda, CHP eski siyasi müttefikleri ile bağlarını çözüyor ve gelişen emekçi kitlelerin çıkarları doğrultusunda az çok sosyal demokrat bir dünya görüşünü benimsiyordu. Bunu yaparken de geçmişle ilgili olarak siyasal mirasının önemlice bir kısmını reddediyordu. Zaten değişen koşullar bir kısım asker-sivil bürokratlarla bir kısım aydınlara kamp değiştirtmişti ama CHP' nin büyük bir şevkle vurguladığı «Halkçılık» ve bir anlamda «aydın düşmanlığı» bu grupların CHP'ye büsbütün sıkıntı ile bakmalarını sağladı. Asker-sivil bürokratların son kalesi İnönü de CHP'den ayrılınca ittifaklar büsbütün çözüldü.
Böylece, yukarda da gördüğümüz gibi, asker-sivil bü-rokratların önemli bir kısmı burjuva düzeni ile özdeşleşti. Belki bir kısmı hâlâ CHP'ye oy verdi ama artık aktif olarak ideolojik bir katkıda bulunmadılar. Zaten böyle bir şey için ne sosyolojik güçleri vardı, ne de kendilerine bu yönde bir talep gelmekteydi. Aydınlara gelince, orta yaş ve üzerinde olanlar siyasete kuşku ile bakar oldular. 70'li yıllarda aydın olmak «sandıktan çıkmaya» yetmiyordu ve bu güçsüzlük bir kısım aydınları «seçkinci» ve «demokrasi düşmanı» olmaya yöneltti.
Partiler üstü dönemlerin başlangıcında siyaseti alt edebildikleri için çok mutlu oldular ama «reformcu kabineleri» bile değiştirme gücünü kanıtlamış ekonomik gücün emrindeki siyaset karşısında her zamankinden çabuk yıldılar.
70'li yıllarda genç aydınlar ise politikayı en radikal biçimde kullanma yanlısı oldular; bir çığ gibi büyüyen sol partilerde ve fraksiyonlarda örgütlendiler. 70'lerin ekonomik ve sosyal düzeninde «aydın proieterleşme»sine maruz kalan bu genç ve dinamik kitle, düzenin siyasal üst yapısı olan parlamentoda görüşlerine etkinlik kazandıramadılar ama gerek fikirsel yönden, gerekse hiç istenmemekle birlikte teröre olumsuz katkılarda bulundular. CHP, bu grupların belirli siyasal stratejiler içerisinde zaman zaman ittifak yapabilecekleri bir burjuva partisinden başka bir şey değildi. Çok değil daha 1960'ta bütün genç aydın kesimi saflarında toplamış olan eski elitin kalesi CHP, 70'li yılla-rın sonunda çok daha da sola kaymış olmasına rağmen bu proleterleşmiş aydın kitle tarafından en ağır biçimde şöyle eleştirilmekteydi: «Kapitalizm, çoktan iflas etmiş klasik burjuva ideolojisiyle ayakta duramayacağını iyice anlamış olduğundan, kendi sonunu geciktirecek, işçi sınıfını daha bir süre avutabilecek bir sosyal-demokrat ideolojiyi benimsiyor görünmektedir. İki sistemin (kapitalist sistem ile sosyalist sistemin) yakınlaşması tezleri altında, kapitalizmin sömürü düzenini koruma çabası, geniş emekçi yığınlarından bu gerçeği gizleme çabası yatmaktadır. Tekelci burjuvazinin pek çok ülkede, sosyal-demokrasiyi, başvurabileceği en son sığınak olarak görmesi bu nedene dayanır. Yoksa işçi sınıfı burjuva demokrasisinin olanaklarını kendi adına kullanmaya başladıkça burjuvazinin demokrasiye yüz çevirdiği, anti-demokratik gerici sınıflarla ittifakını pekiştirme yolunu seçtiği, işçi sınıfı mücadelesi içinde, yüzyıldan bu yana pek çok kez kanıtlanmış bir olgudur» (32).
Böylece noktalayacak olursak, 70'li yılların başında başlamış bir burjuvazi çözülmesi karşısında aynı anda ve aynı ölçüde bir çözülmeyi CHP'nin eski müttefikleri asker-sivil bürokrat ve aydın saflarında da görmekteyiz.
(32) Vahap Erdoğdu: «Demokratik Güçbirliği ve 5 Haziran Seçimleri», Ülke, sayı 1, 1977.

Soru 70 : Eski ve yeni elitlerdeki bu parçalanmalar-dan Türk siyasal hayatı, 12 Eylül 1980'e kadar, nasıl etkilenmiştir?
Böylece genelleştirirsek hem burjuvazi cephesindeki, hem de sivil-asker-bürokrat-aydın cephesindeki bu köklü değişimler ve kamplaşmalar Türkiye'de 1970-80 arası siyasetin de çehresini değiştirmiş ve bu sosyo-ekonomik gelişme sonucu beliren toplumsal tablo parlamentomuzun da yapısını ve işlevselliğini büyük ölçüde etkilemiştir.

1973 seçimlerinin parlamentoya yansıması çok boyutlu ve yönlü olmuştur. Hükümetler uzun süre kurulamamış, kurulsa bile kısa ömürlü olmuş, ülke güven oyu almamış hükümetlerce bile aylarca yönetilmiştir. Burjuvazinin birbirine düşman partileri (AP ve MHP dışında), uyumu ve siyasal görüş farklarının giderilmesini olanaklı kılmamış, burjuvazinin çeşitli görüşleri savunan düşman kardeşleri ancak bir erken seçim korkusu karşısında (Kıbrıs «Barış Harekâtından» dolayı iktidarı erken seçimlerde büyük çoğunlukla CHP'ye kaptırmamak için) iğreti bir koalisyon hükümetini yani MC'yi kurabilmişlerdir. Yürütme bu du-rumda çok sıkışm:ş ve iktidar tabanını oluşturan çeşitli partilerin ve bağımsızların her türlü talep ve kaprisleri karşısında zaman zaman siyasal çaresizliğe düşmüştür.
1977'de AP, «sağı» biraz toparlayabilmiştir ama temel felsefesinden taviz vererek bu toparlanmayı sağladığı için grubunda disiplin kuramamıştır. CHP ise iktidar olma sayısına çok yaklaşarak sonuçlandırdığı seçimlerden sonra eksik sayısını AP'den saf değiştirenlerle tamamlamış, dar bir çoğunlukla da olsa iktidar olabilmiştir. Ama bu kıl payı iktidar, yoğun ekonomik ve sosyal çalkantılarla dolu iki yıl içinde CHP'ye yürütme açısından hiç rahatlık sağlamamış, bağımsız bakanların talepleri, kendi parlamento grubu hiziplerinin politikaları açısından oldukça sınırlı bir yönetim uygulaması yaşanmıştır.
Daha sonra kurulan AP azınlık hükümeti 1979 ara se-çimlerinde CHP'nin büyük oy kaybının doğal siyasal sonucu olmuş ama o da belirsiz parlamento iradesi karşısında 22 aylık CHP iktidarı döneminde olduğu gibi yürütme açısından büyük tahditlerle karşılaşmıştır.
Bu süre boyunca, ayrıca, Cumhurbaşkanlarının (1950-60 döneminde Celâl Bayar'ın dışında) siyasi partiler dışı kimseler olduklarını görmekteyiz. Hiçbirinin toplumda ka-rizmatik bir önderliği ya da gücünü dayadığı büyük siyasi ya da askeri zaferleri, başarıları yoktur. Halk tarafından seçilmedikleri için de makamlarının popüler bir desteği yoktur. Zaten birçok bakımdan sembolik ve törensel olarak görev yapan Cumhurbaşkanları bu nedenle Tek Parti dönemine siyasal rengini veren Cumhurbaşkanları kategorisinden çok farklıdırlar. Bu durum parlamentoyu baskı altında tutan bir diğer etkenin ortadan kalktığını gösterir ama bu defa Türkiye'nin parçalanan ve yeni ittifaklar kuran siyasal elitleri yarattıkları siyasi parti enflasyonu ve koalisyon kargaşalıkları ile yürütme ve yasama arasındaki ilişkileri tıkamışlardır.
Yürütme ile yasama ilişkileri, bu çok kutuplu siyasal farklılaşma nedeni ile parlamentomuzda belirli bir akıcılıktan yoksun kalmış ve tıpkı Weimar örneğinde gördüğümüz gibi özellikle 1975'den bu yana âdeta felç olmuştur. Sağ partiler kendi içlerinde uzlaşmamış, sağ-sol ile dialog kuramamış, ayrıca ne sağda ve ne de solda iktidarı tek başına kuracak bir siyasal parti olanağı doğmamıştır. Bu görüntü, iktidar alternatiflerini ya tamamen ortadan kaldırmış ya da bağımsızlar desteği ile ancak ayakta duran güçsüz hükümetlerle, her an devrilebilir, parlamento gruplarının bencil politika taleplerinin tahakkümünden kurtulamayan azınlık hükümetleri ile sınırlamıştır.
Bir siyasal sistemin ayakta kalabilmesi için o sistemi yaşatan ve yürüten kurumlara belirli bir ölçüde toplumsal destek gerekmektedir (33). Kurumlar ancak bu desteğe sahip oldukları sürece meşruiyet kazanır ve o meşruiyet sayesinde görev yaparlar. Meşruiyet, bu anlamda, toplumun beğenisidir. Ama görevini yapamayan kurumlar, sistem içinde yitirdikleri destek ölçüsünde meşruiyetlerini de yitirirler. Yani toplumu oluşturan unsurlarca artık beğenilme-mekte, güvenilmemektedirler. Çünkü görevlerini beceri ve etkinlikle yapamamakta, işlevinden sorumlu oldukları alanlarda büyük tatminsizlikler yaratmaktadırlar. Bu halin uzaması sonucu, kurum, toplumsal taleplere karşı siyasal duyarlılığını da yitirir. Bu, toplumdan sağladığı desteğin artık tamamen çekilmesi demektir. Sistem, bu noktada, ya kendine o kurumun gördüğü işlevi yürütebilecek veya onun yerini tutabilecek yeni bir kurum yaratır (34) ya da yeni bir siyasal denge bir başka sistem düzeyinde yaratılarak yozlaşmış kurum, yeni sistem unsurları ile ayakta tutulur (35).
Türkiye'de parlamentoya ve demokrasiye duyulan büyük toplumsal destek bir yana, siyasal atomizasyon ve uzlaşmaz siyasal çok kutupluluk, Türkiye'yi belirli bir siyasal darboğaza 1975'lerden bu yana sokmuş bulunmaktaydı.
Ama Türkiye, parlamenter demokrasiyi ayakta tutup, yaşatacak toplum niteliklerine, sosyal sınıflara sosyo -ekonomik gelişimi sonucu kavuşmuştur. Bu koşullar içinde Türkiye'yi parlamenter - demokrasi alanı dışında tutmak istemek, artık çok güç ve çok çaba isteyen bir uğraştan başka bir şey olamaz.

(33) D. Easton, Op. Cit., ve R. Dahi, Modern Political Analysis, Prentice
Hall, New Jersey, 1964.
(34) Merton, R. K., Social Theory and Social Structure, The Free
Press, Glencoe, İllinois, 1961, s. 72-82.
(35) J. Linz, «Crises, Breakdown and Reequilibration», s. 3-124, in
Breakdown of Democratic Regimes, Ed. J. Linz and A. Stepan,
John Hopkins Univ. Press, London, 1978.

Bu nedenle Türkiye'de demokrasinin girmiş gözüktüğü dar boğaz bile demokratik düzenin bir an önce yeniden akıcı ve sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için alınan tedbirler olarak tanımlanmıştır (36).
(36) Devlet ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Ev-ren'in 16 Eylül 1880 basın konferansındaki beyanlarından. Mil-liyet, 17 Eylül 1980.

.

VI. Bölüm

ATATÜRK İLKELERİ

Soru 71 : İnkılap tarihimizde halkçılık ilkesi nedir?
Atatürk, Türk toplumuna bakarken sürekli olarak şu görüşü savunmuştur: Batı kapitalist toplumlarında görmüş olduğumuz sınıf çatışmasına dayanan bir toplumsal yapı Türkiye'de yoktur ve iktisadi ve toplumsal kalkınma Türk toplumunda bütün sınıfların lehine gelişmesi gereken bir kalkınmadır. İzmir iktisat Kongresinin açılışında Atatürk' ün yapmış olduğu konuşmada bu gözlemi görmekteyiz. İzmir İktisat Kongresi'nde Atatürk şöyle diyor: «Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sami-lerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir... Bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın lezzeti hakikisini tadabilmelidir ki çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin.» (1)
Bu görüşü daha ayrıntılı bir biçimde Atatürk daha sonra şöyle vurgulamıştır: «Diğer memleketlerde fırkalar behemehal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar var-dır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir.
(1) Söylev ve Demeçler, Cilt 2, s. 112.

Güya bizim memleketimizde de ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki, 'halk fırkası' dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil bütün millet dahildir.» (2) Halk Fırkasının Türkiye'deki bütün sınıfları

nasıl top-yekûn ve birbirine düşman etmeden, çatıştırmadan bünyesi içersinde toplayacağını açıklarken söylediği bu sözler Atatürk'ün daha sonra sınıf yapısı ile ilgili söylediği şu sözlerle daha da pekiştirilmiştir: «Halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde Milletimizin ekseriyeti azimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin genişliğine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza mecburiye-tindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve saire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı 20.000'i geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lazımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçiden farklı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder. Bundan sonra münev-veran ve ulema denen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek irşat ve ilâ etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır.

(2) İbid. s. 96 - 97.

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğerine memzuç olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiyesi halktan ibarettir.» (3)

İşte Atatürk'ün bu görüşleri inkılap tarihimizin halkçılık ilkesini oluştururlar. Bu görüş, yukarda da anlatıldığı gibi, iktisadi kalkınmayı bütün sınıfların çıkar ahengine dayandırmakta ve bu açıdan bazı kaynaklarca, tutucu bir nitelik taşıdığı öne sürülmektedir. Ama az gelişmişlik k:skacında yüzyıllarca kıvranmış bir toplumun yaratamadığı bir sosyal farklılaşma, Cumhuriyet'in başındaki toplumsal yapımızda böyle bütüncü yaklaşanları zorunlu kılmıştır. Bu konuyu Soru 72'de biraz daha açmakta yarar olacaktır.

Soru 72 : «Halkçılık» siyasal ve ekonomik hayatımızda nasıl bir rol oynamıştır?

Toplumdaki bütün sınıfların bir çıkar birliğine, bir uyuma dayalı olarak belli bir ekonomik kalkınma programını gerçekleştirme ilkesi, bir anlamda, belli bir tutuculuğu yansıtıyor olabilir. Bütün sınıfları kollamak ve bütün sınıfları aynı anda zenginleştirmek tarihte pek örneği bulunmayan bir kalkınma modeli sayılabilir. Hangi yönde olursa olsun bir kalkınma modelinde bazı sınıfların ilerlemesinin ve zenginleşmesinin bazı sınıfların gerilemesi ve fakirleşmesi doğrultusunda gerçekleşeceği kaçınılmaz görünmektedir. Durum böyle iken Atatürk'ün bütün sınıfları ve Türk toplumunu topyekûn kalkındırmayı ve zenginleştirmeyi hedef tutan bu halkçılık anlayışı nereden kaynaklanmaktadır? Kurtuluş Savaşı'nın deney ve birikimlerinden kaynaklanan bu «halkçılık» yaklaşımı temelde iki önemli kavrama oturmaktaydı. Bu kavramlardan biri ekonomik, diğeri siyasidir.

(3) İbid. s. 97

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özel girişimciliğe ya da topyekûn devletçiliğe dayanan bir kalkınma modeli olmadığı için ekonomik model doğrudan bir halkçılık modeline bağlanmak istenmişti. Özel girişimci sınıfın cılızlığı ve devlete kalkınmada mutlak bir denetim vermeme düşüncesi «halkçılığı» kalkınmanın popüler bir simgesi haline getirmede kullanılmıştır. Halkçılığın siyasi temeline gelince; Atatürk'teki halkçılık fikrinin temellerini ta İkinci Meşrutiyet dönemine kadar uzanmış olarak görüyoruz. Fakat bu anlamda da halkçılık Atatürk için sadece bir sosyal fel-sefe değildir; aynı zamanda, Osmanlı toplumundan süregelmiş bir İslamî hakimiyet teorisine karşı çıkan bir kavramdır ve sonuç olarak da o İslâmî hakimiyet teorisinin yerine laik bir hakimiyet teorisini kurmak isteyen yani halka dayalı bir siyasi rejime, cumhuriyete dönük bir siyasi yaklaşımdır (4). «Hakimiyet bilâ kayd ü şart milletindir» düsturu, bu halkçılık ilkesine dayanmaktadır. Saltanat da, Hilâfet de bu ilke doğrultusunda yok

edilebilmiş, Osmanlı -İslâm siyasal örgütlenmesi bu felsefe ile dağıtılmıştır.
Soru 73 : Sosyal halkçılık ve devletçilik nedir?
Atatürk devrinde halkçılık görüşü, toplumsal bir felsefe olarak, ekonomik ve kalkınma yönünden bazı arayışlara yol açmıştır. Örneğin Serbest Fırka'yla yürütülmek ve temsil edilmek istenen özel girişimci siyasete karşılık, daha sonra dünya bunalımının da getirdiği bir zorunluluk sonucu, 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi'nce kabul edilen devletçilik ilkesi bunun bir sonucudur. Fakat Halk Parti-si'nin 1931'de benimsediği devletçi görüş dahi özel teşebbüsün yerini almaya aday bir devletçi görüş değildi. Tam tersine, bu görüşte de özel teşebbüsü tamamlamayı amaçlayan bir devletçilik savunulmaktadır. Bu nedenle, ortaya çıkan devletçilik anlayışı, toplumun bütün sınıflarını koruyacak ve zengin edecek olan bir halkçılık anlayışına aykırı olmamaktadır.
(4) Taner Timur, Türk Devrimi - Tarihî Anlamı ve Felsefi Temeli, Ankara, 1968, s. 106.

Denilebilir ki, Türkiyede gerek halkçılık, gerek devletçilik, herhangi bir ideolojiye ya da doktrine dayanmaktan çok, günün konjonktürel gelişmelerinden kaynaklanan ampirik ve faydacı bir arayış idi. Atatürk, parlamentoyu açış nutuklarından birinde, bu konudaki teme! görüşü şöyle vurgulamıştır: «Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz, bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir» (5).
Soru 74 : Halkçılık, aynı zamanda, bir egemenlik teorisi midir?
Bir egemenlik teorisi olarak ortaya atılan halkçılık görüşü, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan beri hilâfetin ve İslâmi esaslara dayanan bir hiyerarşik modelin yerine halka dayalı bir cumhuriyet modeline geçişte kullanılan bir egemenlik teorisidir. Ne var ki Kurtuluş Savaşı yıllarında ve onun hemen sonrasında birinci B.M.M. üyelerinin birçoğunun da padişahlık ve hilafet makamına sadakati Atatürk'ü bu konuda çok temkinli ve tedbirli olmaya yöneltmiştir. Atatürk bu şekilde davranışını daha sonra şöyle açıklamaktadır: «Millet ve ordu padişah ve halifenin ihanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve ananevi rabıtalarla muti ve sadık, millet ve ordu çarei halâs düşünürken bu mevrus itiyadın sevkiyle kendinden evvel makamı muallâyı hilafet ve saltanatın halâs ve masumiyetini düşünüyor. Halife ve padişahsız halâsın manasını anlamak istidadında değil. Bu akideye muhalif rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline. Derhal dinsiz, vatansız, hain, merdut olur.» (6)
(5) Söylev ve Demeçler, Cilt 1, s. 381. (6) Nutuk, Cilt 1, s. 10.

Bununla beraber Atatürk, görüyoruz ki, Kurtuluş Savaşı sırasında halkçılık kavramını laik bir egemenlik teorisi olarak zaman zaman çok açık bir şekilde ortaya koymuştur: «Bizim noktai nazarimiz,» demiştir Atatürk, «kî halkçılıktır, kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir. Halkın elinde bulundu-rulmasıdır.» Ayrıca 1 Aralık 1921'de Atatürk şöyle diyor: «Bizim hükümetimiz, hakimiyeti milliyeyi, iradei milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir. İlmi içtimaî noktasından bizi, hükümetimizi, ifade etmek lâzım gelirse halk hükümeti deriz.» (7)
Halkçılık kavramı, evrensel olarak ve de Atatürk'ün belirttiği gibi temelde tek bir şeye dayanır; bütün iktidarların kaynağının halk olduğunu ve bütün iktidarların halka devredilmesi gerektiğini öngörür. Bunun kaçınılmaz sonucu ise çok partili bir düzen ve genel oya dayanan bir demokratik rejimdir. Ama biliyoruz ki genç Türkiye cumhuriyetini kurmak için, inkılapları muhafaza edebilmek için, Türk devleti bir dizi sıkı önlemler almak durumunda kalmış ve 1946'ya kadar ülke bir tek parti rejimi ile yönetilmiştir. Böylece cumhuriyetin ilk yıllarında halkçılığın egemenliğin kaynağı olacağı şeklindeki yaklaşımın hayata aktarı-lamayışı bir eleştirme konusu olabilir. Genel oya ve çok partili düzene dayanmayan bir sistemde halkçılığın bir egemenlik teorisi olup olamayacağı tartışılabilir. Ama bilmekteyiz ki Atatürk rejimi, tek parti sistemine dayanmakla beraber siyasi felsefesi yönünden çok partili bir rejime geçiş yollarını açık tutan bir idare şekli olmuştur (8). Profesör Duverger de aynı yaklaşımla Türkiye'deki tek parti sistemini çok partili rejime geçişi hazırlayan doktrinsiz bir sistem olarak görmektedir (9).
Kemalist cumhuriyet, bazı eleştirmenlerin yaptığı eleştiriler doğrultusunda, uzunca bir süre belki genel oya ve
(7) Söylev ve Demeçler, Cilt 1, s. 190.
(8) Taner Timur, Op. Cit, s. 109.
(9) M. Duverger, Le Parti Politique, Paris 1961, s. 307-213.

çok partili sisteme dayalı bir halkçılığı hayata aktarama-dı, bir demokratik ilke olarak gerçekleştiremedi ama başta yaratmış olduğu devrimler ve koymuş olduğu Atatürk ilkelerinin muhafazası açısından uyguladığı kapalı ve za-man zaman sertleşen rejim sayesinde ilerde çok partili hayata ve genel oya dayalı bir siyasi sistemin yerleşmesine ve yaşamasına sebebiyet verdi. Çok partili demokratik rejime geçme ve böyle bir rejimin sosyolojik olarak yaşama ve korunması amacıyla takınılan bu tutum ve gösterilen bu çabalar, halkçılığın daha kaynağında boğulmasını, ortadan kaldırılmasını önleyerek halkçılığı daha düzenli ve daha açık bir sistem içersinde rejimin temeli haline getirmenin yollarını aradığı için başlıbaşına bir halkçılık yaklaşımı sayılmalıdır.

Soru 75 : İnkılap tarihimizde devletçilik ilkesi nedir?

Devletçilik ilkesi, Türkiye'de, gerek tek partili rejimde olsun, gerek 1950'den sonra fiilen gerçekleşen çok partili rejimde olsun çeşitli tartışmalara konu olmuş bir ilkedir. Biz, inkılap tarihimizdeki devletçilik ilkesi açısından, bu tartışmalara değil fakat yalnızca Atatürk'ün devletçilikten ne anladığı görüşüne yer vereceğiz. Atatürk, devletçilik anlayışını şöyle ortaya koymaktadır: «Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesaiyi ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap et-tirdiği işlerde, bilhassa iktisadî sahada, devleti fiilen alâkadar etmektedir.» (lo)

(10) Taner Timur Op. Cit., s. 111.

Böylece görülmektedir ki Atatürk ilkeleri içerisinde yer alan devletçilik ilkesi, özel girişimciliği ve faaliyeti ön plana almakta fakat devletin gücünü de özel girişimciliğin bu gücünü pekiştirmek amacıyla harekete geçirmektedir. Atatürk'ün belirttiği ve devleti fiilen alâkadar ettiğini öne sürdüğü milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işler ise burada özel teşebbüsün yeterince etkin olamayacağı ve el atamayacağı büyük alt yapı yatırımları olarak anlaşılabilir. Bu anlamda devlet, asli vazifesi olarak, özel teşebbüsün giremeyeceği alanlarda çalışmakla yükümlü kılınmış gözükmektedir. İçinde bulunduğumuz 1980'li yıllarda da, çok daha üst düzeyde bir ekonomik kalkınma ortamında, devletin hemen hemen aynı durumunu koruduğuna tanık oluyoruz.

Soru 76 : Devletçilik, siyasal ve ekonomik hayatımızda nasıl bir rol oynamıştır?

Her ne kadar bir Atatürk ilkesi olarak devletçilik özel girişimciliğin kalkınmasında ve ilerlemesinde yardımcı bir etken rolünü üstlenmişse de, her ne kadar bütün bir cumhuriyet tarihimiz boyunca devletçilik özel teşebbüsü kendisine bir rakip ve bir hasım olarak görmemiş tam tersine özel teşebbüsü kollayan ve kalkındırmaya çalışan bir maddi varlık olarak ortaya çıkmışsa da, cumhuriyet tarihimiz boyunca devletçilik konusunda polemiklere, büyük siyasi tartışmalara, hatta büyük iktidar mücadelelerine tanık olmaktayız.

Devletçiliğin ekonomik hayatımızda oynadığı önemli rol hiçbir zaman inkâr edilemez. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında bütün ciddi sınai atılımlar hep devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bütün yurdun baştan aşağı demir yollarıyla örülmesi, ilk büyük yatırımlar olan çimento, tekel, tekstil fabrikalarının gerçekleştirilmesi, limanların, antrepoların yapılması hep devlet eliyledir. Daha sonraki yıllarda da yurdun geniş bir karayolları şebekesiyle örülmesi gibi yine milyarlarca dolarlık alt yapı yatırımlarının devlet tarafından sonuçlandırılması hep bildiğimiz gerçeklerdir. Devlet, bu nedenle Türk ekonomisinin yaratılmasında ve büyütülmesinde olduğu kadar, Türk insanının günlük yaşantısında da kendisini öteden beri hissettirmiş bir kurumdur. Ekonomik yapının büyümesi, sosyal hayatın gelişmesi ve genişlemesi, Türkiye'de devlete de büyük roller yüklemiştir; devlet, gelişen, ihtiyaçları büyüyen ve kalkınan bir Türkiye'nin temel meselelerini günbegün genişleyen bir bürokratik kadro ile sosyal refah devleti anlayışla karşılamaya başlamıştır.

Kurtuluş Savaşı veren kadroların ana çekirdeğini si-vil-asker bürokratların ve aydınların oluşturması, Türkiye Cumhuriyeti devletinin onlar tarafından kurulmuş olması, bir ölçüde, onları toplumun gözünde bütün bir Türk siyasi hayatı boyunca devletin simgesi haline getirmiştir. Bunlara karşılık olarak, devletin yaratmak

istediği, kalkındırmak istediği özel girişimci kadroları, yani bu kitapta baştan sona kadar «ikinci elit» ya da «yeni elit» diye tanımladığımız eliti görüyoruz. Devletin himayesinde ve sivil - asker bürokratların desteğiyle emeklemeye başlayan bu «yeni elit» girişimci sınıf, daha sonra iç ve dış etkenlerle bir varlık olmasını, iktidara talip olabilecek bir güce erişmesini tamamlamış ve 1946'dan başlayarak eski elitin karşısında Türkiye'de iktidar olma mücadelesine girişmiştir. Devlet himayesinde ve devlet desteğiyle kalkınmış olan bu sınıfın temel düşmanı ve temel uğraşı alanı ise «devlet» olmuştur. İktidara geldiklerinde devlet müdahaleciliğini sıfıra indirerek tam bir liberal ve özgürlükçü ortam sağlayacaklarını öne süren bu yeni iktidar sahipleri, aslında, zaman zaman kendi ekonomi politikalarının çıkmazlara sürüklenmesi nedeniyle, asker ve sivil bürokratların-kinden daha koyu bir müdahaleciliğe sapmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. 1950 sonlarında ve 1960 sonların-da liberal hükümetlerin bu koyu devlet müdahaleciliğine cankurtaran simidi gibi sarıldıklarına tanık oluyoruz. Devlet himayesinde gelişip devlet himayesinde büyüyen ve devletin desteği ile siyasal bir güç haline gelip ondan sonra devletçilik karşıtı olarak iktidara gelmiş liberal partilerin zaman zaman içine düştükleri bu devletçi ekonomi ve devletçi siyaset, aslında, özel yaşamımızda olduğu gibi ekonomik yaşamımızda da baştan sona kadar devletin oynadığı büyük rolün ve büyük etkinliğin bir ifadesidir. Koyu bir devletçi karşıtlığı ile iktidara gelen liberal partiler, Türkiye'de geniş halk kitlelerinin devletten olan şikâyetlerini kullanmasını ve onlardan siyaseten yararlanma-sını bilmişler, bu nedenle, kendileri devlete egemen du-rumdayken dahi devletten ve devletçilikten şikâyet ederek siyasi durumlarını güçlendirmek istemişlerdir. 1950' lerdeki ve 1960'lı yıllardaki liberal partilerin siyasal iktidarları bu gibi olayları sürekli yaşatmışlardır. Siyasal iktidar olup devletin dizginlerini elinde tutarken devletin kurumlarına karşı olmak, bir siyasi eylem hem de kâr getiren bir siyasi eylem haline dönüştürülmüştür. Siyasal iktidarlar, bu dönemlerde sanki devleti idare edenler kendileri değillermiş gibi, devletin uygulamalarından şikâyetçi olmuşlar ve sık sık yapılan işlemlerden ötürü devleti halka şikâyet ederek siyasi destek sağlamaya çalışmışlardır. Şikâyet konusu olan devlet kurumları, Sayıştay gibi, Danıştay gibi, Anayasa mahkemesi ve Yargıtay gibi idarenin üzerinde denetim kurmuş olan devlet kurumlarıdır. Bunların varlıklarından ve icraatlarından şikâyet ederek, bu dönemin siyasi iktidarları, zaaflarını örtmek amacını gütmüşler, yapamadıkları bazı işlerin suçunu da böylece devlete yüklemek istemişlerdir.

Liberal siyasetin kendi zaaflarından kaynaklanan bu hücumları karşısında devletçi anlayış ve eski siyasal elit de kayıtsız kalmamış ve kendisine bağlı ya da kendisini tarih boyunca temsil etmiş birtakım siyasi örgütler aracılığı ile iktidar mücadelesi vermiştir. Çok partili siyasetin Türkiye'de gerçekleştiği yıllara kadar her şeye hakim devletin kadroları olan bürokratlar, her şeyin en iyisinin devlet tarafından yapılacağı inancındaydılar. Hatta öyle bilinir ki bu dönemin önemli yöneticilerinden biri, öğüt vermek istediği gençlerden bazılarına, «Size ne oluyor? Bu memlekete komünizm gerekirse onu da biz yaparız,» diye öğüt verebilmektedir.

Doğaldır ki çok partili hayata geçtiğimiz yıllarda sivil ve asker bürokratların bu devletçiliği de, devletin bu ölçüdeki siyasal gücü de, kalmamıştır ve giderek devletçilik ve devletin örgütü olan bürokrasi sosyal ve siyasal bir güçsüzleşme süreci içersine girmiştir. Ama bir süre sonra siyasi kutuplaşma ve siyasi kavram karışıklığı o ölçüye gelmiştir ki, devletçi ekonomik ve sosyal görüşleri benimsemiş siyasi partiler devlet partileri ve fakat aynı topluluğa, aynı millete mensup olmakla beraber devletçiliğe karşı olan partiler de sanki devlet karşıtı partiler haline dönüşmüş olarak gösterilmek istenmiştir. Bir süre sonra ise bu sefer bir sağ ve sol fikir kargaşası içersinde devlet karşıtlığı ve rejim karşıtlığı belirli partilere ait olmuş, buna karşılık milliyetçi bir içerikle devlet koruyuculuğunu, tam tersine, eski liberal partiler yüklenir görünmüşlerdir. Bu yozlaşma, devletçi ve liberal ekonomi anlayışlarından bu sağlıksız sapma, bir süre sonra siyaseti de içinden çıkılmaz bir ortama sokmuş, tozun dumana karıştığı böyle bir kör döğüşün sonucu demokrasinin askıya alınması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Soru 77 : Devletçilik, konjonktürel olarak, Türk siyasi hayatında hangi değişimleri geçirmiştir?

Devletçilik, Türk siyasi hayatındaki iniş çıkışlarla birlikte kavram değişikliklerine ve uygulama değişikliklerine uğramıştır. Başlangıçta devletçilik, 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nin gündeminde yer aldığı gibi, Türk devrimin motor gücünü oluşturacak bir ulusal girişimci sınıf yaratılmasında başlıca etken olarak kullanılacaktır.

Devletçilik, bu anlamda, sosyal sınıfları henüz yeterince oluşmamış, sanayileşme yokluğundan ötürü işbölümünün, ihtisaslaşmanın çok cılız bir biçimde gerçekleşmiş olduğu bir Türk toplumunda devlet olanaklarıyla ulusal girişimci yaratma yolunda kullanılacaktı. Devlet, aynı zamanda, bütün alt yapı yatırımlarını da üstleneceği için bu alt yapı yatırımlarından yararlanarak Türkiye'de giderek ulusal nitelikte bir girişimci sınıf oluşturulabilecektir. Böylece devletin asli görevinin, özel girişimciliğe müdahale etmemek, tersine, özel girişimciliği desteklemek olduğunu görüyoruz.

Sanayileşme ve ekonomik gelişme cılızlığı nedeniyle zaten Türkiye'de henüz batıda görüldüğü gibi çatışan, ekonomik ve sosyal çıkarları birbirine ters düşen sosyal sınıflar bulunmamaktadır. Atatürk'ün halkçılık ilkesinin temel görüşü olan bu yaklaşım, çatışma yerine dayanışma içersinde olması gereken bu sınıfların varlığına dayalı bir sosyal düzen öngörmektedir. İşte bu sosyal düzen içersinde devlete düşecek olan başlıca rollerden bir tanesi de, ekonomik alanda özel girişimciliğe hız kazandırarak ve onu kalkınma modelinin motoru haline getirerek, parlamenter, demokratik ve laik bir düzene yönelmekte olan Türkiye Cumhuriyetinin sosyolojik temellerini güçlendirmektir.

1923 İktisat Kongresi'nde İzmir'de kabul edilmiş olan bu temel ilke doğrultusunda devletçilik, 1930'lu yılların başına kadar bu anlayışla görev görmüştür; fakat dünya siyasi ve ekonomik konjonktüründe beliren çok radikal bir değişim sonucu Türkiye'de de devletçilik anlayışında belirli bir sapma olmuştur. Bu sapmanın bellibaşlı nedeni, 1929 yılında New York'taki büyük iflaslarla başlayan borsa oyunlarının giderek bütün Avrupa'ya yayılması ve büyük bir dünya ekonomik krizinin başgöstermesidir. Türkiye, dünya kapitalist sistemi ile tam bir bütünleşme hali içersinde olmadığı için, bu büyük ekonomik krizden çok fazla etkilenmemiştir ama tarım ürünlerinin giderek büyük fiyat düşüşleri kaydetmesi bir tarım ülkesi olan Türkiye'yi de etkilemiştir. Bunun yanı sıra 1923'ten beri uygulanmakta olan devlet himayesinde ve denetiminde bir ulusal girişimci sınıf yaratma politikası büyük bir yo! almamıştır; bunun üzerine, devlet eliyle girişimci sınıf yaratma çabasının çok olumlu sonuçlar vermemesi o zamanın yöneticilerini bu konuda bazı yeni radikal tedbirler almaya yöneltmiştir. Bir başka husus da Türkiye'nin kuzey komşusu olan Sovyetler Birliği'nin dünyanın içine düştüğü bu büyük ekonomik bunalıma düşmemiş olmasıdır. Planlı ve çok başka düzeyde örgütlenen bir ekonominin yürütücüsü olan kuzey komşusunun dünyanın bu bunalımından uzak kalması o zamanki Türk siyasi kadrolarını etkileyen bir neden olmuştur. Bu neden sonucu Türkiye, kolektivist bir ekonomiye sapmamıştır, sosyalist bir plan uygulama-mıştır ama o zamanın yönetici kadroları planlı ve daha radikal bir devletçi ekonomi uygulama gereğini benimsemek zorunda kalmışlardır.

Türkiye, 1930'ların başlarında kabullendiği bu yeni ekonomik anlayış doğrultusunda daha radikal ve daha müdahaleci, planlı bir devletçi ekonomi uygulamaya baş-lamış, bunun sonucu olarak da, bu kitapta daha önce belirtildiği gibi, Cumhuriyet Türkiyesi ilk ve en önemli ekonomik ve sınai sonuçlarını bu devletçilik programıyla almaya başlamıştır. Yapılan büyük devlet yatırımları sonucu olarak gerek çimento, gerek tekstil fabrikalarının, gerekse demiryolları ve liman yapımlarının bu dönemde gerçekleştiği bilinmektedir. Devletçilik, bu radikal ve planlı dönemde dahi, özel girişimcilikle rekabete girmeme konu-sunda olabildiğince dikkatli davranmış ve daha müdahaleci bir tavır takınmasına rağmen, İzmir İktisat Kongre-si'nde alınmış olan kararlara mümkün olduğunca uymaya özen göstermiştir.

Savaşın sona ermesiyle Batı Avrupa'daki demokratik ülkelerin Türkiye'yi de demokrasi kampına çekme uğraşıları ve Türkiye'nin de bu kampa dahil olma çabaları, planlı devletçilik anlayışından tekrar plansız bir döneme geçilmesinin yollarını açmış, Türkiye özellikle 1950'de başlattığı çok partili hayatla planlı devletçilik ve ekonomi anlayışına son vermiştir. Ulusal girişimci yeni siyasal elitlerin önderliğinde iktidara gelen Demokrat Parti dönemi sırasında giderek daha liberal bir ekonomi politikası izlenmiş ve devletin, özel girişimcilikle rekabet etmemesi bir yana, özel girişimciliğe azami ölçüde yardımcı olması fikri yeniden güç kazanmıştır. Zaten uzun boylu değiştirilmemiş olan bu anlayış 1960'lı yıllara kadar devam etmiş, bu yıllarda, hesapsız bir enflasyonist politika sonucu bir ekonomik tıkanma meydana geldiğinden hem siyaset bir askeri müdahale ile bir süre askıya alınmış, hem de ondan sonraki yıllarda kısa süren bir planlı devletçi müdahale dönemine tekrar dönülmüştür. Bu yıllarda dahi devlet, özel girişimciliğin etki altında tuttuğu alanlara

müda-hale etmemiş ve devletin girişimciliği sadece özel girişimciliğin uzanmadığı alanlara dönük olmuştur.

Soru 78 : İnkılap tarihimizde laiklik ilkesi nedir?

Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen laiklik, dar ve geniş anlamda olmak üzere iki biçimde anlaşılır (11).

Dar anlamda laiklikte devlet yine tamamen din işlerinin dışında yönetilmektedir ama devlet dini müesseseleri korur, dine yardımcı olur, dinsel örgütlenmeyi, dinsel inançları, dinsel akideleri destekler. Laikliğin geniş anlamında ise devlet işleri yine din işlerinden kesin olarak ayrılmıştır ama devlet bu durumda dine yardımcı da olmaz, onu korumak, onu geliştirmek için bir gayret de sarfet-mez. Bu tür laiklik anlayışında yurttaşın dinle olan ilişkisi tam anlamıyla serbest bırakılmıştır ama dinsel bölünmeler ve dinle ilgili gelişmelerden doğacak tehlikeler de devler tarafından kıskançça denetlenmekte ve önlemler alın-maktadır. Bu, kuşkusuz bir dinsizlik uygulaması değildir. Dinsel kuruluşların ve din adamlarının devletin baskısı altında tutulmasının laiklikle bir ilgisi yoktur. Laik devlet, dini yasaklayan devlet değildir. Türkiye'nin bir Atatürk ilkesi

(11) Ahmet Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara 1971, s. 142.

olarak benimsediği laikliğin bu geniş anlamında da devlet, dinsel esasların egemenliğinden sıyrılmıştır. Din, yalnızca vatandaşların özgür iradesine ve vicdanlarına terkedilmiştir. Devlet, her vatandaşa inanç özgürlüğü tanır fakat bu özgürlüğün devletin tanıdığı sınırları aşmasına müsaade etmez.

Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel son mirasımızı devraldığımız Osmanlı toplum yönetiminde yönetimin ana esaslarını şeriat yönettiği gibi Osmanlı toplumunun güncel yaşamında da, hayatının her safhasında da, İslâmî hükümler egemen idiler; İslâmiyetle sosyal ve ekonomik yaşamın bu kadar iç içe olduğu bir toplumdan, bütün bir hukuk sistemini ve bütün ekonomik sistemi tamamen İslâ-mın denetim altında tuttuğu böyle bir ortamdan Türkiye Cumhuriyetinin çağdaş cumhuriyetçi ve laik yapısına geçişte bu etkileri tamamen ortadan kaldırmak gerekmekteydi. Bu nedenle cumhuriyetin laiklik anlayışı, İslâmiye-tin hayatın her safhasını örgütleyen bu etkinliğini güncel ekonomik ve sosyal yaşamdan çıkarmayı hedef almış ve İslâmiyeti sadece vicdanlarda özgür bir yer oluşturabilmesi açısından serbest bırakmıştır.

Soru 79 : Türk devriminde laiklik nasıl gelişmiştir?

Türk devriminde laiklik uygulaması adım adım aşağıda anlatıldığı gibi gelişmiştir.

Laikliğe geçişteki ilk adım, kuşkusuz saltanatın kaldı-rılmasıdır. Saltanatın kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına gönderilmesiyle geriye kalan halifelik kurumunun da gücü çok azalmış olmaktaydı. Böylece siyasal ve dinsel gücü elinde tutan kurum parçalanmış oluyor, saltanatın kaldırılmasıyla geriye sadece güçsüzleşmiş bir hilafet makamı kalıyordu (12).

(12) İbid. s. 144.

Laikliğe geçişteki ikinci adım, hilafetin kaldırılması olayı olmuştur. İstanbul'daki zaten güçsüzleşmiş olan hilafetin kaldırılmasıyla gericilerin ve tutucuların devrim ilkeleri karşısındaki muhalefetlerine büyük ölçüde bir darbe indirilmiştir.

Üçüncü adım ise, Şeriye ve Evkaf vekilliklerinin kaldı-rılmasıdır. Şeriye vekâleti, din ve devlet işlerini koordine ediyor, devletin diğer kurumlarının işlemlerini dine uygunluk açısından denetliyordu. Laiklik ilkesine tamamen karşıt olan bu durumun düzeltilmesi için Şeriye Vekâleti kaldırılmış ve yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Diyanet İşleri, dinsel kurumların güncel işlemlerini yürütmekle yükümlüdür ve Başbakanlığa bağlanmıştır. Evkaf Vekilliği ise İslâmi devlet işlerinde önemli yeri olan vakıfları yönetmekteydi. Bu vakıflar, bir sürü sağlık ve eğitim kurumu kurup yürütmekteydiler. Nitelikleri ve yönetimleri dinseldi. Laik devlet yönetimi içinde barınamayacak bu tür bir yönetim nedeni ile Evkaf Vekâleti kaldırıldı ve evkaf işlerini başbakanlığa bağlı bir genel müdürlüğün yürütmesi kararı alındı.

Laikleşme yönünden bir başka adım ise tevhid-i tedrisat, yani öğretimin birleştirilmesinin kabulü idi. Bunun sonucu olarak, hepsi farklı farklı yerlere bağımlı olan ve dinsel eğitim yapan kuruluşlar üzerine devlet denetimi getiriliyor ve devletten bağımsız eğitim yapan bütün bu kuruluşlar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış oluyordu.

30 Kasım 1925'te çıkarılan bir kanunla da tekke ve zaviyeler kapatıldı. Tekke ve zaviyeler, İslâmi inanç sistemi içerisinde çeşitli fikirlerin ve bağlılıkların toplandıkları birer tarikattılar. Ayrıca Türk toplumu

içersinde bazı sosyal gruplar ve bazı meslek grupları da ayrı ayrı tarikatların mensubu idiler. Bu tarikatlarda, insanların kafalarına bir dünya görüşü yalnızca yerleştirilmekle kalınmıyor, tarikatlara mensup yurttaşların vicdanlarına da büyük baskılar yapılıyordu. Ayrıca bazı tarikatlar da doğrudan doğruya devlet ve rejim düşmanlığı yapmaktaydılar. Rejim karşısında ve Atatürk İlkelerinin gelişimi karşısında kaçacak yer bulamayan birtakım devrim ve cumhuriyet düşmanları, dokunulmazlığı olduğu gerekçesiyle bu tarikatlara doluşuyorlar ve zararlı çalışmalarını bu tarikatlarda sürdürüyorlardı (13). Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla bu asalak kuruluşlar da sosyal ve siyasal yaşamlarını yitirmiş oldular.
Bütün bu gelişmelerden sonra, 1927 yılının sonlarında, Türk devletinin artık dinsel sistemle hiçbir ilişkisi kalmamış bulunmaktaydı. 10 Nisan 1928'de «Türk devletinin dini İslâmdır» maddesi anayasadan çıkarıldı ve Cumhurbaşkanının, milletvekillerinin ant içmelerindeki dinsel ifadeler kaldırılarak yerine laik ifadeler kondu.
5 Şubat 1937'de ise anayasanın birinci maddesine Türk devletinin «laik» olduğunu ifade eder bir cümle eklendi ve böylece laikliğin tarihsel gelişmesinin son noktası da atılmış oldu.
Soru 80 : Türk devleti neden laikleşmiştir?
Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin ilk örgütlenme noktası olan Amasya görüşmesinden başlayarak Cumhuriyetin ilanına ve daha sonraki yıllara kadar taşınan Atatürk'ün laiklik ilkesi, yönetimin ve otoritenin kaynağını doğrudan doğruya halk iradesinden almayı ve Tanrıya ait olmayan bir yönetim biçimini kurmayı amaçlamaktaydı (14).
Laikliğin devlet açısından tamamlanması, daha önce de belirtildiği gibi, 5 Şubat 1937 günlü anayasa değişikliği ile Türk devriminin altı ilkesi arasına konması ve anayasaya da adıyla anılarak eklenmesi ile gerçekleşti. Laiklik ilkesinin açıklamasını ve neden laik olmamız gerektiğini Şükrü Kaya o günlerde şöyle anlatmaktaydı: «Bu ülke gö-
(13) İbid. s. 147.
(14) Özer Ozankaya, Atatürk ve Laiklik, Tekin Yayınevi, Ankara 1983, s. 193.

rülmeyen varlıkların ve sorumsuzlukların vicdanlara egemen olmasından, devlet ve millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştü. Türk'ün kendi yaptığı yasalar devam etseydi bugünkü bulunduğumuzdan daha çok ileri olur ve uygarlığa daha çok hizmet ederdi. Madem ki tarihte deterministiz, madem ki uygulamada maddi olmayı severiz öyleyse kendi yasalarımızı kendimiz yapmalıyız. Yasaları dünyanın ötesine ilişkin her türlü kaygılardan ve her türlü düşüncelerden arındırmış olarak günün gereklerini, maddi zorunluluklarını gözönünde tutarak yapmalıyız. Ülkenin maddi yaşamı ancak bu yoldan kurtulur. Onun içindir ki biz her şeyden önce laikliğimizi ilan ettik ve bunu ana-yasamıza koymak istiyoruz» (15).
Soru 81 : Türkiye'de hukuk nasıl laikleşmiştir?
Türkiye BMM'sinin 1 Mart 1924 günkü açılış konuşmasında Atatürk, Türk hukukunun laikleşmesi konusundaki düşüncelerini şöyle ifade ediyor: «Adalet örgütüne ve düzeltilmesine verdiğimiz önemi nasıl anlatsam azdır. Adalete ilişkin anlayışımızı, yasalarımızı, örgütümüzü, bizi şimdiye değin bilinçli bilinçsiz etkisi altında bulunduran yüzyılların gereklerine uygun düşmeyen bağlardan bir an önce kurtarmak gerekir. Ulus her uygar ülkede olan adalet ilerlemelerinin ülkenin gereklerine uyan ilkelerini istiyor. Ulus hızlı ve kesin adaleti sağlayacak uygar usulleri istiyor. Medeni hukukta, aile hukukunda izlediğimiz yol ancak uygarlık yolu olacaktır. Hukukta durumu idare etmek ve boş inançlara bağlılık ulusları uyanmaktan alıkoyan en ağır karabasandır. Türk ulusu, üzerinde karabasan bulun-duramaz.» (16).
(15) Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, s. 96-97'den zikreden. İbid. s. 223.
(16) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 329'dan zikreden Özer Ozankaya, Op. Cit., s. 224.

Türk devriminin temelleri giderek yerleşmeye başla-dıkça hukukun laikleşmesinde de önemli atılımlar yapıldığını görüyoruz. İsviçre medeni kanunu, İtalyan ceza kanunu, Alman ticaret kanunu esas alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanunu'nun, Türk Ceza Kanunu'nun ve Türk Ticaret Kanunu'nun kabul edilip yürürlüğe girmesinden sonra Şeriye mahkemelerinin kaldırıldığını ve laik yargı düzenine geçildiğini görüyoruz. Hukukun laikleşmesinin bir başka temel unsuru ise yargı organlarının laiklik ilkesine göre oluşturulup işletilmesidir. Bugünün demokrat ve laik toplumlarında dinleri, mezhepleri, dünya görüşleri, siyasal inançları ve ait oldukları sosyal sınıflar ne olursa olsun yurttaşların adalet işlerinde ve yasa karşısında eşit olmaları gereği

temel ilke sayılmalıdır. Bunun tersi bir durumda, yani dinsel esaslara dayalı olarak kurulmuş bir yargı düzeninde, yargı dinsel inançlara göre sağlanacak olursa, farklı inançlara sahip farklı insanlar için ayrı ayrı yargı organları kurmak gereğini kabullenmek gerektir. Bu olamayacağına göre, böyle bir ilke, böyle bir davranış yasalar karşısında yurttaş eşitliğini zedeleyeceğine göre, mahkemelerin bağımsız olarak işleyişini dinden arındırmak çağımızın ve dünya koşullarının laik ve demokratik bir gereği olarak ortaya çıkmıştır (17).

Bu nedenle 8 Nisan 1924 günü Şeriye mahkemeleri kaldırılmış, böylece dinsel yargı organlarının varlıkları sona erdirilmiş ve Müslüman olan yurttaşlarla Müslüman olmayan yurttaşlar aynı yargı düzenine bağlanarak ulusal bağımsızlığın bir başka gereği yerine getirilmiştir. Ayrıca laik ve bağımsız yargı düzeni, Türk insanına içinde yaşadığı dünyayı ve toplumu laik bir görüşle benimsemenin ve kavramanın güncel yaşamdaki eğitimini de getirmiştir.

Soru 82 : Türkiye'de eğitim nasıl laikleşmiştir?

Mustafa Kemal, 27 Ekim 1922'de, laik öğretimin gerekleri konusunda Bursa'da öğretmenlere şu açıklamayı yapıyor:

(17) İbid., s. 229.

«Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak şu şekilde olur. Bence eğitim programımızın temel noktaları ikidir: 1) Toplumsal yaşamımızın gereksinimlerine uyması; 2) Cağın gereklerine uygun düşmesi. Hiçbir mantıksal kanıta dayanmayan birtakım geleneklerin, inançların korunmasında direnen ulusların ilerlemesi çok güç olur, belki de hiç olmaz. İlerlemede kayıtları, koşulları aşamayan uluslar, yaşamı akla uygun ve işlemsel olarak gözlemleyemez..» (18)

Medreseler konusunda da İzmir'de yaptığı bir konuşmada, 31 Ocak 1923'te, Atatürk şunları söylüyor: «Bizde en çok göze çarpan bir nokta vardır ki, o da herkesin bu gibi sorunlara değinmekten kaçınmasıdır. Medreseler ne olacak vakıflar ne olacak dediğimizde hemen bir direnme ile karşılaşırsınız. Bu direnmeyi yapanların ne hak ve yetkiyle yaptıklarını sormak gerekir. Bizim dinimiz en akla uygun ve en doğal bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. (...) Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit biçimde öğrenmek zorundayız. Her birey dinini, diyanetini, inancını öğrenmek için bir yere gerek duyar. Orası da okuldur. (...) Ulusumuzun, ülkemizin kültür evleri bir olmalıdır. Bütün ülke çocukları, kadın ve erkek aynı biçimde oradan çıkmalıdır. Ama nasıl ki her hususta yüksek uğraş sahipleri ve uzmanlar ye-tiştirmek gerekliyse, dinimizin felsefi gerçeklerini inceleme, araştırma ve telkin bilimsel ve teknik gücüne sahip olacak seçkin ve gerçek saygıdeğer bilginleri de yetiştirecek yüksek kurumlara sahip olmalıyız» (19).

Atatürk, çağdaş bir eğitimi laik temellere dayayarak geliştirecek olan öğretmenlere ise şöyle sesleniyor: «Yeni kuşağı; Cumhuriyetin özverili öğretmen ve eğitmenleri sizler yetiştireceksiniz, yeni kuşak sizin eseriniz olacaktır. (...) Cumhuriyet; düşünce, bilim, teknik, beden bakımlarından güçlü ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni ku-

(18) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, s. 44. (19) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, s. 90.

sağı bu nitelik ve yeteneklerde yetiştirmek sizin elinizdedir» (20).

Görülüyor ki bütün bu uyarıları doğrultusunda Atatürk, «Muasır Medeniyet» dediği çağdaş uygarlığa erişmede eğitimi, dinsel etkilerden ve hurafelerden arındırıp, pozitif bilim temellerine dayanan laik bir sistem haline getirmek istemektedir. Toplumsal eşitliğin kaynağı olarak da bu öğe giderek güç kazanmaktadır. Şeriye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılması, daha sonra da medreselerin kapatılması bu konuda önemli adımlar olmuştur. Türk toplumunda yüksek öğrenim kurumları olarak yer almış olan medreseler, uzun yüzyıllardan beri, büyük bilginler yetiştirmek şöyle dursun eğitimi yeterince yayacak ve yaşatacak kapasiteden yoksun kalmışlardı. Çünkü zaten rönesansı ya-şamamış ve sanayi devrimini tamamlayamamış Osmanlı toplum yapısı içinde yaşamış olan bu eğitim kurumları, sadece dogmatik dinsel kurallara dayanarak böyle atılımları gerçekleştiremez, çağdaş bir eğitim sistemi uygulayamazlardı.

Laik eğitime geçiş, medreselerin kapatılmasından sonra harf devrimi ile sürdürüldü. Daha sonraki yıllarda Türk Dil Kurumu'nun açılmasıyla da medrese eğitimi karşısındaki bu laik gelişim tamamlandı. Harf devrimi sayesinde yüksek öğrenime ve her düzeydeki öğrenime İslam dininin etki yapması engellendiği gibi dil üzerinde yapılan yeniliklerle de Türkçenin Arapça tarafından yolundan saptırılması ve günlük hayatta anlaşılmaz bir dil olarak uygulanması önlenmiş oluyordu. Eğitimin bu şekilde ve bu düzeyde laikleştirilmesi, Türkiye'de çağdaş

gelişimlere ayak uydurabilecek Atatürk ilke ve devrimlerini sağlıkla ayakta tutabilecek yeni bir kuşağın eğitiminde ve yetişmesinde de başlıca etken olacaktır.
(20) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, s. 172. (Zikreden Özer Ozankaya, Op. Cit, s. 235.)

Soru 83 : Türkiye'de kültür nasıl laikleşmiştir?
Tarikatlar, feodal dönemde yeryüzüne çıkmış meslekî ve toplumsal dayanışma oluşturan kurumlar idi. Fakat Osmanlı toplumunda bu tarikatlar, diğer İslam topluluklarında olduğu gibi, varlıklarını feodal düzenden sonra da sürdürdükleri gibi, genç Türkiye Cumhuriyetine bırakılan toplumsal mirasta da varlıklarını özellikle yurdun geri kalmış bölgelerinde sürdürdüler.
Yöntem, inanç, tapınma bakımlarından bu tarikatlar birçok ayrılıklar sergilese bile temelde hepsinin belirli bir dinsel inanç etrafında öğreti verdiği bilinen bir gerçektir. Yüzyıllardan beri de Anadolu toprakları üzerinde bu çeşit öğretiler veren ve sadece kırsal alanlardaki fakir halk kitlelerini değil, fakat çeşitli meslek gruplarını da örgütlemiş olan bu tarikatlar, özellikle kendi dünya görüşlerini mensuplarına benimsetme ve mensuplarını dinsel açıdan belli bir toplumsal ve siyasal eyleme hazırlama bakımından her zaman etkili olmuşlardı. Fars diline önem verdiği için eğitilmemiş halk arasında destek bulamayıp sadece aydınlar arasında tutulan Mevlevilik tarikatı, Türk kültürüne karşı sünni İran kültürü ile karşı çıkan Nakşibendi tarikatı ve her çeşit yeniliğe karşı koyan dini tarikatlar Osmanlı ülkelerine yayılmış vaziyetteydi. Osmanlı uleması da bu tarikatları şiddetle desteklemekteydi. Yobazlık ve her türlü hurafeye dayanan inançlar bu tarikatlar sayesinde Osmanlı topluluklarına yayılma olanağını buldular (21).
Medrese, Arap kültürüne bağlıydı, bu kültürü yaymayı görev bilmekteydi. Tarikatlar da çoğunlukla Arap, Acem kültürü yanlısıydılar. Bu iki unsur birleşince Türk halkı, kendi yurdunda, desteklenmek şöyle dursun kültür yönünden aşağılanan bir halk haline geldi. Az gelişmişlik nedeniyle bireysel özgürlüğün olmadığı, kişinin demokratik hak ve özgürlüklerini koruyacak ikincil grupların olmadığı ve bir cemaat yapısının hakim olduğu bu tür bir toplumda,
(21) İbid. s. 253.

yani geri kalmış Anadolu toplumunda, tarikatların yeri özellikle önem kazanıyordu. Çünkü bir şeye ait olma ihtiyacını gönülden duymakta olan zavallı fakir halk, hem hurafelerin etkisi altında kalıyor, hem de bir şeye ait olmanın hazzını ve güvenilirliğini bir tarikat yapısı içinde buluyordu. Fakat tarikat yapısı içine giren böyle bir kişi, o tarikatın şeyhine körü körüne bağlanılması gerektiğinden, tarikatın kurallarını dinsel kurallar gibi vazgeçilmez kurallar olarak kabul ediyor ve yaşantısını tarikatın kültür çerçevesi içersinde sınırlamış oluyordu. 8u durum şüphesiz çağdaş bir Türkiye'nin öngördüğü irfanı hür, vicdanı hür insanların topluluğu olmayı engelliyor ve tarikatlara ve medreselere dayalı böyle bir kültür sistemi Türkiye'nin çağdaş atılımlar yapmasına izin vermiyordu. Atatürk, 30 Ağustos 1925 günü, Kastamonu'da şunları söylüyordu: «Efendiler yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tümden çağdaş ve bütün anlam ve bi-çimleriyle uygar bir toplum durumuna ulaştırmak. (...) Şimdiye değin ulusun kafasını paslandıran, uyuşturan bu düşünüşte bulunanlar olmuştur. Herhalde düşünüşlerdeki boş inançlar tümden kovulacaktır. (...) Mevcut tarikatların amacı kendilerine bağlı olan kimseleri dünyevi ve manevi olan yaşamda mutluluğa ulaştırmaktan başka ne ola-bilir? Bugün bilimin, tekniğin, bütün kapsamı ile uygarlığın saçtığı ışıklar karşısında filan ya da falan şeyhin uyarıları ile maddi ve manevi mutluluğu arayacak ölçüde ilkel insanların Türkiye uygar topluluğunda varlığını asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey ulus, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat, uygarlık tarikatıdır. Uygarlığın buyurduğunu ve istediğini yapmak, insan olmak için yeterlidir. Tarikat başkanları hemen bu dediğim gerçeği bütün açıklığı ile kavrayacak ve kendiliklerinden hemen tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık erginliğe ulaşmış olduklarını elbette kabul edeceklerdir.» (22).
(22) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Op. Cit., s. 214-215'ten. Zikreden İbid. s. 256.

30 Kasım 1925 günü tekke ve zaviyelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanmasına ilişkin yasa çıkarıldı. Bu yasa, Türkiye'de eğitimin ve ondan kaynaklanan kültürün laikleşmesinde büyük bir rol oynamış ve

sonuç olarak Türk insanının davranışlarının laikleşmesi konusunda önemli bir adım olmuştur.

Soru 84 : İnkılâp tarihimizde milliyetçilik ilkesi nedir?

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önderi, 19. yüzyılın poziti-vist filozoflarından ve özgürlük, anayasacılık ve milliyetçilik gibi egemen düşünce kalıplarından etkilenmişti. Atatürk'ün batılı işgalcilere karşı yürüttüğü askeri ve siyasal kampanya bile, özünde, Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti yaratma mücadelesiydi. Atatürk, sık sık hareketinin batı ideallerine değil, batı emperyalizmine karşı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla, modern 19. yüzyıl Avrupa milliyetçiliği, yeni devletin izleyeceği tek geçerli politika oluyordu. Atatürk, Avrupa kıtasının fiziksel sınırlarının ötesinde ve Avrupa devletlerinin egemenliğine karşı yürütülen her türlü hareketin başarısının, milliyetçi bir temele dayanması gerektiğini anlamıştı (23). Ayrıca, şunu da bilmekteydi ki, Asya ve Afrika milletlerine bağımsız varlıklarını sağlayacak olan milliyetçilik hareketi, eğer sürekli olacak ve ulusal benlik korunacaksa, Avrupa devletlerinin 19. yüzyıldaki tecrübelerinden esinlenilmeliydi. Bu yüzden, Türk milliyetçiliğini ırk ya da din temeline dayamadı. İslamcı bir anlayışla Osmanlı devletinin çok-uluslu yapısını sürdürmeyi (Panislamizm) yâ da Asya'nın , Türk soyundan gelen halklarını da içeren büyük bir Türk devleti kurmayı (Panturanizm) gerçekçi bulmayarak hiç düşünmedi (24). Özetle, Atatürk'ün milliyetçiliği, ulusal fikir

(23) O. Sander, «Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri», SBF Dergisi, Cilt 37, Sayı 3-4, s. 108. (24) A. Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İst. 1964.
s. 52.

birliği temelinde, gerçekçi ve savunulabilir Misak-ı Milli sınırları içinde ortak yurttaşlığa dayanmaktaydı. Milliyetçiliği bu gerçekçi ve uygar çerçeve içinde uyguladı.

Görülüyor ki, Atatürk'ün bir Türk ulus-devlet kurma hedefi, gerçekçi, ileri görüşlü ve akıllı idi. Askerlik ve siyaset alanlarında mutlak gereklilik sınırlarını hiç aşmamış, yalnızca işgalci güçlerin ülkeden kovulmasıyla yetinmeyerek Türk insanını çağdaş dünyanın birleşik ve uygar bir milleti durumuna getirmeye çalışmıştır. Atatürk'ün önderliğindeki milliyetçi hareket, amaç ve araçlarını çok iyi hesap ederek, siyasal programını milli sınırlara dayamış, şerefini bu iddiaya bağlamış ve süngüsü ile de bu iddiasını kabul ettirmişti.

Soru 85 : Türkiye cumhuriyetinin ulusal bütünlüğünün öğeleri nelerdir?

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında ve Kurtuluş Savaşının hemen sonrasında genellikle iki grubun karşı karşıya olduğunu görüyoruz. Bunlardan Atatürk ve arkadaşlarının hakim olduğu birinci gruba «devrimci milliyetçiler», onlara karşı oluşan ikinci gruba ise «muhafazakâr milliyetçiler» ya da sadece «muhafazakârlar» diyebiliriz (25).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, sözü geçen birinci grup köklü değişiklikler yapılmasını, muhafazakâr grup ise başta saltanat olmak üzere meşruti bir rejimin yürütülmesini amaçlamışlardı. Kadro bakımından daha güçlü olan ve askeri zaferlerle karizmatik bir üstünlük sağlamış olan Atatürk ve arkadaşları radikal çözüm yoluna giderek Türkiye'nin bir cumhuriyet yapısına kavuşmasını sağladılar. Muhafazakâr kadro ise ister istemez muhalefette kaldı. Fakat yeni rejimin bir demokrasi ile yönetilmesi mümkün gözükmüyordu. Çünkü, daha önceki sorulara verilen cevaplarda da belirtildiği gibi, o günün koşulları yeni kurulmuş

(25) İlter Turan, Cumhuriyet Tarihimiz, İstanbul 1969, s. 71-72.

olan genç cumhuriyetin demokratik bir süreç içersinde yaşamasını mümkün kılmıyordu. Atatürk ilkeleri ve devrimler, kendilerini yaşatmak için olumlu bir sosyolojik birikimden mahrum bırakılmış olan Türk toplumunda biraz da kıskançça savunularak ve tepeden inme uygulamalarla korunmak zorunda idiler. Bu nedenle muhafazakâr grup dediğimiz bu grubun muhalefeti uzun süreli ve uzun nefesli olmadı. Özellikle takrir-i sükûn kanununun çıkartıl-masından sonra Atatürk ve arkadaşları, uzun bir süre, hatta denilebilir ki tek partili dönemin sonuna kadar, toplumu ve ülkeyi muhalefetsiz olarak yönetebildiler. Bu uygulamanın kaçınılmaz olduğu ve Türkiye koşullarına uygun ol-duğu da edinilen tarihi tecrübelerle ortaya çıktı.

Ne zaman demokratik rejime bir yönelme olduysa ve ne zaman genel oy ilkesi üzerine dayalı çok partili bir siyasal sisteme gitme arzusu kıpırdanmışsa Türkiye'de siyasi partiler ulusal düşünceleri temsil eden partiler olmaktan süratle çıkmış ve yine süratle bölgeci ve dinci esaslara göre örgütlenmiş güçlerin denetimine geçmişlerdi. Siyasi hayat bu esaslar üzerinde sürseydi, ortaya çıkacak siyasi çatışmaları

çözebilmek için kullanılacak zaman ve kaynaklar genç Türkiye Cumhuriyeti içersinde iktisadi gelişmeye yöneltilmiş zaman ve yatırımların da yavaşlamasına yol açacaktı; bunun için böyle bir tek partili dönemin ve paylaşılmayan bir iktidarın sürdürülmesi cumhuriyet ve devrim ilkeleri için daha uygun görülüyordu.
Birinci grup dediğimiz grup, yani Atatürk ve arkadaşları, Türk toplumunun sorunlarını bir ulusal devlet çerçevesi içersinde çözmeyi amaç edinmişlerdi; milli devletin temellerini sağlamlaştırmaya yöneldiler. Ülkenin büyük bölümünün kırsal bir kesimde, kapalı bir ekonomik yaşantıya sahip olarak yaşaması, ayrıca yüzyıllardan beri siyasal iktidarların zaten halktan uzak olması, Atatürk ve arkadaşlarının işini kolaylaştırdı. Çünkü süratle etki altına almaları gereken tek sosyal grup olarak büyük kentlerde yaşayan aydınlar vardı ki zaten bunların büyük kısmı Kurtuluş Savaşı sonunda cumhuriyet taraftan olarak gözüküyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları örgütlemeyi ilk önce onlardan başlattılar. Onları tamamen etkinlikleri altına aldıktan sonra kendilerine yabancı kalmış olan kırsal kesimleri, aydınların da desteği ile, savaş sonrası devrimleri için hazırlamaya yöneldiler (26).
Böylece Atatürk ve arkadaşları, devrimleri ve devrim ilkelerini gerçekleştirme aracı olarak devleti gördüklerinden devletin güçlenmesine önem verdiler. Osmanlılardan kalma bir siyasi miras geleneği olarak devletin her bakımdan topluma egemen olma sürecini sürdürdüler ve hükmettikleri sahanın daha küçülmesi ve teknik olanakların daha artmış olması Osmanlılara kıyasla kendilerinin daha başarılı olmasını sağlayan nedenler oldu (27).
Yeni Türk devletinin milliyetçilik anlayışı ırkçılık üzerine kurulmamıştı; dünya üzerinde yaşayan bütün Türkleri değil, belli bir coğrafi bölge içinde yaşayan Türkleri ve onların yanı sıra aynı coğrafi bölgede Türk devletine siyasi sadakat gösteren Türk olmayan bazı unsurları Türk vatandaşı saymaktaydı. Bu açıdan bakılınca cumhuriyetin kurucuları, siyasi hayatın ulusal sınırlar içersinde oluşmasını istedikleri kadar ulusal sınırlar dışındaki belirli ideolojilere de karşı çıkmışlardır. Sosyalizme karşı çıktıkları kadar Pan-Turanizm ve İslamcılık akımlarına da karşı çıkmalarına bakılırsa cumhuriyet milliyetçiliğinin tamamen kendi özkaynaklarına yönelmiş bir milliyetçilik anlayışı olduğu görülür. Diyebiliriz ki Türkiye cumhuriyetinin ulusal bütünleşme öğelerinin en başında milli misakla çizilmiş topraklar ve bu topraklarda yaşan Türk ya da Türk olma-yıp da rejime sadakat besleyen bütün diğer unsurlar gelmektedir.
Cumhuriyetçilerin iradeleriyle çelişen iki ayrı kaynağın; saltanatın ve hilafetin ortadan kaldırılması da ulusal bütünleşmeyi sağlayan öğelerin başında gelmektedir. Ulu-
(26) İbid. s. 73. (27) İbid. s. 73.

sal sınırları aşan bağlılıklara ait bu iki kuruluşun ortadan kaldırılması Türklerin kendi Öz varlıklarını, kendi öz ulusal kültürlerini görmelerine neden olmuştur. Saltanatın ve özellikle hilafetin varlığı, dinin uluslararası yönünü kuvvetlendiriyor ve ulusal bütünlüğü sarsıcı nitelikte bir olgu yaratıyordu.
Bunları izleyerek eğitimde, kültürde, dilde laikleşme esasları, yine Türk ulusunun ulusal bütünlüğünü ortaya koyan nitelikteki girişimleri vurgular. Bu alanlardaki laikleşmeler sayesinde Türk toplumu dış etkilerden kendisini kurtardı ve hayatın her safhasını etkisi altına alan İslami-yetin kurallarından sıyrılarak çağdaş ve uygar bir topluma giden yolda gerektiği gibi ulusal değerlerle donanmasını sağladı. Bu atılımlar, böylece Türk insanının toplum yaşantısında hem yasalar karşısında eşit olmasını sağladı, hem de eğitimin, kültürün eşit olarak bütün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına yayılmasına öncelik verdi.
Bütün bu saydıklarımızın, siyasa ve hukuk devrimleri olduğu ve ulusal bütünleşmeyi idealist yönden sağladıkları açıktır. Yalnız bütün bu gelişmeleri, yani tarih anlayışında, dil anlayışında, hukuk kurallarında ve eğitimde gerçekleşen laikleşme olgularını, ekonomik bir gelişme süreci ile tamamlarsak ve bu ekonomik gelişme sürecini kesintisiz olarak hiçbir çok partili siyasi mücadeleye yer vermeden tek partili dönemin sosyolojik olarak erginliğe kavuştuğu bir döneme kadar sürdürebilirsek -ki tek partili cumhuriyetin güttüğü amaç budur- o zaman ulusal bütünleşmenin hemen bütün önemli öğeleri sağlanmış olur. Bunun dışında ulusal bütünleşmeyi ideolojik olarak sağlayan birtakım semboller de bulunmaktadır ki bunların tek parti, milli şef, çeşitli milli semboller açısından değerlendirilmesi mümkündür (28).
(28) İbid. s. 117.

Soru 86 : Türk devriminin felsefi temeli pozitivizm yani ilim midir?

Atatürk'ün daha önceki sorularda ele alınan temel fikirlerini incelerken saptadığımız hususlar özetle şöyle olmuştu: Atatürk'teki temel kavram «medeniyet» olarak ortaya çıkıyor. Bu medeniyetten, yani «Muasır Medeniyet» diye sözettiği olgudan, anladığı ise kesinlikle batı medeniyetidir. Türkiye'yi bu «Muasır Medeniyet» seviyesine getirmek için izlenecek yol ise birtakım reformlar, inkılâp hareketleridir; bu inkılâp hareketleri çerçevesinde Türkiye' ye getirilecek yeniliklerdir. Bu yeniliklerin, daha doğrusu batıdan aktarılacak bu kurumların, temeli olarak da iktisadi kalkınma öngörülmektedir. Çünkü batıda belirli ihtiyaçlara cevap vermek üzere yaratılmış olan bu kurumların Türkiye'de aynı ekonomik gelişme olmadan sosyolojik bir geçerlik kazanması mümkün görülmemektedir. İktisadi kalkınma ise halkçı bir dünya görüşüne dayandırılmıştır. Birbiriyle çatışan sınıflar değil fakat sosyolojik ve ekonomik varlıkları için birbirine muhtaç ve dayanışma içersinde olan sınıfların varlığına işaret eden bir halkçılık anlayışıdır bu. Halkçılık aynı zamanda siyasi yönden de bir egemenlik sembolüdür, bir hakimiyet teorisidir. Öyle bir hakimiyet teorisidir ki siyasal ve toplumsal açıdan memleketin bütün toplumsal sınıflarını ve iktisadi güçlerini bir saatin çarkları gibi bir arada ve birbirine yardımcı olacak şekilde çalışmasını öngörür.
Bütün bu görüşlerin ve inanışların temelinde yatan ve Kemalizmi felsefi açıdan yorumlayacak yaklaşım, pozitivist bir yaklaşımdır. Yani ilme dayalı bir yaklaşımdır. Çünkü Atatürk için medeniyet öncelikle ilimdir. Her şeyin ilme da-yandığının çok daha açık bir ifadesini Atatürk'ün şu sözlerinde buluyoruz: «Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir» (29).
(29) Söylev ve Demeçler, Cilt 2, s. 194.

Onuncu yıl nutkunda ise Atatürk «Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir» derken, gerçekte, bütün bir dünya görüşünü kavrayan bir ilim anlayışını da ortaya koymaktadır. Pozitivizmde her düşünce sistemi objektif olarak incelenebilir ve bunun altında yatan kavram-lar felisefi bir değerlendirme konusu olabilir. Nitekim, Taner Timur'un da belirttiği gibi, Atatürk'ün halkçılık görüşü de ancak pozitivist bir çerçeve içersinde açıklanabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Atatürk, toplumun çeşitli tabakalarını bir vücudun organları gibi birbirini tamamlayan ve aralarında menfaat birliği olan unsurlar olarak görmüştü. Bu, ancak analitik (çözümsel) akılla temellendirilebilecek bir teoridir. Pozitivist akımın öncülerinden Auguste Comte da geliştirdiği bir teoride buna büyük benzerlik göstermekteydi. Comte'a göre bir toplum üç toplumsal dokudan oluşmaktaydı: Bunlar, maddi eylemi ve olanakları sağlayan iş-çiler ve sanayiciler, manevi eylemi sağlayan alimler ve hissi eylemi sağlayan kadınlardan teşekkül etmekteydi (30).
Bilimsel yönden çok heyecanlandırdı bir yaklaşım ol-mamakla birlikte önemli olan nokta analitik mantığa dayanan bu teoride toplumsal dokular arasında uyum kurulmasıydı. Kemalizmdeki pozitivist içerik, bir anlamda yeniden oluşturulan ve inşa edilen genç bir toplumda yapılacak şeylerin taklitçilikten uzak kalmak amacıyla mümkün olduğu kadar akılcılığa dayandırılmak istenmesinden kaynaklanmıştır.
Soru 87 : Harf devrimi nasıl gerçekleştirilmiştir?
Öğretimi zorlaştıran en önemli engel, Türkçenin Arap alfabesiyle yazılmasıydı. Türkler, İslâmiyeti benimseyince, ister istemez bütün Müslüman dünyanın alfabesini benimsemek zorunda kaldılar.
(30) Taner Timur, Türk Devrimi - Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, Ankara 1968, s. 115.

Ama bu alfabe, Türk dilinin ilkelerine ve ses yapısına kesinlikle uymamaktaydı. Bu nedenle bu alfabeyi kullanmamız sonucu Türk dilinin zenginliği yozlaştırıldı. Yine bu alfabe nedeniyle Türkçeye yabancı olan Arapça ve Farsça kökenli birçok kelime rahatça Türk diline girdi ve Türkçeyi anlaşılması giderek güç bir dil haline getirdi. Arap harfleri özellikle ilk öğretimde çok büyük güçlük çıkarmaktaydı. Bu harfler türkçenin dil yapısına kesinlikle uymadıkları için çocuklar bu sesleri ancak ezberleme yoluyla öğrenmeye çalışmaktaydılar. Arap alfabesinin kaldırılmasına ve yerine Türkçeye daha uygun bir alfabenin getirilmesine, başta İslamcı ve tutucu çevreler olmak üzere, aydınlar da karşı çıkmaktaydılar. Bu konuda geniş halk yığınları sessiz kalmaktaydılar. Çünkü eğitim düzeyi çok düşük olan bir ülkede bu alfabeyle okuma yazma öğrenmiş olan aydınlar, kazandıkları bu avantajı kaybetmek istemiyorlar, okuma yazma bilmeyen geniş

kitleler ise değişecek bir alfabenin yararını ya da zararını saptayamıyorlardı. Türk dilini içine düştüğü bu kısır döngüden çıkarmak ve bütün yurt yüzeyinde bir eğitim seferberliğini sağlayabilmek için alfabe konusunda bir atılım yapmak gerekiyordu. 1927 yılında Atatürk bu konuda beklenen direktifleri verdi. Latin alfabesinin Türk dili için en uygun alfabe olduğu anlaşıldıktan sonra 9 Ağustos 1928' de Atatürk Sarayburnu'nda harf devrimini müjdeleyen ünlü konuşmasını yaptı. 1 Ekim 1928'de de Türk harfleri hakkındaki kanun yürürlüğe girdi (31).
Yeni alfabenin milletçe büyük bir coşkunlukla ve kolaylıkla kabulü, eski alfabenin eğitim ve Türk dili konusunda getirdiği kısıtlamaları açıklaması bakımından önemlidir. Ayrıca yeni harflerin kabulü Türkçenin zenginleşmesini, eğitim seferberliğinin hızlandırılmasını, kültür hayatımızda yayınların, kitapların hızla artmasını sağlamıştır.
(31) Ahmet Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara 1971, s. 163.

Soru 88 : Türk medeni hukukunda eşitlik kavramı nasıl gelişmiştir?
4 Kasım 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, kişi hak ve ilişkileri bakımından Türk yurttaşlarının durumunu, yasal olarak, dünyanın en ileri ülkelerindeki insanların durumuyla aynı düzeye getirdi. Binlerce yıllık geri hukuk kuralları içinde yaşayanlar birdenbire en ileri bir hukuk düzenine kavuşmuş oldular. Bu Medeni Kanun çerçevesinde özellikle kadınla erkek arasında tam bir eşitlik sağlanması yoluna gidildi. Kadın, günlük yaşamına erkekle aynı haklara sahip olarak girdi; ekonomik hayatta da erkekle eşit hale geldi. Böylece bütün bu gelişmelerin doğal sonucu olarak kadın, her istediği mesleğe özgürce girme ve ekonomik özgürlüğünü sağlama hakkına kavuştu. Yine bu Medeni Kanunla aile içinde, yani aile çatısı altında, erkeğin bütün ayrıcalıkları kaldırıldı. Erkeğin çok eşle evlenme ayrıcalığına son verildi ve sadece tek bir kadınla meşru nikâh kıyabileceği ilkesi yürürlüğe girdi. Kadın da yalnız tek bir erkekle hayatını birleştirebilecekti. Boşanma sebepleri, hem kadın için, hem de erkek için aynı olacaktı.
Bütün bu gelişmeler, o zamana kadar Türkiye nüfusunun en az yarısını köle gibi gören bir zihniyeti de ortadan kaldırmaktaydı. O zamana kadar İslâmi hukuk çerçevesinde kız ve erkek çocuklar arasında miras konusundaki bütün adaletsizlikler yine bu Medeni Kanunla düzeltilmiş, kişilerin birbirleriyle olan her türlü ticaret ve borç ilişkilerinde İslâm hukukunun çelişkili kuralları kaldırılmış, akılcı ve çağdaş bir sistem getirilmişti. Böylece Türk medeni hukuku, İsviçre'den alınmış yeni şekliyle, Türkiye'de kadın ve erkek yurttaşlar arasındaki eşitlik kavramını gerçekleştirme yönünde ciddi ve önemli bir adım olmuştur.
Soru 89 : Kıyafet ve şapka devrimleri nasıl gerçek-leşmiştir?
Kıyafet ve şapka devrimleri konusunda bütün sorun, halkın da kıyafetini laikleştirmek, bu sayede dinsel hayatın sembollerini günlük yaşayıştan uzaklaştırmaktı (32). Fakat yüzyıllardan beri edindiği alışkanlıklardan Türk halkını arındırmak kolay bir iş değildi. İslâmi değerlerin ve cemaat kültürünün etkisi altındaki Türk halkı, bu alışkanlıklardan kolay vazgeçeceğe benzemediği gibi bu konuda kendisine getirilecek önerilere de kesinlikle karşı çıkacağa benziyordu. 25 Ağustos 1925'te Atatürk Kastamonu'da ilk kez şapkayı giydiği zaman Anadolu'nun büyük ölçüde tutucu bir merkezi olarak bilinen bu kentte herkes olayı nefretle karşılayacak diye beklenirken böyle bir tepkinin gelmemiş olması, kıyafet kanununu bir an önce hazırlayıp yürürlüğe koymak isteyenlere cesaret verdi. 25 Kasım 1925'te şapka giyilmesi hakkında kanun çıkarıldı. Zaten 2 Eylül 1925'te tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış ve buralarda bulunan dinsel görevli kişilerin gülünç kıyafetler giymeleri yasaklanmıştı. Bu konuda son adım 1934 yılında atıldı ve 3 Aralık 1934 tarihli kanun, din adamlarının ister Hıristiyan, ister Musevi, ister Müslüman olsun bu tür cüppe ve kıyafetlerini sadece ibadet mahallerinde giymelerini öngördü. Atatürk, ayrıca, Türk kadınının kapalı bir ortaçağ kılığı içinde dolaşmasını da, laik ve uygar bir düzen içerisinde geliştirmek istediği Türkiye Cumhuriyetinde hem kadına karşı büyük bir hakaret, hem de rejime karşı bir tavır alma olarak görmekteydi. Buna rağmen kadınların çarşafları konusunda herhangi bir zorlama getirilmediği halde, gelişme ve ilerleme yılları olan Cumhuriyetin atılım yıllarında, kadınlar daha başka haklara ve özgürlüklere kavuştukça, kendi istekleri ile bu ortaçağ kılığından kendilerini giderek kurtardılar.
(32) İbid. s. 177.

Soru 90 : Yeni düzenin tarih ve dil konusundaki atı-lımları nelerdir?

Türk devriminin temel ilkelerinden biri de ulusçuluk ve milliyetçiliktir. Osmanlı döneminin son yıllarında ortaya çıkan «Türkçülük» akımı aslında daha sonra Atatürk'le gerçek yolunu bulmuştur (33). Türk ulusu, tarih içersinde önemli işler yapmış, büyük devletler kurmuş bir ulustu ama bütün bu tarihî gerçekler son 6-7 yüzyıl içersinde birtakım İslâmi ve Osmanlı kılıfları içersinde ezilmiş ve yok edilmişlerdi (34). Bunu tekrar ortaya çıkarmak ve Türk ulusunu geçmişteki tarihi konusunda aydınlatmak gerekmekteydi. Ancak bu şekilde bu köklü ulus, tarih içersindeki başarılarının bilincine varacak, yeni başlattığı ve ilerlettiği Türkiye Cumhuriyetinde yeni atılımları bu moral ve bilinçle pekiştirecekti. Türkün tarihi ile kıvanç duyması mutlak surette bir ulusal bilinç doğuracaktı.
Öbür yandan yüzyıllardan beri sahip çıkılmayan Türk diline de bu dönemde sahip çıkıldı. Osmanlı döneminde düşünce dili Türkçeydi fakat bunu yazı biçimine sokmak gerekince işler ister istemez Farsça ve Arapça terimlerin de kullanıldığı Osmanlıcaya dökülmek zorunda kalıyordu (35). Bilim dili Arapça, edebiyat dili ise Farsçaydı. Türk' ün alışamadığı kalıplarla düşünmesi hem eğitimi zorlaştırıyor, hem bilimsel araştırmaları köstekliyor, hem de düşünce yapısında büyük, telafisi mümkün olmayan yıpran-malar meydana getiriyordu. 2 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu dilin yapısını Farsça ve Arapça kelimelerden arındırmak ve yeni dilin kurallarını saptamak üzere çalışmalara başladı. Türk dilinin sadeleştirilmesi ve resmi yazışmalarda dahi günlük Türkçenin kullanılmaya başlanması Türkçenin hem gelişmesine, hem de Türk yurdu üstünde Türk dilini kullananların daha kolay eğitim ve anlayış görmelerine neden oldu.
(33) İbid. s. 165. (34) İbid. s. 165. (35) İbid. s. 166.

Soru 91 : Soyadı Kanununun ve eski ünvanların kal-dırılmasının sonuçları nelerdir?
Soyadı Kanunu 1934 yılında kabul edildi. Daha önceki yıllarda Türk yurttaşlarının soyadı bulunmamaktaydı ve bu durum Türk yurttaşlarının resmi dairelerde iş takiplerinden askerlik işlemlerine ve toplumsal ilişkilerine kadar hayatın her safhasında işlerinin büyük ölçüde aksamasına yol açıyordu. Soyadı Kanununun kabulünden sonra sosyal ilişkilere sağlıklı bir düzenleme getirilmiş oldu. Aynı yıl, Osmanlı toplum yapısını ve İslâmi kültürel gelenekleri anılarda ve günlük yaşantılarda canlandıran eski ünvanlar kaldırıldı: Paşa, Molla, Hafız, Hoca, Efendi Hazretleri gibi eski toplumsal gruplaşmaları belirten ünvanlar 2590 sayılı Kanunla kaldırıldı (38). Böylece Türk yurttaşlarının, kadın olsun erkek olsun, yasa karşısında ve devlet karşısında, sıfat üstünlüklerine dayanmadan, eşit olmaları ve resmi belgelerde ancak adları ile anılmaları bu yasa ile büyük ölçüde sağlanmış oluyordu. Bunun sonucu olarak toplum içinde her yurttaşın diğer yurttaşlar tarafından eşdeğerli olarak kabulü kolayca yaygınlaştı.
Soru 92 : Türk insanına siyasal eşitlik hakkı nasıl sağlandı?
Medeni Kanunun kabulünden hemen sonra hukuk alanında bir tek eksiklik kalmıştı. Bu eksiklik de kadınların henüz Türk siyasal hayatına katılmaktan yoksun bırakılmış olmaları idi. Her alanda hiç olmazsa yasal açıdan erkeğiyle eşit duruma gelmiş olan Türk kadını, sadece oy verme ve seçilme konularında bu hakkına sahip değildi. Türk kadını, hem her mesleğe girme hakkına sahipti, hem aile içinde ve toplum içinde erkeğiyle eşitti; fakat henüz erkeğiyle eşit ölçüde oy verme ve siyasette aday olma hakkına sahip değildi.
(36) İbid. 8. 178.

Bu, düpedüz bir çelişkiydi. 1930 yıl lında Türk kadınının belediye seçimlerine katılma hakkı doğdu. 1934'deki anayasa değişikliği ile de Türk kadını milletvekili seçilme hakkına kavuştu. Türk kadınının siyasal eşitlik hakkının bu şekilde sağlanmasıyla da hukuk alanındaki devrimler tamamlanmış oldu. Hukuk devriminin son halkası olan Türk kadınının siyasal haklarına kavuşması, hukuk devriminin temeli olan kadın erkek eşitliğine de bir ilerleme sağlamış oldu (37). Türkiye sosyal ve ekonomik alanlarda ilerlemesini sürdürdüğü ölçüde, Türk kadını elde ettiği bu hakları daha iyi kullanma olanağına şüphesiz kavuşacaktır.
(37) İbid. 159.

VII. Bölüm
ATATÜRK DEVRİNDE DIŞ POLİTİKA
Soru 93 : Lozan Barış Antlaşması nasıl imzalandı?

Lozan barış görüşmelerine daha başlangıçtan itibaren Ankara Hükümetiyle birlikte İstanbul Hükümetinin de çağrılması olayı, batılıların Türkler arasında bir ikilik çıkarmayı amaçladıklarını açıkça ortaya koyuyordu. Zaten batılılara göre Lozan'da yeni bir antlaşma yapılmayacaktı. Sadece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi mahkûm etmiş olan Sevr Antlaşması bazı formaliteler açısından düzeltilecekti. Türkler ise açıkça yeni bir hukuki düzenleme ve kazandıkları askeri zaferin hukuken tescilini istiyorlardı.
İstanbul Hükümetinin batılı güçlerle yan yana ve işbirlikçi bir davranış içersine girmesindeki teslimiyeti gö-ren Ankara, kesin ve çabuk bir çözüm bulmak amacıyla saltanatın bir an önce kaldırılması yoluna gitti. Böylece Lozan'daki barış görüşmelerinin doğrudan ve tek taraflı olarak Ankara Hükümeti tarafından yapılması sağlanmış olacaktı. 1 Kasım 1922'de Osmanlı Saltanatı kaldırıldıktan ve 17 Kas:m 1922'de son Padişah Vahdettin İstanbul'dan kaçtıktan sonra Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyet konusunda da bir açıklık belirdi. Bu heyet, Ankara Hükümetinin heyeti olacaktı. Konferansa katılacak Türk heyetine başkanlık edecek İsmet Paşa'nın dışında Rıza Nur ve Hasan Saka beyler de temsilci seçildiler. Heyet, Lozan'a hareketinden az önce, Ankara Hükümetinden ve Atatürk' ten kesin bir talimat aldı. Bu talimat, bütün görüşmeler sırasında şu iki husustan kesinlikle taviz verilmemesi ko-nusundaydi: Bunlardan birincisi, doğuda Ermenilere hiçbir toprak bağışı yapılmayacaktı; bu, zaten Gümrü Barış Antlaşmasıyla sonuçlanmış bir mesele idi. İkincisi; Osmanlı İmparatorluğunu çok kötü durumlara sokan kapitülasyonlar konusunda Türkiye hiçbir taviz vermeyecek, bu kapitülasyonlar bir Osmanlı mirası olarak genç Türkiye Cumhuriyetine aktaramayacaktı.
Batılı devletler, bu konferansta, kendileri için önemsiz bir Türk-Yunan savaşının sonuçlarını düzeltmeyi düşünüyorlardı. Ama Türkler için durum bu kadar basit değildi. Türklerin Lozan'da kazanmak istedikleri haklar, Batılılar için küçük bir önem taşıyan Türk-Yunan savaşının sonuçlarından doğan haklar değil, fakat Türkiye'yi yıllardan beri meşgul etmiş olan doğu sorununun ve kapitülasyonların çözülmesi olayıydı (1).
Konferans sırasında Türk Heyeti çeşitli istiskallerle karşılaştı. Fakat yılmadı. Konferansın ilk gününde, gündemde olmamasına rağmen, İsmet İnönü kürsüye çıktı ve çok sert bir konuşma yaparak, «Çok acı çektik, çok kan akıttık, bütün uygar uluslar gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz» dedi. Bu sert çıkıştan da anlaşıldığı gibi Türkler basit bir sonuca daha başından kesinlikle razı olmadıklarını göstermişlerdi. Konferans üç ayrı komisyon kurarak bu komisyonlar kanalıyla çalışmalarını sürdürdü. Birinci komisyon, ülke sınırları ve Boğazlar sorunları ile, ikinci komisyon azınlıklar sorunlarıyla, üçüncü komisyon da ekonomik ve mali konuları içeren kapitülasyon sorunlarıyla uğraşacaktı. Bu sorunların bazıları kolay çözüldü fakat bazıları konusunda bir türlü anlaşmaya varmak mümkün olmuyordu. Bunlardan başta geleni bir toprak sorunu idi ve Edirne'nin bir mahallesi olan Karaağaç savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verilmek istenmiyordu.

(1) A. Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara, 1971, S. 101.

Anlaşılması konusunda zorluk çıkarılan ikinci konu, Boğazlar konusuydu. Bir başka sorun, askerden arındırılacak bölgeler sorunu ve bir başkası da Musul sorunu olarak ortaya çıkıyordu. Musul Türklerce istenmekteydi, fakat İngilizler Musul'un Türkiye'ye verilmesine karşı çıkmaktaydı-lar. Üzerinde kolay çözüm sağlanamayan bir başka sorun, Düyunu Umumiye, yani Genel Osmanlı Borçları konusunda çıkan sorundu. Ayrıca Türklerden savaş masrafı ve tazminatlar isteniyor ve azınlıkların haklarının korunması talep ediliyordu. Bunlar üzerinde bir türlü anlaşmaya varılamadığından birinci konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesildi ve ancak TBMM'de İsmet Paşa'nın geniş açıklamalar yapıp yeni yetkiler alması üzerine 23 Nisan 1923'te Lozan'da tekrar toplanıldı. İkinci Lozan'da, karşı tarafı biraz daha anlayışlı ve biraz daha ılımlı olarak buluyoruz. Birçok konu çok süratli olarak sonuçlandı. Fakat sağlıklı ve ivedi bir barış antlaşmasının sağlanabilmesi için Türk tarafının da bazı tavizler vermesi gerekiyordu. Örneğin bize verilmek istenen tazminatın yerine Yunanlılar Karaağaç'ı bize bırakmayı kabul etmişlerdi. Bu ödülün verilmesiyle biz de savaş tamiratlarından vazgeçtiğimizi bil-dirdik. Buna benzer ufak tefek değişikliklerle Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı.
Soru 94 : Lozan Antlaşmasının hukuki sonuçları ne-lerdir?

Lozan Barış Antlaşması, 143 maddeden oluşmuş bir antlaşmadır. Yunanistan'la aramızda konu haline getirilmiş olan af, sağlık işleri, adalet işleri, Yunanistan'daki Türk malları, Osmanlı döneminde Yunanistan'a verilmiş birtakım ayrıcalıkların kaldırılması, Karaağaç, İmroz, Bozcaada gibi bölgelerin boşaltılmaları, Yunanistanla aramızdaki görüşmelerin ana konularını oluşturmaktaydı. Sınırlar sorununa gelince, Irak sınırı Lozan Antlaşması ile kesin olarak çözülmemiş bir sınır olayı olarak kaldı. Bu konuda en önemli tartışma konusu olan Musul'un İngilizler tarafından Türkiye'ye devredilmemesi, Irak sınırının çizilmesini daha sonraki yıllara kadar Lozan'ın gündeminden çıkarmış oluyordu. Güney sınırı, daha doğrusu güney sınırının geri kalan bölgeleri ise Fransızlarla daha önce Ankara'da yapılmış bir antlaşma gereğince zaten önceden kabul edilmiş durumdaydı. Batı sınırı, Misakı Milli Antlaşmasına göre çizildi. Fakat bazı bölgeler elden çıkarılmak zorunda kalındı. Karaağaç ve yöresi, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatına karşı elde edildi. İmroz ve Bozcaada bize bırakıldı fakat diğer Ege adaları Yunanistan ile İtalya'nın egemenliğine terkedildi. Bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüzyıllardan beri süregelmiş olan adli, iktisadi ve idari alanlardaki kapitülasyonlar tüm sonuçlarıyla kaldırıldı. Ve belli bir süreden sonra bu kapitülasyonlar tarafından korunmakta olan azınlıkların bütün ticari ve hukuki hakları kayıtsız şartsız Türk Kanunlarının denetimine geçti. Azınlıklar konusunda bütün azınlıkların Türk uyruklu olması kabul edildi. Doğu Trakya'daki ve Anadolu'daki Rumlar Yunanistan'daki Türkler'le mübadele edileceklerdi. Yalnız İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakyada yaşıyan Türkler bu mübadelenin dışında bırakılacaklardı. Savaş tazminatları konusunda ise Birinci Dünya Savaşının yüklediği bütün borçlardan Lozan Antlaşmasıyla genç Türkiye Cumhuriyeti tamamen kurtulmuş oluyordu. Fakat antlaşma kapitülasyonlar ve çeşitli borçlanmalar sonucu Osmanlı döneminde Osmanlı Devletinin almış olduğu dış borçların bir kısmının Türkiye tarafından ödenmesi koşulunu getiriyordu. Konferansta Osmanlı Devletinin borçlarını Türkiye Cumhuriyeti kabul etmekteydi ama, o günden bugüne kadar geçmiş zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğundan kopup yeni bağımsız devletler haline gelmiş ülkeler de bu borçtan hisselerine düşen miktarı ödemek zorunda bırakılıyorlardı. Bize kalan bölümü ise düzenli taksitler halinde cumhuriyet hükümetleri tarafından ödenecekti. Bu taksitlerin altın ya da sterlin esasına göre ödenmesini isteyen batılı devletlerin bu isteklerine konferansta Türk heyeti şiddetle karşı çıktı; Türk parası ya da Fransız frangı olarak bu borçların ödenmesi konusunda ısrarla direndi. Türk Lirası olarak ödenmesi karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin hissesine düşen borç miktarında önemli bir azalma olacaktı. Ayrıca borçların ödenmesi üzerinde de 'Düyunu Umumiye' idaresinden kalan her türlü denetim bu antlaşmayla ortadan kaldırılıyordu.

Boğazlar sorunu, konferansta kolay çözüm bulunamayan sorunlardan biriydi. Gerçekten de kimsenin kalıcı olduğuna inanmadığı bir çözümle Boğazlardan barış zamanında ya da savaş sırasında geçecek sivil ve askeri gemiler üzerine çeşitli sınırlamalar konuyordu; Boğazların kesin denetimi Türkiye Cumhuriyeti idaresine bırakılmıyordu. Uluslararası bir kurumun denetimi ve gözetimi altında Boğazın her iki yakası da askerden arındırılıyor, Boğazlardan geçişin düzenlenmesi bir uluslararası kurula bırakılıyor ve böylece bu antlaşmada, Türkiye yararına sağlıklı bir sonuçla tamamlanamayan Musul sorununun yanı sıra Boğazlar sorunu da çözülmesi için Lozan Konferansının dışında bir başka tarihe ertelenmiş oluyordu.

Lozan barışı hataları ve sevapları gözönünde bulun-durulursa genç Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası hukuk alanında attığı önemli bir adım olarak görülmelidir. Her ne kadar o tarihte ve daha sonraki tarihlerde Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşmasının sonuçları üzerinde çeşitli eleştiriler yapılmış ve çeşitli muhalif görüşler öne sürül-müşse de askerî zaferlerinden sonra Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası forumlarda elde ettiği bu başarının niteliği hiçbir zaman küçümsenmemelidir. Lozan barışı, çok değil daha dört yıl öncesinde bütün umutlarını yitiren, bütün topraklarını yabancıların çizmelerine terk etmiş ve kurtuluş için hiçbir beklentisi olmayan bir ulusun, dört yıllık bir onurlu mücadeleden sonra elde ettiği çok şerefli bir sonuç olarak görülmelidir. Lozan'da verilmiş tek tük tavizler ağır eleştiri konuları olmuşlardır ama bilinmesi gereken önemli hususlardan biri de, genç Türkiye Cumhuriyetinin yeni bir savaşa dayanacak gücünün hiç mi hiç kalmamış olduğudur. Yurdun en verimli, düşman eli değmemiş yerlerinin bile bir harabe durumunda olduğu gözönünde tutulursa, Lozan'da kabul görmeyen son Türk taleplerini de içerecek

bir direniş içerisine girmenin anlamsızlığı ortaya çıkar. Önemli olan yalnızca Lozan'da Türk taleplerinin önemli maddelerinin kabul edilmiş olması değil, fakat Türk Cumhuriyetinin bu yeni düzeninin batılı güçlere karşı böyle bir antlaşmayla meşruiyetini ispat etmiş olmasıdır. Daha önce TBMM tarafından ilke olarak saptandığı halde Lozan'da elde edilmeyen talepler ise daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti güçlendikçe, uluslararası siyasette ve uluslararası forumlarda ağırlık kazandıkça batılı güçlerden teker teker yine koparılacaktır.

Soru 95 : Musul sorunu nedir?

Bilindiği gibi Lozan Barış Konferansı Musul sorununa bir çözüm getirememişti. Lozan barış konferansı sırasında Musul sorununun çözümü için İngilizler ve Türkler dokuz ay içerisinde yapılacak bir ikinci konferansla bu işi çözme gayreti içerisine gireceklerini kabul ettiler. Görüşmeler bir süre sonra, 19 Mayıs 1924'te, İstanbul'da başladı; fakat İngilizlerle girişilen sürtüşmeler sonucu uzun süre devam etmedi ve 5 Haziran'da sona erdi. Türkiye, nüfusunun çoğunluğu Türk olan Musul ve Süleymaniye'nin Türk sınırlarına dahil edilmesini istiyordu; buna karşı İngiltere, Hakkâri ilindeki dinsel çoğunluğun Süryani oldu-ğunu ve Musul ile birlikte Hakkâri'nin de Irak'a bırakılması görüşünü savunuyordu. Görüşmeler 5 Haziran'da kesilince Türkiye'nin Musul üzerinde bir askeri önlem alma konusunda giderek kararlı olduğu ve bir askeri hazırlık içerisine girdiği anlaşıldı. Türkiye'nin askeri hazırlığını haber alan İngilizler vakit kaybetmeden Hakkâri'de bir isyan patlak verdirdiler. Bu ayaklanmanın herhangi bir başarı sağlamayacağını İngilizler de bilmekte idiler ama Musul konusunda zaman kazanmak işlerine gelmekteydi. İngiliz-ler'in bir başka amacı da Musul sorununu dünya kamuoyu önünde bir olay haline getirmekti ve bu amaçlarında da başarılı oldular. İngilizler'in isteği ile Musul sorunu o zamanın Birleşmiş Milletler'i olan Uluslar Kurumu'na gönderilmişti. Lozan Antlaşmasında da, böyle bir gelişme halinde, kuvvet yoluna başvurulmaması konusunda bir kayıt olduğundan Türkiye'nin artık Musul üzerinde askeri yönden bir operasyona girişmesi olanağı oldukça zayıfla-mış bulunuyordu. Uluslar Kurumu, sonuç olarak, Hakkâri' yi Türkiye'ye, Musul'u da Irak'a bıraktı. Böyle bir kararı İngilizler o zamanın Birleşmiş Milletleri olan bu Kurul'dan rahatlıkla çıkardılar. Çünkü bir dünya gücü olarak İngiltere'nin o zamanlar bu Kurul üzerinde büyük etkisi vardı. Bu arada, bir İngiliz-Türk savaşı gündeme gelmek üzere iken doğuda Türkiye için çok önemli gelişmeler taşıyan bir başka olay gerçekleşti: Bu, Şeyh Sayit isyanı idi.

Soru 96 : Şeyh Sayit ayaklanmasının Musul sorunu ile ilişkileri nelerdir?

Musul, öteden beri İngiltere için önem taşıyan bir bölge idi. Çünkü buradaki zengin petrol yatakları, ekonomisini pekiştirmesi yönünden, İngiltere'nin kullanmaya kararlı olduğu kaynaklardı. İngiltere, bu amaçla, daha Osmanlı Devleti yıkılmadan önce, Rusya'yla kendi ekonomik çıkarları arasında, Orta Doğuda bir tampon bölge yaratmak için burada bir Kürdistan devleti kurmayı da amaçlamaktaydı. Bu nedenle uzunca bir süreden beri bu bölgede gerekli kışkırtmaları yapıyor ve gerekli siyasi yatırımları gerçekleştiriyordu. Lozan Antlaşması, İngiltere'nin Kürdistan hayallerini tam anlamıyla yıktı. Fakat Musul sorununun Türkiye ile İngiltere arasını açmaya devam etmesi İngilizler'in bu olayı, yani kürtçülük olayını, Türkiye'ye karşı bir silâh olarak kullanmasına yol açtı. İngilizler Musul üzerinde hak iddia eden Türkiye Hükümetini Kürtçülük olayıyla oyalayabilecekleri inancındaydılar ve Türkler'in Musul üzerindeki talepleri arttıkça Kürt ayaklanmasını da içten içe kışkırtmaya başladılar.

Şeyh Sayit bir nakşibendi lideri idi ve pek çok Kürt aşireti üzerinde de etkisi vardı. Fakat baş kaldırma, kürt-çülükten çok dinci bir başkaldırma olarak kendini gösterdi (2). El altından başlatılan gerici ve dinci kışkırtmalar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da kurulmuş olması nedeniyle daha çok yoğunluk kazandı. Şeyh Sayit isyanı 13 Şubat 1925'te başladığı vakit Ankara'daki merkezi hükümet olayı pek ciddiye almamış gözüküyordu. Fakat olayın büyük bir süratle gelişmesi ve isyancıların giderek geniş halkalar içerisinde bütün doğu ve güneydoğuya yayılmaya başlamaları sonucu iş ciddiyet kazandı. Türk hükümetinin artık Musul'la ilgilenecek ne vakti, ne de olanağı vardı. Bütün doğuyu bir ateş gibi sarmış olan Şeyh Sayit isyanı, cumhuriyet hükümetinin en önde gelen gündem konusu olmuştu. İngilizler böylece gerçekten iki noktadan başarı kazanmışlardı: Hem Musul konusunda çok kıymetli zaman kazanmışlar, hem de uzun aylar boyunca cumhuriyet hükümetini oyalayacak, yoracak ve Türkiye' yi artık Musul meselesiyle uğraştıramayacak kadar yorgun düşürecek bir kargaşayı Anadolu'da yaratmışlardı. 4 Mart 1925'te İsmet Paşa

hükümetinin başa geçmesi ve güven oyu alması sonucu aynı gün Takrir-i sükûn kanunu çıkarıldı ve ancak bu sert yaklaşım ve alınan çok sıkı askeri önlemler sonucu doğudaki Şeyh Sayit isyanı bastırı-labildi. Fakat bu arada İngilizler'in isteği olmuş, artık Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Musul'la uğraşmak için geç kalmışlardı.
Soru 97 : Boğazlar sorunu nasıl çözüldü?
Lozan barışı, bilindiği gibi, Boğazlar üzerindeki Türk haklarına ancak sınırlı bazı çözümler getirmişti.
(2) İbid. s. 137.

Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın hızla yaklaşmakta olması bu konuda Türkiye'nin yeni birtakım siyasal girişimlere kalkışmasında etkili oldu. Almanya ve İtalya, İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda süratle silahlanmaktaydılar ve istilacı emellerini açığa vurmaları, Boğazların süratle Türk egemenliğine ve denetimine geçmesini zorunlu kılıyordu. Çünkü İtalyan ve Alman çıkarları karşısında önlemler aramakta olan İngiltere ve Sovyetler Birliği, Boğazların savunulması gerektiğinde birleşmişlerdi. Boğazları en iyi şekilde Türkiye'nin denetleyeceği kabul edildiğinden 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux şehrinde bir konferans düzenlendi ve orada başlayan görüşmeler 20 Temmuz 1936' da bir anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşma, Lozan'da Türkiye üzerine konulmuş olan bütün kayıtları kaldırdı. Savaşta Türkiye eğer tarafsız durumunu koruyorsa savaşanların savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecekti. Fakat Türkiye eğer bir savaşa girerse ya da kendisine yönelmiş bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalırsa Boğazları dilediği savaş gemilerine kapamakta serbest olacaktı. Ticaret gemileri her zaman serbestçe fakat Türk denetimi altında Boğazları kullanabileceklerdi. Karadeniz'de kıyıları bulunmayan ülkelerin gemilerinin Karadeniz'e geçişleri sınırlandırılmıştı fakat Karadeniz'de kıyıları bulunan ülkelerin gemileri rahatlıkla Akdeniz'e inme olanağını bulacaklardı (3).
Böylece Montreux Antlaşmasıyla Lozan Barış Antlaş-masında yarım kalmış olan bir konu da kapanmış oldu. Mi-sakı Milli görüşleriyle ve tam bağımsızlık ilkesiyle bağdaşmayan, Boğazların Lozan'daki statüsü böylece Montreux Antlaşmasıyla tamamen Türkiye lehine çevrilmiş oluyordu.
Soru 98 : Hatay sorunu nasıl çözüldü?
Hatay sorunu da tıpkı Boğazlar sorunu gibi Türkiye' nin Misakı Milli anlayışına Lozan'da cevap bulamamış olan bir sorunu idi.
(3) İbid, s. 184.

Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Fransızlar' la Ankara'da yapılan antlaşma gereğince güney sınırlarımız bugünkü görüntüsüyle düzenlenmiş fakat Hatay, Fransızların isteği ile, bu sınırların dışında bırakılmıştı. Türkiye, Hatay'ın Türk topraklarına katılmasını çok arzu etmekle birlikte, o günkü Kurtuluş Savaşı koşulları içerisinde bunu sağlamak için elinde Fransızlar'a karşı bir yaptırım gücü yoktu.
Fakat Lozan Antlaşmasından bir süre sonra Fransızların Suriye'den çekilmeleri sonucu ortaya yeni bir durum çıktı: Hatay bir Suriye toprağı olarak Suriye'de mi kalacaktı, yoksa Türk ana vatanına «iltihak» mı edecekti? Türkiye, Hatay sorununu Uluslar Kurumu'na götürdü. Bu orada Fransızlar da, Suriye'den çekilmiş oldukları için, bu konuda Türkler'le aralarında bir çatışma çıkmasını arzu etmemekteydiler. Türkiye, Hatay üzerinde herhangi bir talebi olmadığını, fakat Uluslar Kurumu'nun ilkelerine göre Hatay'ın kendi kendini yönetmesi gerektiğini, yani self -determinasyon ilkesinin uygulanması gerektiğini belirtti. Fransa da Hatay'ın özel koşullar içersinde bulunması gerektiğini kabul etmişti. Uluslar Kurumu, kendi kendini yönetme ilkesinin Hatay için de geçerli olduğu görüşünü benimsedi ve bu konuda, kendi denetimi altında, Hatay'da plebisit yaptırdı. Yapılan bu halk oyu sonucunda Hataylılar Suriye'nin de, Fransa'nın da egemenliği altında kalmak istemediklerini oyları ile belirttiler. Bunun sonucu olarak 1938 Eylülünde bağımsız Hatay devleti kuruldu. Hatay konusunda bu sonucun alınabilmesi için Türkiye, başta Atatürk olmak üzere, çok büyük emek ve çaba sarfetmiş, çok uzun soluklu ve ciddi bir dış politika izlemişti. Gerek uluslararası kuruluşlarda olsun, gerekse askeri yönden kararlılığını belirtmek amacıyla Suriye sınırlarına asker yığmak biçiminde olsun, Türkiye Hatay konusunda kolay kolay görüşlerinden vazgeçemeyeceğini açıkça ortaya koymuş bulunmaktaydı. Atatürk hayata gözlerini yumduğu zaman artık Hatay meselesi Türkiye lehine sonuçlanacak bir şekilde yoluna girmiş bulunmaktaydı. 23 Haziran 1939'da Hatay parlamentosu Türkiye'ye ilhak kararı aldı. 7 Temmuz 1939'da ise 3711 sayılı yasayla Hatay ili kuruldu.

Soru 99 : Türkiye'nin Nato'dan önceki dış ittifaktan nelerdi?
Lozan Antlaşması sonucu genç Türkiye Cumhuriyeti uluslararası platformda hukuki meşruiyetini tescil ettirdikten sonra, bütün bir cumhuriyet tarihi ve özellikle Atatürk dönemi boyunca büyük bir titizlikle izlenen dış politika, «yurtta sulh cihanda sulh» ilkesine bağlı kalmak olmuştur. Askeri gücü her an caydırıcı bir unsur olarak hazır bulundurmak fakat bütün anlaşmazlıkları mümkün olduğu ölçüde barış yoluyla çözmek Atatürk'çü dış politikanın temel ilkelerinden biri olmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndaki gerçek düşman emperyalist güçler tarafından bir maşa olarak kullanılmak istenilen Yunanistan'la Kurtuluş Savaşı sonrasında sağlanan yakınlaşma, barış yoluyla uluslararası ilişkilere çözüm getirme konusunda Türkiye'nin ne kadar gayretli olduğunun bir kanıtıdır. Lozan Antlaşmasından hemen sonra Türk-Yunan ilişkilerinde başlayan gerginlik, her iki tarafın devlet adamlarının karşılıklı anlayışı sayesinde ortadan kaldırılmış ve Türkiye ile Yunanistan karşılıklı olarak Lozan'da anlaşmış oldukları hükümleri teker teker yerine getirmişlerdir. Ayrıca 30 Ekim 1930'da Veni-zelos'un Türkiye'yi ziyaretinden sonra yapılan anlaşma 1954 yılına kadar olumlu bir biçimde gelişmiş, ancak bu tarihten sonra Kıbrıs sorununun patlak vermesi nedeniyle Türk-Yunan ilişkileri yeni bir gerilim içersine girmiştir. 1930 Ekiminde başlayan Türk-Yunan yakınlaşması Balkanlardaki diğer devletlerin de, aynı amaçlarla harekete geç-melerini sağlamış ve karşılıklı ilişkilere Balkanlı ulusların barış içinde ve dayanışma içerisinde bir arada yaşamalarını öngören bir anlayış hakim olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önceki yıllarda Avrupa'nın girişmiş bulunduğu büyük savaş hazırlıkları karşısında Balkan devletlerinin böyle bir ittifak içersine girmeleri de kendi çıkarları açısından kaçınılmaz olmuştur.
14 Eylül 1933'te Türkiye ve Yunanistan, karşılıklı olarak, 10 yıl için sınırlarını garantiye alan antlaşmayı imzaladılar. 17 Ekim 1933'te Türkiye ve Romanya arasında aynı tür bir saldırmazlık antlaşması yapıldı. 27 Kasım'da Yugoslavya ile yine aynı tür bir antlaşma imzalandı. 9 Şubat 1934'te ise hem Yunanistan, hem Romanya, hem de Yugoslavya üçlü olarak Türkiye ile ortak bir antlaşma imzaladılar ve böylece bunun sonucu olarak ortaya bir Balkan Paktı çıkmış oldu. Bu antlaşmaya göre bütün taraflar kar-şılıklı olarak birbirlerine sınırlarını garanti ediyorlar, Balkanlı olmayan bir devlet karşısında saldırıya uğrarlarsa diğer tarafların savaşa katılacaklarını garanti altına alıyorlardı (4).
Bu arada Türkiye doğudaki komşuları ile de aynı nitelikte dostluk antlaşmaları imzalama çabası içersine girmiş bulunuyordu ve bu çabaların sonucu olarak 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 'Sadabat Paktı' imzalandı. Tıpkı Balkan Paktında olduğu gibi doğuda da bu dört devlet arasında bir dayanışma ve saldırmazlık antlaşması doğuyor ve bu şekilde Türkiye, Atatürk döneminin dış politikasına önemli sonucu olarak, hem batıda hem de doğuda sınırlarını komşularına karşı güvenlik altına almış bulunuyordu.
Soru 100: Atatürk hayattan ayrılırken Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunlar nelerdi?
Atatürk'ün ölümünden çok önce Avrupa'da büyük bir savaşın başlamak üzere olduğu giderek artan uluslararası gerilimlerden ve silahlanma çabalarından anlaşılmaktaydı. Atatürk, daha ölümünden önce böyle bir savaşın dünya ulusları için nasıl bir felâket yaratacağını görmüş ve Türkiye'nin böyle bir savaştan mümkün olan en az zararla çıkması için alınacak tedbirler üzerinde durmuştur.
(4) İbid, s. 182.

Özellikle öteden beri İtalyanlar'ın göz diktiği Türkiye'nin Akdeniz bölgesi yeni İtalyan diktatörü Mussolini'ye çok çekici gelmekteydi. Habeşistan savaşından sonra nüfuz bölgesini doğu Akdeniz'e kadar yaymak isteyen İtalya, Türkiye üzerinde gerçekten büyük hesaplar yapmaktaydı. İtalyanlar'ın müttefiki olan Almanların da Türkiye üzerinde birtakım hevesler besleyebileceği, ve aynı zamanda Sovyetler Birliğinin de böyle bir savaş sırasında ve sonrasında Türkiye'den büyük talepleri olabileceği, bu nedenle de Türki-ye'nin bütün bu hesaplar karşısında çok dikkatli olması gerektiği ulu önder ve Türk hükümetlerince bilinmekteydi. Hiçbir devletle düşmanlığımız yoktu. Rusya, yaklaşan Nazi tehdidi karşısında Türkiye ile dostluk bağlarını sürdürüyor, Müttefikler, yani Fransa ve İngiltere, Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için çabalıyorlardı. Almanlar, Türkler'i karşılarına almamak için dikkat sarfediyorlar ve İtalya da orta doğuda ve doğu Akdeniz'de sürdüreceği bir emperyalist politika konusunda tek korkulu rüya olarak Türkiye'yi görüyordu. Böylece Atatürk'ün ölüm

yılında Türkiye'nin o ana kadar sağlamış olduğu dış politika, 'yurtta sulh cihanda sulh' anlayışına dayalı içeriği ile bütün dünyada Türkiye'ye dostluk ve saygınlık kazandırmış bir politika olarak kendini kabul ettirmiş oluyordu.

İÇİNDEKİLER

I. Bölüm GİRİŞ VE OSMANLI'DAN KALAN MİRAS

Sayfa